

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

NEGYVENNYOLCADIK ÉVFOLYAM

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1938

Magy. 5. III.

1602/XLVIII.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Császár Elemér</i> : Petőfi a költő és az ember	329
<i>Elek Oszkár</i> : Ossian támadói	234
<i>Gálos Rezső</i> : Kisfaludy Sándor Lizája	19
<i>Kristóf György</i> : Dózsa Dániel elbeszélő költészete	1, 105
<i>Mikola Géza</i> : Gyóni Géza költészete	289, 337
<i>Solt Andor</i> : Vajda János «Ildikó»-ja	130
<i>Szabolcsi Bence</i> : A Balassi- és Himfy-vers történetéhez	228
<i>Turóczi-Trostler József</i> : A nyúl éneke s a farkas panasza	217
<i>Waldapfel József</i> : Heltai Gáspár és a magyar Poncianus	31, 119

ADATTÁR.

A szerelem gyötrelmei. <i>Gálos Rezső</i>	372
Ányos Pál egy költeményének forrása és egy ismeretlen levele. Közli: <i>May István</i>	77
Aranka György ismeretlen levele gr. Bánffy Györgyhöz. Közli: <i>Jancsó Elemér</i>	66
Arany János két ismeretlen levele. Közli: <i>Kardos Albert</i>	55
Arany János kiadatlan levele Kolbenheyer Mórhoz. Közli: <i>Németh Sári</i>	73
Balogh Zoltán kiadatlan költeménye. Közli: <i>Kozoca Sándor</i>	297
Adat Bartsay Ábrahám haláláról. Közli: <i>Gálos Rezső</i>	57
Berzsenyi levele Tatay Jánoshoz. Közli: <i>Szabó Miklós</i>	71
Berzsenyi-strófák Vörösmarty ifjúkori versei között. <i>Cser László</i>	182
Bethlen Miklós és Bessenyei György kéziratai a sárospataki könyvtárban. <i>Gulyás József</i>	186
Ismeretlen Csokonai-mű. Közli: <i>Halász Gábor</i>	276, 359
Egy Csokonai-vers eredeti kéziratáról. <i>Écsy Ö. István</i>	75
Csokonai-versek egybeillesztése. <i>Gulyás József</i>	405
Erdélyi János kritikái a Magyar Szépirodalmi Szemlében. <i>Haraszthy Gyula</i>	192
Erdélyi János levelei Csengery Imréhez, Kemény Zsigmond báróhoz és Gyulai Pálhoz. Közli: <i>U az</i>	393
Gyulai Pál levelei Imre Sándorhoz. Közli: <i>Papp Ferenc</i>	45, 190, 250, 351
P. Horváth Ádám levele Szentgyörgyi Istvánhoz. (?) Közli: <i>Gulyás József</i>	402
Pálczi Horváth Ádám-verse gr. Festetich György halálakor. Közli: <i>Gálos Rezső</i>	192
Igaz Sámuel egyik verséhez. <i>U az</i>	193
Magyar írók levelei a Nemzeti Színház levéltárában. Közli: <i>Pukánszkyé Kádár Jolán</i>	157
Jókai forrásaihoz. <i>Pongrácz Alajos</i>	294

	Lap
Kármán József mint versszerző. <i>Gulyás József</i>	74
Kazinczy Ferenc néhány feljegyzése. <i>U. az</i>	187
Kazinczy Klára verse? <i>U. az</i>	75
Kemény Zsigmond drámabíráói működése. Közli: <i>Pukánszky Kádár Jolán</i>	258
Kemény Zsigmond két levele. Közli: <i>Szász Károly</i>	273
Kisfaludy Sándor egy kiadatlan verse. <i>Pais Károly</i>	405
Kölcsey halála és hagyatéka. <i>Solt Andor</i>	375
Molnár Borbála elveszettnek hitt verses regénye. <i>Gálos Rezső</i>	76
A Pannonhalmi könyvtár ismeretlen egyházi énekeskönyvei. <i>Gacs Emilián</i>	187
Rájni József kéziratos epigramma-gyűjteménye. Közli: <i>Bakos József</i> ..	58
Reviczky Gyula levele Arany Jánoshoz és 21, mutatóba küldött verse. Közli: <i>Vajthó László</i>	177
Szabolcska Mihály levelei Fejes Istvánhoz az új próbaénekeskönyv ügyében. Közli: <i>Gulyás József</i>	185
Mikor és hol találkozunk először a magyar irodalomban Tóth Kálmán nevével? <i>Osapláros István</i>	296
Adalék az utolsó nemesi felkelés költészetének történetéhez. Közli: <i>Jenei Ferenc</i>	68
Verseghy és a Tristram Shandy. <i>Gálos Rezső</i>	372
Verseghy Ferenc zsengei. Közli: <i>U. az</i>	165, 286
Id. Wesselényi Miklós ismeretlen színműve. <i>U. az</i>	58

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Benedek Marcell: A magyar irodalom története. <i>Keményfy János</i>	305
Berzsenyi Dániel ismeretlen és kiadatlan levelei. <i>Solt Andor</i>	196
Berzsenyi Dániel verseinek kiadatlan összövegei. <i>Szabó Dávid</i>	411
Böle Kornél: Árpádházi Boldog Margit szenttéavatási ügye és a legősibb latin Margit-legenda. <i>Horváth Cyrill</i>	79
Bréver Lajos: Négyesy László. <i>Kenyeres Imre</i>	197
Elek István: Csokonai versművészete. <i>Haraszthy Gyula</i>	199
Félegyházi József: Pázmány bölcselete. <i>Alszegehy Zsolt</i>	86
Gyöngyösi István összes költeményei. IV. k. <i>Turóczi-Trostler József</i> ..	85
Halász Gábor: Az értelem keresése. <i>Zsigmond Ferenc</i>	302
Hesz Kálmán: Magyar irodalom német lexikonokban. <i>Kerekes Emil</i> ..	306
Horváth Konstantin: Az Egyházi Értekezések és Tudósítások története. <i>Gálos Rezső</i>	194
Kölcsey Antónia Naplója. <i>Császár Elemér</i>	413
Lovrich Gizella: A tárcza a magyar irodalomban. <i>Berczik Árpád</i>	200
Magyar Bálint: A százéves Nemzeti Színház. <i>Solt Andor</i>	197
Merényi Oszkár: Berzsenyi Dániel. <i>Keresztury Dezső</i>	410
Miklósy Lajos: A modern regény. <i>Kenyeres Imre</i>	198
Németh László: Berzsenyi. <i>Gálos Rezső</i>	408
Péterfi Mária: Hoblib Márton élete és munkássága. <i>Solt Andor</i>	308
Rédey Tivadar: A Nemzeti Színház története. <i>Pukánszky Kádár Jolán</i>	83

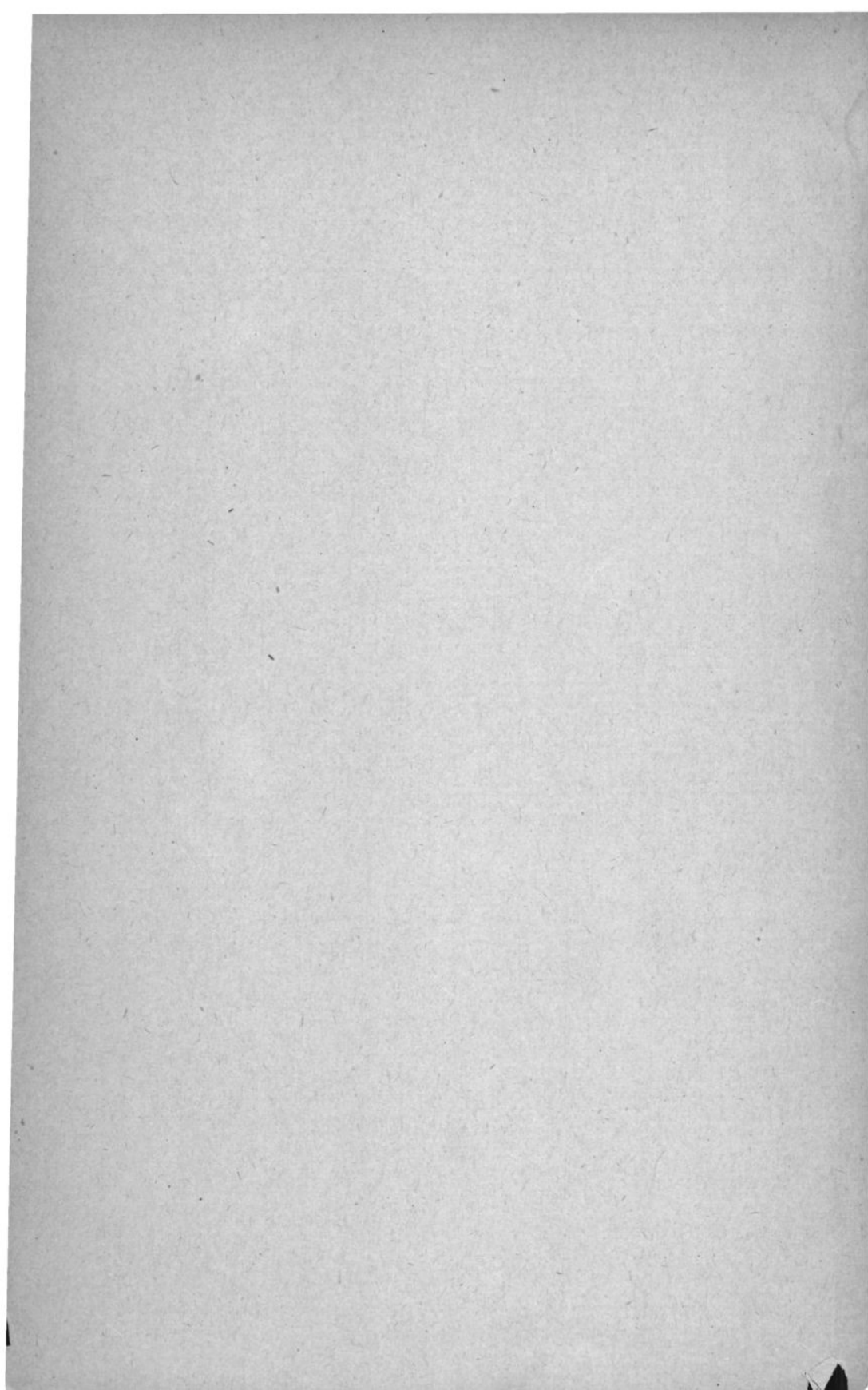
Rejtő Mária: Ifj. Ábrányi Emil az ember és az író. <i>Solt Andor</i>	308
Ruttkay Teréz Mária: Madách Aladár. <i>Berczik Árpád</i>	414
Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a XX. században	90
Sonkoly István: Péterfy Jenő mint műbíró. <i>Haraszthy Gyula</i>	199
Sporer János: Palágyi Lajos élete és költészete. <i>Berczik Árpád</i>	199
Svéda Pál: Bethlen Farkas históriája. <i>Kerekes Emő</i>	289
Szítás Ilona: II. Rákóczi Ferenc a magyar irodalomban. <i>Varga Imre</i> ..	309
Takács József: Ifj. Ábrányi Kornél élete és szépirodalmi munkássága.	
<i>Solt Andor</i>	308
Varju János: A szombatosok költészete. <i>Varga Imre</i>	309
Vas Olga: A misztika hatása kódexirodalmunkra. <i>Berczik Árpád</i>	416
Voinovich Géza: Arany János életrajza, 1860—1882. <i>Szinnyei Ferenc</i>	289
A Zalán futásának első kidolgozása. <i>Brisits Frigyes</i>	88
Doktori értekezések 1937-ben.	197, 306, 414
Studi e documenti italo-ungheresi, I. <i>Waldapfel József</i>	195

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1937. évről. *Kozoca Sándor*

I. Általános rész.	91
II. Egyes írók. A—I.	202
III. J—P.	311
IV. R—Zs.	417

A szerkesztőhöz beküldött könyvek	104
Megjegyzés	90

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

(A *-gal megjelölt számok azt jelentik, hogy az illető szöveget teljes egészében közöljük.)

Lap	Lap
<i>A' szerelem aggodása (gyötrelmei)</i> 372	Balassi Bálint 349; — hatása Gyónira 342, 343
<i>Aba király's udvaroncai</i> 270—272	Balassi-versszak 228—232
Abrányi Kornél élete és művei 308	Ballagi Mór 351
Ady Endre 200, 349; — magyarság szemlélete 337; — és Gyóni Géza 339, 342; — hatása Gyónira 242—249	Balogh István 345, 349
Akadémia, M. T. és Kölcsey írói hagyatéka 382—386; — tiszteletdíjai 250; — 1839-es nagyjutalom 394; — 1891-es Marczibányi-díj 257	Balogh Zoltán <i>Batthyány Lajosnének</i> *297
Amade László 305; — versei .. 166	Bánóczy József pályatervezete (Kazinczy-életrajz) 152
Ányos Pál levele Mészáros Ignáchoz *78; — <i>Batthyány Károly halála</i> és forrása ...*77—78	Báróti Sándor 307
Aranka György levele Bánffy Györgyhez *66—67	Bartay Endre 83
Arany János 2, 4, 11, 13, 18, 49, 52, 152, 154, 200, 244, 245, 414; — élete és művei (1860—1882) 298—302; — hatása Madách Aladárra 415; — és Reviczky Gyula 177—179; — és a Tisza-család 56; — levele Kolbenheyer Mórhoz *73—74; — két levele Benkő Mihálynéhoz*55—56; — <i>Aristophanes</i> -fordítása 150; — német vélemények a <i>Toldiról</i> és <i>Toldi estéjéről</i> 73; — a <i>Toldi estéjének</i> német fordítása 73, 74	Bártfay László 375, 398
Arany László 414	Bartha Dénes 232, 233
Aristophanes vígjátékai 53	Bartsay Abraham életéhez és halálához adatok 57
Arvay Gergely Ossianról ...235, 236	Batsányi János 234, 235
Assisi Szt. Ferenc 416	Batizi András, <i>Házasságról való ének</i> 408
Babits Mihály 302, 303	Bayer József 83, 130; — pályatervezete (Kazinczy-életrajz) .. 152
Badics Ferenc 85	Bebel, H., <i>Querimonia lupi</i> 225
Bajza József 83, 398, 400; — mint színigazgató157, 158	Benedek Elek tárcái 201
	Beniczki Péter verse a kutyáról és farkasról 225—227
	Beöthy Zsigmond 395
	Beöthy Zsolt 198, 253, 356
	Beroaldo 122
	Berzsenyi Dániel 245, 303; — az ember és a költő 408—411; — lírájának őszintesége 331; — mint «tájnyelvi» költő 412; — költeményeinek eredeti kézírata 411, 412; — kiadatlan levelei és versei 196, 197; — levele Tatay Jánoshoz 71, *72; — strófái Vörösmartynál 182, 183; — <i>Melancholia</i> 72
	Bessenyei György 217, 245, 307; — arcképe 47; — kéziratai Debrecenben 47; — Sárospatakon 187
	Bethlen Farkas 107; — történeti műve 306, 307
	Bethlen Miklós kéziratai 186

	Lap
Bíró Mátyás, Dévai	307
Boccaccio	122
Bodnár Zsigmond	53
Bodó János, Szentmártoni 217; — <i>Tékozló fiújának</i> metszete	124
Bogisich Mihály	166
Boross Elemér	244
Brace, Charles	49
Brassai Sámuel 51—54; — és Gyulai Pál	358, 359
Brisits Frigyes	182
Brutus Mihály	307
Buczy Emil	372
Budai Ezsaiás 276, 277, 279; — — Csokonai költészetéről 279; — házassága	276, 277, 285
Budapesti Divatlap	396
Budapesti Szemle tiszteletdíjai 52; — hatása a magyar mű- prózára	302
Budenz József 147, 148, 251, 255—257, 351	
Bulwer, Maltravers	413
<i>Cantus de lepore</i> 219—220; — német változatai	221—225
<i>Cigányok romlása</i>	217
Condillac	373
Cursus Conimbricensis	87
Czakó Zsigmond levele Szigligeti- hez *163—164; — <i>Chantreyek</i> (dráma)	163
Czobor Mihály Heliodoros-föl- dolgozása	85
Czuczor Gergely	259
Csáktornyai Mátyás <i>Ajaxának</i> metszete	124
Császár Elemér 19, 29, 58, 68, 77, 165, 166, 185	
Csató Pál	157, 396
Csengery Antal 50, 51, 140, 141, 232, 259, 273	
<i>Csiki székely krónika</i> 66, 67; — hatása a <i>Zandirhámra</i> 14, 17	
Csokonai V. Mihály 233, 349; — szétszakított, de összeilleszt- hető versei 405; — versművé- szete 199; — ismeretlen versei *285—286, *359—360; — <i>B.</i> <i>Magyar Psyche</i> 276—279, *280—286, *359—371; — <i>Ma-</i> <i>gyar bibliotheca</i> 364—366; — <i>Magyar Mu'sa</i> *285—286, *359—371; — <i>Sárközy Ist-</i> <i>ván nevenapjára</i> eredeti kéz- irata 75, 76; — <i>Szeretet gyö-</i> <i>zedelme</i> (vigjáték)	*367—371

	Lap
Dávid Ferenc	126
Deák Ferenc	89
Denis, M.	237
Déryné	158
Dessewffy József Ossianról	234
Dobsa Lajos 164; — <i>Attilája</i> és Vajda János <i>Ildikója</i>	139
Dóczy Lajos <i>Faust</i> -fordítása ...	251
Dózsa Dániel pályája 1—4; — népszerűsége 2—3; — epikája 4—18; — novellái 105, 106; — regényei 106—118; — tör- téneti regéi 5, 6; — Vörös- marty hatása 13—17; — <i>Zan-</i> <i>dirhám</i> 6—18	
Döbrentei Gábor	372
dramabíráló bizottság 1852-ben	259
Édes Gergely	232
Egyházi Értekezések és Tudósi- tások	194, 195
<i>Eppeldauers Briefe</i>	375
Endrődi Ándor kuruc versei ...	343
Eötvös József ...	152, 355, 386, 388
Erdélyi János 398; — polemiája Gyulai Pállal 401; — ismeret- len kritikái 192; — levelei Csengery Imréhez *394—401; — Gyulai Pálhoz *401—402; — Kemény Zsigmondhoz	*401
Eriugena, Joh. Scotus	416
Faludi Ferenc versei 165—167, 182, 183	
<i>Farkas panasza</i>	225, 226
Fáy András 398; — levele a Pesti Színház szerződéséről *158, 159	
Fazekas Mihály, <i>Ludas Matyi</i> 144	
Fazekas Miklós, Bogáti, <i>Aspasi-</i> <i>ájának</i> és <i>Tökéletes asszony-</i> <i>állatok</i> c. széphistóriájának metszete	124
Fejes István és Szabolcska Mi- hály	183—185
Felméri Lajos	52, 53, 257
Fénelon, <i>Télémaque</i>	413
Fessler hatása Vajda János <i>Ildikó-</i> <i>jára</i>	134
Finály Henrik	52, 53
Fogarasi János	54
Fonseca	87
<i>Fortunatus</i> (verses és prózai) metszete	124
Frankenburg Adolf tárcái	200
Füst Milán	410
Gálos Rezső	305, 405, 411
Garay János	73, 274, 399

	Lap
Garinus	83
Goethe, <i>Faust</i> , <i>Werther</i> , <i>Wilhelm Meister</i>	413
Greguss Ágost 137, 150; — Vajda János <i>Ildikójáról</i> 136; — <i>Shakespeare pályája</i>	258
Grimm, Hermann	330
Grün, Anastas, Arany két <i>Toldi-járól</i>	*73
Gyarmathy Zsigmondné	154
Cyóni Géza és Ady 339, 342; — Balassi Bálint hatása 342, 343; — a kuruc költészet hatása 342, 343; — költészete 238—249, 337—350	
Gyöngyösi István <i>Chariclia</i> 85, 86	
Gyulai Pál 182, 301, 302, 410; — és Erdélyi János 401, 402; — Felméri Lajosról 257; — Gyarmathy Zsigmondnéról 154; — Thewrewk <i>Helyes magyarságáról</i> 51; — levele Brassai Sámuelhez *358—359; — levelei Imre Sándorhoz *45—55, *142—157, *250—258, *351—359	
Hazucha Ferenc 157; — folyamodványa dramaturgi állásért *160—161	
Hebbel a <i>Toldi estéről</i> 73; — <i>Juditjának</i> hatása Vajda Jánosra	132—134
Heckenast Gusztáv, mint Kölcsey műveinek kiadója	382—391
Hegedüs Lajos <i>Bibor és gyász</i> 138; — Vajda János hatása a <i>Róma leányára</i>	139
Hegel	394
Heinrich Gusztáv	31
Heliodoros <i>Aethiopikája</i>	85, 86
Helmecey Mihály 411; — insurrectiós verse	68, *70
Heltai Gáspár <i>Meséinek</i> kiadása 354—355; — és a magyar <i>Poncianus</i> 30—44, 119—129; — kiadásainak időrendje ..	125, 126
Herbertus, Petrus	228, 229
Herczeg Ferenc tárcái	201
Hetényi János jutalmazása	394
Hetényi Károly	394
Himfy-versszak	232, 233
Hoblik Márton élete és művei ..	308
Homeros	235, 343
Hoór Tempis Károly	355
Horányi Elek	307
Horatius 235; — és Vörösmarty ..	182
Horvát Endre, P.	195

	Lap
Horváth Adám, P., levele ismeretlenhez *402—405; — insurrectiós verse *68; — verse Festetich György halálára *192—193	
Horváth János 19, 27, 228, 232, 303, 305	
Horváth János (püspök)	194
Hugo, Victor, <i>Angelo</i> , <i>Burg Jargal</i> , <i>Han d'Island</i> , <i>Le roi s'amuse</i> , <i>Lucrèce Borgia</i> , <i>Marie Tudor</i> , <i>Marion Delorme</i> , <i>Notre dame</i>	413
humanizmus, magyar	195
Hunfalvy Pál 48, 250, 255—257, 350, 351	
Hunyadi Ferenc trójai históriájának metszete	124
Igaz Sámuel egy versének forrása	193
Illyefalvi István <i>Jephtájának</i> metszete	124
Imre József 46, 50, 51, 54, 55, 257, 354, 355	
Imre Lajos	46, 253, 257, 355
Imre Sándor és Gyulai 45—55, 140—157, 250—258, 351—359; — bírálati 352, 353; — akadémiai előadásai 145, 146, 253, 254; — mint akadémiai bíráló 50, 149, 251, 252, 254, 357; — cikkei a Bp. Szemlében 51, 54, 140—157, 250—255, 258, 353—358; — kolozsvári tanársága 50, 51; — <i>Ballagi-émlékbeszéd</i> 351; — <i>Idegen és hibás szólások</i> 48, 51, 53; — <i>Irodalmi tanulmányai</i> 355—357; — <i>Magyar néphumor</i> 251—253; — <i>Magyar nyelv tört.</i> 257, 258; — <i>Kazinczy életrajza</i> 152—156, 251; — <i>Magyar szóképzés</i> 250, 251, 255—258, 351—353; — <i>Nyelvtörténeti tanulságok</i> 140—142	
Ipolyi Arnold, <i>Magyar mythologia</i>	133
Istvánffy Miklós	307
Jammes, Francis	226
Janus Pannonius	307
Joannes Vercellensis	81
Jókai Mór 137, 138; — természettudománya 152; — Sziliget <i>Argiljáról</i> * 232; — <i>Egy</i>	

	Lap
<i>római család (Manlius Sini-</i> <i>nister)</i> 259, 262–269, 273; — <i>Fránya hadnagy</i> forrása *294—296	
Joó Tibor.....	372
Jósika Miklós 395, 398; — <i>De-</i> <i>cebal</i>	413
Kardos Tibor	195
Kármán József ismeretlen verse *74	
Károlyi György gr.	382, 383
katolikus énekeskönyvek (ismer-	
retlenek)	187–191
Katona József 245, 249; — <i>Bánk</i> <i>bánjának hatása</i> Hoblikra ...	308
Kautz Gyula	405, 406
Kazinczy Ferenc 29, 195, 196, 372, 411; — életrajza (pálya-	
tervezetek) 152, 155, 156; —	
halálhíre 1789-ben 404; —	
írói arcképe 303; — ismeret-	
len följegyzései	187
Kazinczy Gábor	395, 396
Kazinczy Klára verse?	75
Kéký Lajos 15, 240, 244; —	
Gyóniról	342
Kemény Zsigmond 152, 337; —	
és Erdélyi János 401; — mint	
dramabíráló 258–273; — <i>Aba</i> <i>király és udvaroncáiról</i> *270—	
271; — Jókai <i>Manlius Si-</i>	
<i>nisteréről</i> 259, *262–269, *273;	
— <i>Ötvenyeni Falusi farsangjá-</i>	
<i>ról</i> *269–271; — Szász Károly	
<i>Tenger gyöngyeiről</i> 274; —	
Szigligeti <i>Argiljáról</i> *260—	
261; — levelei Szász Károly-	
hoz	*273–276
Kis Károly	398
Kis Miklós, M-falusi, <i>Síralmas</i> <i>panasz</i>	231
Kisfaludy Károly Ossianról 236, 237; — <i>Irène</i>	132
Kisfaludy Sándor 195, 232, 233; — és Horváth Róza 19–27; — és Szegedy Róza 19–29; — a «literátor» és a «patrióta» 26–29; — «rege-ihtet»-e 26–	
27; — ki volt a <i>Napló</i> és a	
<i>Himfy</i> muzsája? 19–30; —	
dramái 29; — <i>A tihanyi echó</i> (ismeretlen román) ...	*406–407
Kiss József	306
Kiss Sámuel Ossianról	237
Kóbor Tamás tárcái	201
Kodály Zoltán	228, 231
Kossuth Lajos	337, 398
Kovács Pál tárcái	200

	Lap
Kölcsy Ádámné levelei Szemere Pálhoz	*382–385 *389–391
Kölcsy Antónia <i>Naplója</i> 413, 414	
Kölcsy Ferenc, 29, 73, 196, 245, 396; — élete 379; — halála 413; — haláláról levelek *375—	
379; — írói hagyatéka 380—	
393; — kéziratai és kézirat-	
ban maradt művei 391–393; — kritikáinak első fogalma-	
zása 391; — Ossianról 236; — az <i>Összes művek</i> kiadás-	
története	375, 381–393
Kölcsy Sámuel levele Péczely Józsefhez (ifj.)	*379
Körmendi Ferenc	199
Kövári László	107
Kövér Lajos és Vajda János ...	137
Kresznerits Ferenc	58
Kúthy Lajos 395, 396; — folya-	
modványa dramaturgi állásért	
*161–163; — levele Bartay	
Endréhez	*164
Lángelme	330, 331
László József	259, 262, 272
Lehr Albert	357
Lendvay Márton (id.)	158
Lessing a költői leírásról	334
Lévay József	156
líra	304
Lisznay Kálmán	137
Macpherson	237
Madách Aladár élete és művei	
414, 415	
Madách Imre	152, 249, 414
magyar irodalom a német lexikon-	
ban	307
magyar irodalom története 305, 306	
magyar regény, új	198
Márai Sándor	199
Margit-legenda forrása	79–83
Marot és Béza zsoltárai ...	228–229
Márton József	217
<i>Menyegzői vers</i> (RMKT. VI.) ...	408
Merényi Oszkár ..	196, 197, 408–412
Mészáros Ignác és Anyos Pál 77, 78; — <i>Tsallóközi ódák</i>	165
Mikes Kelemen	307
Mikszáth Kálmán tárcái	201
misztika kódexirodalmunkban ..	416
Molnár Borbála verses regénye 76, 77	
Móricz Zsigmond	198
Munkácsy János 157; — levele	
a Pesti Színház bérbevétele	
ügyében	*157–160
Müchler, Karl	193

	Lap
Nagy Elek.....	396
Nagy Ignác tárcái.....	200
Nagy Sándor, Dési.....	372
Négyesy László életrajza.....	197, 198
nemesi fölkelésről (utolsó) szóló versek.....	*68—71
Németh László.....	303
Nemzeti Almanach-társaság el- nöke és tagjai.....	398
Nemzeti Színbáz története 83, 84, 157—164, 197; — viszo- nyai 1839—1840-ben 395, 397, 398	
<i>Nyelvemléktár</i> V. jegyű bírál- lata.....	146—150
Nyíró Gyula Gyóniról.....	338
Nyugat.....	302
<i>Nyúl éneke</i>	217—227
Obernnyik Károly 376, 383, 387, 390; — levelei Szemere Pál- hoz.....	*389—391
Orczy Lőrinc.....	217
Orpheus.....	402, 404
Orsós Ferenc Gyóniról.....	338
Ossian hazánkban.....	234—237
Ovidius 235; — magyar átdol- gozások.....	166, 167
Őszinteség a lírában.....	331
Ötvenyi, <i>Falusí farsang</i> 269—272	
Pais Károly föltevése Kisfaludy S. műzsájáról.....	19—30
Palágyi Lajos életrajza.....	199, 200
Pap Endre 381, 398; — szerelme Kölcsy Antónia iránt 413; — balladái.....	397
Pásztor Árpád.....	130, 138
Paulay Ede.....	84
Pázmány Péter bölcsellete.....	86—88
Pécze József (ifi) levele Kölcsy Sámuelhez.....	*379
Perlaky Judit.....	410
Péterfy Jenő mint kritikus.....	199
Petőfi Sándor 49, 73, 196, 244, 247, 274, 275, 303, 305, 337, 349, 354; — a költő és az ember 329—336; — lírája 331—336; — tájképei 334, 335; — Júlia-dalok 335—336; — <i>A kutyák és a farkasok</i> 227; — <i>September végén</i>	336
<i>Physiologus</i>	225
Pintér Jenő.....	76, 305
Podmaniczky Frigyes mint inten- dáns.....	84

	Lap
<i>Poncianus</i> ismeretlen magyar kiadásai 127—129; — magyar szövege.....	31—44, 119—129
Proust.....	303
Pulszky Ferenc.....	252
Rájnis József elmélete az epi- grammról 60; — Ossianról 234; — kiadatlan epigrammái.....	*58—65
Rákóczi Ferenc, II., a magyar irodalomban.....	309, 310
Rákosi Jenő Adyról.....	339
Rákosi Viktor tárcái.....	201
Ranzanus.....	82, 83
Ráskai Gáspár <i>Vitéz Franciskó</i> - jának metszete.....	124
Ráskai Lea.....	81
református énekeskönyv (új) 183—185 regény, újabb.....	303
Remellay Gusztáv.....	137
Reviczky Gyula levele Aranyhoz *177—179; — verseinek vál- tozatai.....	*180—182
Riedl Frigyes 303; — bírálata a <i>Nyelvtört. szótárról</i>	253
Rosenblüt I. Sneiderer.....	
Rumy Károly.....	194
Sachs, Hans, <i>Der hasen klag</i> 221—225; — <i>Die wolfs- klag</i>	223—225
<i>Salamon és Markalf</i>	217
Salamon Ferenc.....	137
Sárközy István.....	408
Sárosi Gyula.....	137
Sásdi Sándor.....	198
Schodelné.....	158, 395, 398
Schöpflin Aladár 303; — <i>A ma- gyar irodalom története</i>	90
Simontsits János.....	83
Simonyi Zsigmond 254, 353; — <i>Tüzetes magyar nyelvtanának</i> bírálata.....	357
Sneiderer, Hans, <i>Clag vom Wolf</i> Sterne, <i>Tristram Shandy</i> 372; — hatása a magyar iroda- lomra.....	373—375
Surányi Miklós.....	198, 304
Szabó Dávid, Baróti.....	409
Szabó Dezső.....	198
Szabó Károly.....	51—53, 133, 134
Szabó Mihály.....	232
Szabolcska Mihály levelei Fejes Istvánhoz.....	*183—185
Szalay László.....	386, 388
Szarvas Gábor 48, 49, 53, 54, 142, 353	

	Lap		Lap
Szász Károly (püspök) 48, 49, 141, 150—155, 251, 352, 356, 357; — és Kemény Zsigmond 273—276; — <i>Gyöngyszemek</i> 275; — <i>Tenger gyöngyei</i> 274		Toldy Ferenc 54, 358, 359, 375, 381, 398, 411	
Széchenyi Ferenc gr. 404		Toletus 87	
Széchenyi István 337; — fiatal korában 303, 304; — megtsiz- teltetése 1841-ben..... 398		Tóth Béla tárcái..... 201	
Székely Sándor, Aranyosrákosi. 13		Tóth Kálmán első verse 296	
Szekfi Gyula 307		Turóczi-Trostler József 228	
Szemere Bertalan 394		Vachott Sándor 395, 396	
Szemere Pál 413; — hozzá írt levelek *376—391; — levelei Kölcsey Ádámnéhez *385—388, *390; — levele Péczely Jó- zsefhez *379		Vahot Imre 259, 274, 396, 397; — és Vajda János 137; — Öt- tevényi <i>Falus farsangjáról</i> *272	
Szent Ágoston 329		Vajda János 200, 349; — filo- zófiája 152; — szerelme 134, 135; — <i>Ildikó</i> 130—139	
Szentgyörgyi István és P. Hor- váth Ádám 402—405		Vajda Péter 396—398	
Szentpéteri Zsigmond 272		Valder, Jorg 78—82	
Szigligeti Ede 159, 259; — mint igazgató 83; — <i>Aba király és udvaroncáiról</i> *271; — Jókai <i>Manlius Sinisteréről</i> *269, *273; — <i>Argil és Tündér Ilonája</i> 260—262		Vargha Gyula 356, 357	
Szilády Áron 123, 124, 153, 155, 245—247, 252, 352		<i>Védák</i> 416	
Szilágyi Dezső Imre Sándorról 356		Veres Gáspár, Szegedi, széphis- tóriájának címképe 124	
Szily Kálmán (id.) 52, 53		Vergilius 235, 343	
Szinnyei József (id.) 76		Verseghy Ferenc élete és mun- kássága 194, 195; — ismeret- len versei és dolgozatai 194, 195; — legrégebb versei 165— 168, *168—177, *286—293; — <i>Kolomposi Szarvas Ger- gely</i> 374; — <i>Parnassus he- gyén</i> ... 166, 233; — <i>Sándi Gábor élete</i> *373—374	
szombatosok és költészetük ... 309		Voinovich Géza..... 298—302	
Takáts József, Péteri 76, 195		Volf György ... 142, 147—149, 353	
tárca a magyar irodalomban 200, 201		Vörösmarty Mihály 49, 73, 274, 303, 400; — lírájának őszinte- sége 331; — és Berzsenyi 182, 183; — hatása Dózsára 13, 15—17; — <i>Marót bán</i> jutalmazása 394, 396; — <i>Za- lán futásának</i> első kidolgo- zása 88—90	
Tatay János és Berzsenyi ... 71, 72		Wallaszky Pál 307	
Teleki László..... 249		Warga János (filozofus) 394	
Temesvári Pelbárt 416		Wesselényi Miklós (id.) <i>Hyppar- chus és Hyppias</i> (dráma) ... 58	
Tersánszky J. Jenő, <i>Legenda a nyulpaprikásról</i> 226		Wesselényi Miklós (ifj.) ... 380, 413	
Thaly Kálmán kuruc versei.... 343		Zrinyi a költő 337	
Thewrewk Emil, P., <i>Helyes ma- gyarság</i> 49—51		Zschorn 85	
Thienemann Tivadar..... 83			
Thierry, Amadé hatása Vajda János <i>Ildikójára</i> 133			
Thuróczi János krónikája..... 307			
<i>Titus és Giseppus</i> 122			
<i>Toldi históriája</i> 217			

DÓZSA DÁNIEL ELBESZÉLŐ KÖLTÉSZETE.

(Első közlemény.)

Dózsa Dániel irodalmi munkásságának ismertetése irodalomtörténetírásunk régi tartozása.

Dózsa Dániel a XIX. sz. közepén (1821—1889) élt. Pályája, három nagy történelmi korszak között oszlik meg. Mint ifjú egyike az erdélyi márciusi ifjúságnak, férfi korának első, küzdelmes szakasza a Bach korszak alatt teljesedik ki, második, nyugalmasabb része a kiegyezés utáni években jut tisztes befejezéshez. Mind a három korszakban derék, hasznos és tekintélyes munkása közéletünknek. Iskolái végeztével előbb kir. táblai írnok Marosvásárhelyt, azután ú. n. kiskövet az erdélyi országgyűlésen, majd Marosszék táblabírája és főjegyzője; a szabadságharc alatt közigazgatási törvényszéki elnök, belügyminiszteriumi titkár; az abszolutizmus korában Marosszék választott alkirálybírája (alispánja) és országgyűlési képviselője; 1866—68-ban a kiegyezési országgyűlésen ismét Marosvásárhely egyik képviselője, 1868-tól a marosvásárhelyi kir. tábla, 1872-től kezdve pedig a m. kir. Kúria bírása. Hivatali állásaival egyidőben mint hírlapíró, szerkesztő, politikus, jogtudományi író és mint költő is munkása, harcosa volt szellemi életünknek. Mint hírlapíró, de kivált mint szerkesztő, már a szabadságharc előtt és alatt is, főleg azonban az abszolutizmus korában és a kiegyezés éveiben elévülhetetlen érdemeket szerzett. E nemű tevékenysége és az általa szerkesztett Kolozsvári Közlöny ugyanazt a vezető irányt és súlyt jelentette Erdélyben, mint a Kemény Zsigmondé és a Pesti Naplóé Pesten. Amint Kemény és lapja a Deák Ferenc, úgy képviselte és terjesztette Dózsa és lapja a — Deákkal különben szoros baráti és politikai kapcsolatot fenntartó — gróf Mikó Imre eszméit és politikáját.¹ Korán, már a negyvenes években megindult költői tevékenysége szintén termékeny. Írt lírai költeményeket — ezekből mintegy másfélszázat összegyűjtve külön kötetben is közre bocsátott, de ugyanannyi maradt kiadatlan, illetőleg összegyűjtetlen; aztán írt egy nagy eposzt, több

¹ L. Ürmössy Lajos: *Erdély irányadó lapja*. 1907. 109. l.

novellát, négy eredeti regényt. Számos kisebb irodalomtörténeti cikk és egy regényfordítás (franciából) tartozik hozzá szorosan vett irodalmi munkásságához.

E mozgalmas, derék és alkotásokban sem szegény s ezért érdemes közéleti és irodalmi pályának összefoglaló ismeretetését a mai napig egyedül Szinnyei írói lexikona adja. A Dózsa életében megjelent alkalmi cikkek és az elhunytakor megjelent nekrológok még anyira sem részletezők, mint Szinnyei lexikona. Csak rövid jellemrajzot adnak, s ami bennünket elsősorban érdekelne, hírlapírói és költői működéséről is csak futólag szólnak.

Különösen a hírlapíró és szerkesztő Dózsa emlékének mostoha a sorsa. E tekintetben még a neve is majdnem ismeretlen, úgy elfelejtettük. Jellemző pl., hogy Ferenczy József monográfiájában¹ csakugyan hasztalan keressük nevét. Hírlap-irodalmunk későbbi ismertetői — Jakab Elek, Ürmösy Sándor és mások — legalább utalnak Dózsa e nemű munkásságára s rámutatnak érdemeire.² Sokkal többet a költő Dózsáról sem tudunk ugyan, de legalább mint név nem ismeretlen, az idevágó irodalomtörténeti tanulmányok és kézikönyvek feljegyezték — nyilván nem bense, érdemi okból, hanem mint különösséget — és tudunk róla Arany közvetítésével. Arany ugyanis ismertető bírálatot kezdett írni Dózsa eposzáról. Cikke ugyan töredék, de az eposz különösen hangzó címe: *Zandirhám*, a különös tárgy: székelyek sorsa, és szerzőjének neve: Dózsa Dániel mégis innen, Arany ismertetéséből örökösödött bele a szakirodalomba. Különben talán még mint nevet is fel kellene fedezni. Mert az is jellemző, hogy részletezőbb ismertetés vagy bírálat Dózsa költői műveiről sem jelent meg, sem megjelenésük idején, sem később. Pár sornál hosszabb kritikát csupán a Nefelejts (1860. 81. l.) hozott *Boronkay Margit* c. regényéről³ és a Szépirodalmi Közlöny a *Zandirhám*-ról. (1858. 927. l.)

Az egykorú irodalmi kritika e vigasztalan és — igaza van Arany Jánosnak — épen nem serkentő szűkszávúsága annál csodálatosabb, mert Dózsa Dániel kortársai előtt ismert, kedvelt és népszerű író volt. Ezt Dózsa maga is megörökitette két költeményében is. Egyik a *Kaláka alatt* c. életképe, amelyben szeretettel szemlélve és hallgatva a daloló kalákás székely népet, biztatja őket a dalra, mondván:

¹ Ferenczy József; *A magyar hírlapirodalom története 1780—1867-ig.* 1887.

² Kristóf György: *Az erdélyi magyar időszaki sajtó az abszolutizmus alatt.* Erd. Irod. Szemle. 1929. 31. l.

³ Ezekhez a kritikai megjegyzésekhez egyedül Arany ismertetése járul még, de ez is — köztudomású — töredék és csak a Dózsa halála évében (1889) jelent meg először a *Hátrahagyott prózai dolgozatok* között.

.....daloltam
 Én is egykor boldogabb napokban...
 Sőt a dalt, melyet most énekeltek,
 Én irtam volt, mikor még szerettem.

Betegségem költészete c. önarc képszerű költeményében pedig így emlékezik:

Hallottam sok dalt a nép ajkain,
 Melyet én irtam s tettem át kobzomra.

Ezek szerint dalait, melyeket a tudós kritika nem méltatott, a nép énekelte már az ötvenes években. Igazolja ezt Zilahy Imre is a Hazánk és Külföldben.¹ Két dalát (*Székely nóta*, *A legény búcsúja*) Kriza is érdemesnek tartotta felvenni a *Vadrózsákba*. Sőt Dózsa egyik-másik költeménye utóbb is ismeretes és népszerű maradt. Így pl. gyermekkori személyes emlékezésből tudom, hogy a *Székely nóta* c. költeményének első két versszaka:

Székely vagyok, szabad bércek
 Lakója,
 Kapum alatt foly a Nyárad
 Folyója.
 Vigan foly, ha menten hagyják,
 De ha vizét elgátolják:
 Kicsap akkor rétre, kertre,
 Szántóra.

Olyan, mint a Nyárad vize,
 A vérem,
 Senki se álljon utamba,
 Kikérem!
 Egyenes az én járásom,
 A becsület útítársom,
 Ej de nagy, ha felzavarnák,
 A mérgem.....

A *József császár Gagyan* című elbeszélő költeménye valóban el volt terjedve az erdélyi magyarság körében, az iskolai olvasókönyvekbe is belekerült. Végül említsük fel, hogy *Sujt az átok* c. népdallá vált költeménye az ötvenes évektől mai napig is hat, országsgazerte ismerik és dalolják.

E kétségtelen népszerűség, sőt maradandónak mondható hatás ellenére is Dózsa 1859 körül, előbb *Zandírhámjának*, utóbb versei első kötetének a kiadása után, abbahagyja a verses költészetet. Lírai alkotókedve ellankad, verseinek második kötetét nem adja ki, pedig anyaga ennek is már készen volt, csak össze kellett volna állítania. Azonban Dózsa, nyilván költészetének az irodalmi kritika részéről történt hideg fogadtatása miatt, teljesen a regényírásra adta magát. Öt év alatt négy eredeti regényt írt. Ezeket is szívesen olvasták, sőt egyiket, a *Kornizs Ilona* címűt, mely néhány év múltán második kiadásban is megjelent, még a múlt század utolsó évtizedében is ott lehetett látni a vidéki nemes családok olvasmányai között. Mindhiába. A szépprózáiról Dózsa Dániel sem részesült megfelelő fogadtatásban, érdemleges irodalmi kritikában. Sőt bár regényeit, eposzát a későbbi összefoglaló művek egy-két mon-

¹ Hazánk és Külföld. (1866. 402. l.)

dattal föl is említik,¹ az egykorú irodalmi kritika szótalan-ságát lényegében véve későbbi irodalomtörténetírásunk sem pótolta.

Ezt a régi, már Ára ny Jánostól megfogalmazott tartozást akarom legalább részlegesen leróni, ismertetve Dózsa elbeszélő-költészetét.

I. Dózsa verses epikája.

Dózsa verses epikájának főterméke a *Zandirhám* c. eposz, az ő meghatározása szerint «székel hősköltemény a IX. század-ból». Szinte egyetlen alkotása is ez a verses elbeszélés terén — a többi számban és terjedelemben is jelentéktelen. Amelyik-nek pedig van irodalomtörténeti jelentősége, annak tárgya nem eredeti, hanem átdolgozás, egyszerű újraköltés. Ilyen t. i. *Tündér Ilona* c. költői elbeszélése.

Dózsa az Árgirus-mesét Kővári biztatására dolgozta át, költötte újra. Nem a Gyergyai-féle szöveget használta, hanem a Piskolti Istvánnak jóval későbbi, 1785-ben Debrecenben meg-jelent átdolgozását. A históriát Piskolti négy, Dózsa hét részre osztva beszéli el. Feltűnő különbség az, hogy a Dózsa szövege jóval rövidebb, mint vezérfonala, mivel Dózsa sok lényegtelen versszakot, bőbeszédű részt egyszerűen mellőzött. Nála a mese elszélesedés, kitérők nélkül élénk frissességgel halad tovább a cél felé a nélkül, hogy az elbeszélés nyugalmas menetében nagyobb zökkenő vagy szakadék fordulna elő. Hazafi patosza, a korviszonyoktól felvert bús lírai hangulata azonban egy helyt mégis (VI. r. 3—6. vsz.) áttöri az epikai nyugalmat s a vonatkozó versszakokban nem Árgirus királyfiról, hanem a Világos után bujdosó hazafiakról van szó. Mind stílusát, mind a tartalmat barokk díszítés helyett a népköltészet elemei ékesítik. Követett példányképe nek, Petőfi *János vitéz*ének, hatása jól fölismerszik. Átdolgozása sikerült: irodalmi értékű formába öntötte a ponyván annyira népszerű széphistóriát.²

Verses kötetében mindössze is alig akad tíz darab, amelyik inkább epika, mint líra. Ilyen többek között az *Azt mondják, Közelebb, Az ártatlan Fánnika* románcok. Legértékesebb az első; egy dalnoknak és a kastély asszonyának tragikus végű szerelmét mondja el. A kastély asszonyát szerelme sírba viszi, sirjához éjjelente örülten jár el a dalnok. Tizenkét rövid sor-ban el tud mondani sejtelmes balladai drámaisággal egy egészen romantikus tragédiát. Balladaszerű költemények: *Az anya s kis leánya* és a *Bukás*. Az első a férj hűtlensége miatt

¹ Sebestyén Gyula: *A honfoglalás mondái*. II. 467 l. Kéky Lajos: *A magyar verses elbeszélő költészet*. Irodalomtörténet, 1912. 227. l. Császár Elemér: *A magyar regény története* 220. l.

² V. ö. ismertetésemet az EPhK. 1936. 186—198. l.

gyermekével együtt koporsóba szállt hitves története. Új elem benne a kis leánygyermek önkéntelen és öntudatlan vágya, hogy anyja vigye magával. Kár, hogy a tárgyilag és szerkesztileg érdekes költemény kissé laposan végződik. *A gazda és szolgálója* népies társadalmi, *József császár Gagyan* c. pedig történeti verses adoma: a gagyiak különös kiváltságának — kinek nincsen lova, járjon gyalog — a története. Az örökös forspont miatt sokat szenvedő Gagy község (Udvarhely megyében) nótáriusa kérte e gráciát a falu számára József császártól; az a kérést nem értette, de teljesítette. Visszatérőben aztán magának a császárnak is — nem lévén lova — gyalog kellett Gagyból körútját folytatnia. *Apor vajda* kisebb történeti elbeszélés. Ottó, a trónkövetelő, a koronával együtt álruhában mint dalnok az erdélyi vajda udvarába megy. Szerelmet gerjeszt maga iránt a vajda leányában, megkéri, meg is kapja. Már lakodalomra készül a vajda és egész udvara — ekkor Ottó felfedi, hogy ő a király. Apor vajda azonban Ottót bitorlónak nevezi s a következő törvényes és hazafias határozatot mondja ki és hajtja végre:

Leányomat örömet adtam neked,
Amidőn névtelen dalnok valál,
De te sziveddel pártra kacintván
Csalatkozáls.

Az igaz székely háza javáért
El nem árulja a hont s a királyt,
Fogoly vagy Ottó s én haza küldöm
A koronát.

A székely hazafiság és törvénytisztelet e tiradás példája minden bizonnyal megkapta és gyönyörködtette az egykorú közönséget. Idevágó költeményei között azonban költőileg a legértékesebb és legsikerültebb a *Szegény juhász*.

Ily kevésszámú és rövid terjedelmű epikai mű előzi meg a *Zandírhámot*, a 12 «költemény»-ből, illetőleg 63 énekből álló terjedelmes «székely» hőskölteményt.

A székelyek őstörténetével Dózsa már kora ifjúságától kezdve foglalkozott. A maroknyi népnek családja is, maga is büszkén vallotta magát tagjául — hiszen ama híres székelynek, Dózsa Györgynek, egyenes vérbeli leszármazottja volt;¹ multja iránt kezdettől fogva egész életén át a történetíró és jogtudós kielégítetlen kíváncsiságával érdeklődött. De a székelyek őstörténete költői érdeklődését is állandóan vonzotta, képzeletét foglalkoztatta. Bizonyossága ennek *Feketevitész* és *Fényt ne izzetek* c. líraisággal telt két prózában írt történeti regéje 1843-ból.² Ebben a két zavaros elbeszélésben már

¹ L. a családfát Márki Sándor *Dózsa György* c. művében.

² Megjelent mindkettő a Kővári szerkesztette *Beszélytárban*, 1843.

ott van a későbbi székely eposz majd mindenik szereplője név szerint is, mint Zandirhám, Jolán, Norich, Opor stb. és ott Barna vitéz is, csak hogy most még Feketevitéz (így!) a neve. És megtaláljuk e két történeti regében eposza cselekvényét és költői eszméjét is. Amaz az Attila hún népéből a Hargita mindkét oldalán visszamaradt székelység története, utolsó nagy élet-halál harca a százfelől rátörő s végpusztulást hozó ellenséges népekkel, emez: a Feketevitézzel és népével, azaz Árpáddal és a magyarokkal, egyesült székelység birtokba veszi ősi örökségét, Attila országát.

Mikor Dózsa a szabadságharc leverése után bujdosni kényszerült s anyai rokonánál, a Szabolcs megyében birtokos és korábban alispán, Jármay Imre baksai házánál talált szíves menedéket, a régi témát újra elővette, s új formába öntve, hőskölteményben dolgozta föl — helyes érzékkel: a tárgy valóban verses formába kívánczik. Vajon már ekkor teljesen befejezte-e eposzát, abban a formában, ahogy évek múltán kiadta, nem tudjuk.¹

Dózsa hőskölteményének tárgya a székelység őstörténetének egyik szakasza. A székely nép a szájhagyomány szerint Attila hún népének egyedül fennmaradt ivadéka; külön, önálló életet élt, rokontalanul és önmagára utalva a hún birodalom összeomlásától a magyarok második bejöveteleig, Árpád honfoglalásáig. Epikai szempontból — helyesen jegyezte meg már Arany János² — szerencsés gondolat volt Dózsa részéről az elbeszélés korául a IX. sz. második felét, a székely önállóság utolsó éveit választani, midőn a magyarok előre kilátásba helyezett dicsőséges megjelenése az egész eposz folyamán lélekemelő hatást gyakorol — annál inkább, mert a székelység őstörténetének csupán ez a befejező, lezáró mozzanata ismeretes a történelemből is, a hagyományból is.

A *Zandirhám* a székely nép külön történetének utolsó nagy jelenetét beszéli el, de úgy, hogy ez a székelység külön történetét bezáró jelenet egyúttal szükségképeni előjátéka a magyarok honfoglalásának.

Boudhám halála után ősi szokás szerint Zandirhámot, a titkos isteni akarattól kijelentett hőst a székelyek vértre emelve, főrabonbánjuknak ismerik el. Magor, a jövődőt látó ősz rabon az oltár lángján hattyút áldozva, csengő hangon hirdeti a jóslatot:

¹ Valószínű, hogy később is javított rajta. A *Zandirhám* egyik helyén ugyanis (247. l.) a Maros innenső partját a székelyföldről számítja, hol «e hősköltemény iratott». Az bizonyos, hogy a *Tündér Ilonát* a *Zandirhám* után, legfőlebb ezzel egyidőben, ezzel párhuzamosan írta, s így az nem előzmény, nem előgyakorlat a nagyobb lélekzetű verses epikához, a *Zandirhám*hoz, amely így proles sine maioribus keletkezett. Ez viszont a tárgy, a székelyek őstörténetének szeretete mellett bizonyítéka annak is, hogy Dózsa, verselő kedve, költői alkotókészsége és ereje épen nem mindennapi.

² I. m. 306. l.

Nagy időket fogsz érni, rabonbán!
 Nagy öröm éri rabonbánságod.
 Részt fogsz venni döntő harcban,
 Mely a hunoknak ősi hazáját
 S ősi hatalmát visszaadandja.

Másnap ősi szokás szerint az új főrabonbán feleséget választ, Jolánt, az elhunyt főrabonbán udvarában nevelkedett ismeretlen származású leányt. Jolán már régóta szereti Zandirhámot, reménytelenül, s csak unszolásra jelent meg a nőválasztáson, mert a főrabonbán ősi szokásként csak ősi családok vagy fejedelmek leányai közül választhat. És Zandirhám mégis őt választja. Legott tiltakozik is ellene az ősz Tiborc, a szokás nevében. Zandirhám nem enged. Már-már párviadalra kerül a dolog — ekkor azonban Magor, a jövendőmondó rabon, felfedi a titkot, hogy Jolán fejedelmi vér, a görög császár húgának és Micetasnak leánya. S valóban a besenyő kánnak, Poselnek küldöttei jelennek meg s Jolán kiadását kérik, mivel Boudhám az ő kánjuk udvarából rabolta volt el, s most a görög császár visszaköveteli. «Nincs joga a kánnak a harcra — szól ekkor Magor mennydörgő hangon — én vagyok a Jolán atyja, Micetas.» A nép elbámulva tekint az ősz papra, apa és leánya összelelkeznek...

A megindulás érdekes, az elbeszélés egy nemzet, a székely nép örömnünepével kezdődik: új fejedelmet avatnak, ki nagy hős s kit mindenki szeret. Boldog a nép, mert az isteni hatalom épen azt jelölte trónra, kit maga is óhajtott. És boldog az új főrabonbán is, mert látja népe szeretetét s a fejedelmi trónon teheti nejévé régi szerelmét. És boldog, mert a végzet mint uralkodónak is méltó történeti feladatot és örömet ígért és jósolt: történeti nagy időt, döntő csatát, mely a hunok őshazáját és hatalmát visszaállítandja. Mi lesz az a megjósolt öröm, kivel s hogy vív majd döntő csatát, hogyan támad föl a hún világ dicsősége? Az olvasó kíváncsisága fel van keltve, érdeklődéssel várja a fejleményeket.

Kitör a harc, a besenyő Posel megtámadja a székelyeket. Öldöklő ütközetek, véres párviadalok sorozata indul meg. Részt vesz ezekben a Posel táborában, a székelyek ellen Barna vitéz is. Győz a csapat, amelyiket ő vezet, s a párharcokban is legyőzhetetlen. Olyan hevesen vívtak a vitézek, hogy gyakran maga Hadúr is figyelemre riadt s kikönyörkölt egy szép vérszint játszó felhő-élre —

És mosolyogva tekintte a harcra,
 Vért szerető szeme telve gyönyörrel.

Igy gyönyörködött Hadúr Barna vitéz és Zandirhám párbajában is, melyben Zandirhám győz, de maga siet legyőzött ellene sebeit bekötözni. A két nép küzdelme megújultan folyik tovább, míg a besenyők fejedelmüket s csatát veszítve, önként békét kérnek és nyernek a székelyektől. E csaták alatt a hamarosan felgyógyult Barna vitéz Zandirhám udvarában és a székelyek között van, megszereti őket, felismeri bennük a hún testvért, a rokon népet s harcol is velük együtt és érettük. Egyszer azonban a titokzatos hős hirtelen-váratlan eltűnik. Pedig nagy szükség volna rá. Bár a béke záradéka halált

mond a békeszegőre, előbb a besenyőkkel szövetséges Gelu vlakkjai, majd maguk a besenyők is rátámadnak a székelyekre, új fejedelmüknek, Norichnak, Posel fiának vezetése alatt. Csatlakozik hozzájuk Mén Marot sereze, Glád kán népe és a Zalán küldötte bolgárok. Nemcsak a székelyek kiirtására törnek, céljuk nagyobb: a hún faj megsemmisítése. Megkezdődik a nagy összecsapás. Zandirhám előbb ügyes portyázásokkal és rajtaütésekkel apasztja a sokfelől támadó ellenséget, majd megindul a döntő ütközet, mely előtt Zandirhám buzdító beszédet mond:

Senki se hátráljon a csatákon,
Nincsen e népnek egyéb menedéke:
Élet a földön, sir a kebelében....

A Maros, az Olt, a Küküllő völgye, az egész Székelyföld egyetlen csatater. Dühös oroszlánként harcol sokáig minden egyes székely, annál inkább a főemberek, köztük legkitünőbbben Zandirhám. Mindhiába. A maroknyi székely a tengernyi ellenségtől kifárasztva, megsebezve, megapasztva immár sem diadalban nem reménykedhetik, sem békére nem számíthat, segítsége csak a nagy Isten lehet. És ekkor megjelenik, de most már népével együtt, Barna vitéz, ki nem más, mint Árpád, a honfoglaló. Attila erős ivadékai, a székely és magyar, kétszázezer vad hős egymásra találva, mint a Nemere viharja, söpri el és semmisíti meg az ellent.

A jóslat betelt. Feltámad a húnok ősi hazája és hatalma: kezdetét veszi a magyar honfoglalás.

Ebben a kapcsolatban és ezzel a felfogással a *Zandirhám* nagy nemzeti érdeket, sőt világtörténelmi jelentőséget nyer. Tárnya önmagában is valóban eposzi tárgy; epopoeiába illő és ahhoz méltó esemény: harc, párviadalokkal és ütközetekkel; egy hatalmas, véres, az eposz világához mértén döntő csata fejezi be.

A csaták és párharcok elbeszélésében sok elem nem Dózsa képzeletében fogant, hanem a korábbi eposzokban előforduló céhbeli vagyon és örökség. De a harcok és csaták elbeszélése sehol sem halvány vagy fárasztó. Dózsának van ereje lüktető szenvedéllyel, ösztönös hévvel bemutatni az elszánt küzdelmeket. Érzik, hogy a szerző egész lélekkel alakítja és formálja mondanivalóit: ezért tudja elevenen, változatosan és frissességgel elbeszélni a folyton megújuló harcokat.

Színesek és érdekesek az epizódok is. Epizódjainak mind száma, mind terjedelme nagy. Vannak azonban rövidebbek is, így mindjárt az elbeszélés kezdetén. Jolán és Magor — a gyermek és apa, kik azonban még most ezt nem tudják — találkoznak éjfél után Boudhám ravatalánál. Jolán galambot tesz nevelőatyja, Boudhám koporsójára. A galamb szárnyán gyűrű van s erről ismeri fel a ravatalhoz lépő Magor, hogy Jolán az ő leánya. Epizód ugyan, de mivel Jolán származása indítja meg a székelyek és besenyők életre-halálra szóló harcát, belekapcsolódik a főcselekvénybe. Benne van a szertelen romantika

számos eleme: kísértetszerű halottlátogatás éjjel után, gyűrű, mely származást fed fel s egymáshoz vezetí a rég elszakadt, bár egymás közelében élő, de egymást nem ismerő apát és gyermekét stb. — de költőiségük, érdekességük a romantika síkján tagadhatatlan.

Kerek, de lazán beillesztett epizód Adorján álma és története. A megsebesült Adorján lázálmában az égből földre szállni látja szerelmesét, az elesett vitéz, Hálom leányát. A leány, Ivola, hívja magához fel az égbe. Az álom valóra válik. Ivola megtudja atyja halálát s bánatában szíve megszakad. A kedvesét veszítő Adorján elkeseredett bosszúért lihegve harcra hívja Barna vitézt, Ivola atyjának gyilkosát. A párvialban azonban Adorján elesik, s lelke fölszáll, amint álmolta, Ivola után az égbe.

A többi kisebb epizód közül legmozgalmasabb Izorának, Hám leányának története. Vazul, a vlakkok fejedelme, elragadja Izorát, ki egykor őt mint kérőt elutasította. A fogoly nőt nemcsak Vazul, hanem apja is bírni óhajtja. Az erőszakosan sátrába törő Vazult azonban Izora leszúrja s aztán hirtelen magára öltve a halott fegyverzetét, elmenekül. Utolérik ugyan, de vitézül harcol, mindaddig, míg szerelmese, Mikow meg nem érkezik kiszabadítására.

Mindannyinál terjedelmesebb, szinte már szétfeszíti az eposz keretét Zelemir története, a Rapsonné epizód.

Zelemir szereti Irmát, Rapsonné leányát, a leány is szereti őt, az özvegy anyja is szívesen látja házánál — mikor azonban lánya kezét megkéri, egyszerre

Halvány lőn és könnye megáradt:
«Nem bírhatjátok soha egymást,
Átk a sorsnak sújt le reátok!»

Miért? A titok, megfajtását a púpos Zoa adja: Rapsonné leányát már korábban eladta egy tündérnek — szeretőül. Most szenved bűnének súlya alatt, leánya meg hervad, érik a sír számára, de a csábító tündér nem enged jogából, s a vendég fut Rapsonné házától. Zelemir nem akarja hinni e szörnyűséget. Erre Zoa bűbajos füvet ad neki; ha rézüstbe kifőzve a századiknak halálra küldött ellenség koponyájából megissza, meggyőződhetik szavai igazságáról. Zelemir most egymásután küldi másvilágra a besenyők legvitézebbjeit. Századiknak éppen Poselt, a besenyő fejedelmet ejti el.¹ E nagy-szerű diadalnak mindenki örvend a székely táborban, csak Zelemir bús és néma. Zandirhám hasztalan biztatja dalra és örömmre. Amit Zelemir felel, ez tiszta líra — de az eposz legszebb sorai közül való:

¹ Sebestyén Gyula: *A magyar honfoglalás mondáiban* (II. k. 470. l.) azt írja — nyilván tollhibából — hogy Posel kánt Adorján ejti el, holott Adorján akkor már rég halott.

Hárfámat széttörtem egy szirton.
 Tudod-e, hogyha a rózsza lehervad
 S a bokrok zöld lombja avar lesz:
 Elnémul a madár a csalitban?
 Oh Zandirhám! fáj az erősen,
 Hogy most kelle kihalni dalomnak,
 Amidőn a te neved naplányén
 Újra virul kikeletje honomnak...
 Örvendeztetek nélkülem oh hős!
 Én elhagytam utát az örömnök,
 Sirhalmak, tövisek közt járok...
 Hagyjatok örvült gyötrelmemnek!
 Látod a sást, mily bágyadtan megy
 Szárnya alatt egy nyilvesszővel?
 Le se tekint a futó nyulakra:
 Haza siet meghalni sebével.
 Hagyjatok örvült gyötrelmeimnek,
 Az öröm, vigság fájna a szívemnek.

Es megy, hogy a titkot megtudja, mert a kétség rémesebb a valóságnál. Bujdosása közben a Johod patakjánál Rapsonné vára körül feltalálja a boszorkányt, kitől Zoa a Rapsonné történetét hallotta. Zelemir kényszerítésére a banya — Zoa anyja, Rapson első felesége, kit a férj, mert szörnyet, Zoát szülte, elűzött — énekelni timbora mellett Irma történetét úgy, ahogy az már a nép ajakán szájról-szájra jár. Erre Zelemir éjnek idején a Rapsonné vára alá megy. Egyszer csak látja, hogy kinyílik egy ablak, s azon Irma kibontott hajjal kilépve egy sziklára, énekelni kezdi a maga szerelmi kínját. De csakhamar megjelenik a tündér árnyalakja, Irmára borul, csókolni kezdi. Erre Zelemir eszeveszett átkozódás között rohan fel a sziklára. A holdkoros Irma felébred s ijedtében egyensúlyt veszítve holtan zuhan alá a mélységbe, maga után rántva Zelemirt is. Így egyesülnek a szomorú halálban.

Zandirhám hallván Zelemirnek bús esetét a vitéz dalnokot s kedvesét bús énekek között ünnepélyesen eltemette a szikla alá, melyet a nép ma is Zelemir tornyának nevez.

Amint látható, e terjedelmes epizód egyúttal Zoának és anyjának a történetét is magában foglalja. Szóval epizód van az epizódban, mégpedig nem is egy, illetőleg kettő, a Zoaé és anyjáé, hanem egy harmadik is: Gozanga kecses nejének tragikus vitézkedése Zelemir ellen.

A százig menő sorozatban Zelemir már tíz besenyőt juttatott halálra. Ekkor a besenyő bátorság megtorpan. Gyalázat! — kiáltja az egyik besenyő fővezérnek, Gozangának, neje, ki előbb férjét, majd más vitézeket hasztalan biztat harcra. Erre a hőslelkű nő elrohan, titkon magára ölti Posel kán kisebbik fiának fegyverzetét s felveszi az egyenetlen harcot a besenyő vitézséget kigúnyoló Zelemirrel. Már haldoklott, mikor szertehullott páncélja alól duzzadó melle, s felrántott sisakja alól angyalí arca tűnt elő.

E nagyterjedelmű epizódot Dózsa nem egyfolytában, hanem a főcselekvénybe belefűzve meg-megszakítva beszéli el. Rapsonné története, Irma és Zelemir tragédiája, bűvő patakként el-eltűnik, hogy újra előtörve a harcok hevében pihentető győ-

nyörűségbe ringassa az olvasót. Mert maga a történet, a nép ajkáról véve¹, már önmagában is érdekes, és Dózsa költői fel-fogásával és költői dikciójával még érdekesebbé teszi. Már Arany János megjegyezte, hogy a Dózsa «epizódjai között a legkitünőbb a Rapsonné leánya, mely régi mondán alapul».² Bizonyos, hogy ez epizód, a Zelemir személye által akár eltűnik, akár előtűnik, mindig a főtörténetből szakad ki, illetőleg oda tér vissza. Nem henyé epizód, mely felesleges teherként nehezedik rá a főtörténetre, hanem élénkítő: az eposzt színesebbé teszi, a cselekvényt változatosságával gazdagítja.

Kevésbé válik javára az eposznak a nagyszámú lírai betoldás, melyeknek tárgya igen változatos. Elmélkedik pl. a női bájról (8. l.), az ifjúság elmulásáról (34. l.), általában a mulandóságról (87. l.), aztán a háborúról (62. l.), a szerelemről (195. l.), az örültségről (200. l.) az álomról (201. l.), a tehetségek különféle voltáról (255. l.), a természetről (293. l.). Többször dicsőíti külön is a székelyföldet (155—6.), a Hargitát (160. l.). Általában egyetlen alkalmat sem mulaszt el, hogy legalább egy-két sorban ne emlékezzék meg a szentér, Erdély, főleg a székelyföld természeti szépségéről, mondai meg történeti nevezetességeiről. Azután dicsőíti a székely népet (165. l.) és a székely szabadságot (290. l.). Ezek közül a lírai részek közül nem egyet maga Dózsa is különállónak, az eposzhoz hozzá nem tartozónak tekint s ezt elválasztó jellel a nyomtatásban is föltüntette. E lírai részek a tárgyyszerűséget zavarják, az epikai tárgylagosságot megtörik, nem a multról szólnak, hanem sokszor a jelennek adnak tanácsot. Ilyen pl. a következő rész is, amely minden bizonnyal a vérbefojtott Makk-féle mozgalomra céloz:

Megtört nép ne kísértse az Istent,
Csönd s nyugalom kell most népünknek,
Nem a csaták nép irtó bárdja,
Mig sebeinket begyógyítjuk,
S újra születnek, akik leölettek.

(Kilencedik költ. IV. 232. l.)

Ki ne ismerné föl ebben a Bach-korszakra utaló subiectivitást, még akkor is, ha a szerző nem szedette volna ritkított betűkkel? Valószínűleg az idéztem s a többi számos ehhez hasonlatos helyre gondolva jegyezte meg már az egykorú s Arany Jánost kivéve maig egyetlen (Turul álnevű) ismertetője a műnek, hogy hangja lírai, nemzeti kesergő érzés sír vissza a multba. Ezen az alapon s mivel a *Zandirhámnak* hangja sem nem komoly, sem nem vig,³ úgy vélekedik, hogy műfaja is új: regényes eposz.

¹ L. Kövári László: *Erdély régiségei*. 178. l.

² I. m. 309. l.

³ Szépirodalmi Közlöny, i. h.

Bizonyos is, hogy a *Zandirhám*ban a romantika tobzódik. Van benne gyermekcsere, egymástól elszakadt családtagok egymásra találása valami emlékeztető jel alapján, ruha-, illetőleg szerep-, sőt nem-csere (*Zandirhám* Barna-vitéz alakjában, Gozánga neje Posel kisebbik fiának vértetetésében), testileg rút és ügyetlen alak, ki azonban jártas a titkok világában, tiltott, vagy meg nem engedett szerelem, holdkóros lelkek, csodálatos női hűségek és hűtlenségek telve epedéssel, szenvedéllyel, elbujdosás a világ elől, éjjeli, kísértetszerű jelenetek stb. Mindez gyakran, ami a romantika jól ismert sajátsága, erős érzéki aláfestéssel. Fokozza az eposz romantikus hatását, hogy egész világa — eseményei, világképe, életábrázolása, hősei, hőseinek jelleme — rendszertelen összekeverése a népvándorlás, a középkori lovagvilág és a legmodernebb mai szellemnek. (Pl. a háborúról elmélkedve megállapítja, hogy mi emberekül a halál szolgálai vagyunk, «orvosokat fizetünk egyeseknek az életéért s harccal s törvénnyel ezeket leölünk kinok között».) Általában véve, mintha nem Attila húnjainak visszamaradt utódjai meg a népvándorlás népei között járnánk, hanem a lovagkor váraiban, csataterrein, emberei között. Elég utalnom a költemény elején elbeszélte és leírt fejedelemnőválasztásra. Ahogy az lefolyik, ahogy ott *Zandirhám* a hölgyek között nagy galanteriával incselkedik és bókol, egészen valamelyik lovagvár-estélyébe illik.

Romantikus a *Zandirhám* jellemzésben is. Milyennek rajzolja hősét a romantikus író? A romantikus hős a pillanat, az adott helyzet embere. Következetesség híján mindig a tényleges helyzet feszítő ereje irányítja. De ilyenkor aztán valóban hős, hős életre-halálra úgy, hogy — Arany szavaival élve — cselekedetein még a csecsszopó is elálmélkodhatik. Ott van pl. Barna vitéz: jelleme, szerepe csupa titokzatosság, ellenmondás és hősiesség. Ki és kicsoda ez idegen vitéz, senki sem tudja. Miért és hogy kerül a besenyők táborába? Ha ellenséges szándékú kémlelődés a célja, hogy történhetik meg, hogy a besenyők között és azok javára a legnagyobb hőstetteket viszi végbe és akarata ellenére átkerülve a székelyekhez, ott is legott hasonló szerepet tölt be, hasonló titokzatos glória veszi körül? *Zandirhám* is majd apró családi ügyekkel, majd nagyszabású országos eseményekkel és tervekkel foglalatoskodik, ahogy a pillanat magával hozza. Ennek a hatása alatt teszi meg a többek közt, hogy minden előzmény és cél nélkül álruhát ölt, a Barna vitézét, s elmegy egyedül az ellenséges besenyő táborba. De azért ő is, a *Zandirhám* többi embere is, bármennyire is csillog külsejükön a romantikus költői felfogás és alakítás fénye, olyanok, mint a hadimúzeumokban őrzött páncéltüzetek: megragadják a figyelmet, de belül üresek.

Még fokozottabb mértékben áll ez az egész műre nézve: nincs történeti alapja, hiányzik az epikai hitele. Dózsa a már akkor kétségbevonott hitelességű, azóta meg kétségtelen hamisításnak bizonyult *Csiki krónika* alapján szerkesztette meg eposzát. A *Csiki krónikát*, mint a székely őstörténet hiteles forrását, a történetíró komoly elmélyedésével tanulmányozta és kritika nélkül, szőröstől-bőröstől felhasználta. Még az esetlenül archaizáló hamis helyesírást is átvette. Nem Sándort (a hamisítvány a Sándor-család történetével kapcsolatos) ír, hanem *Zandourt*, főhősének s így művének is így lett az egyszerű Sándor kán vagy chán helyett *Zandirhám* a címe. A *Zandirhám* főcselekvénye is a *Csiki krónika* szerkesztőjének a találmánya — sem a történeti följegyzésekben, sem a néphagyományban nincs gyökere. Ami hamisítás nélkül való, aminek van «epikus hitele», az a Rapsonné története, illetőleg a Zelemir és Irma epizód, melyről már említettük, hogy élő monda. (Egyes mondai elemeket — pl. az Attiláról való énekekben — és történeti hagyományokat elbeszélésének sok részletébe később is belevon.) Lelkiismeretessége azonban, amelyet már Arany is dicséretre méltónak talált, téves úton és lidércfény után indult. Így azután az Arany elismeréséből, mellyel a *Zandirhám* eposzi hitelét illette, ma csak annyi áll, hogy Dózsa igyekezett mondanivalóit hagyományos nevekhez, személyekhez és helyekhez fűzni, s általában a topographia biztossága egyike főgondjainak.¹

Rendszertelen a mitológiája is. Hadúr, a vérarcú hadisten, a székelyek főistene, kinek külön temploma van; de istenként szerepel a nap és a hold is, szintén külön-külön templommal. De különösebb ható szerepe egyiknek sincs, gyakran nem egyebek, mint pusztá nevek. Szerepel még Ármány és a Nemere vihara. (Jolánnak van homályos keresztény emlékezése és tudata kis gyermekkorából.) Mitológiájának forrásai: Aranyosrákosi Székely S., Vörösmarty, az élő néphit és babona s a maga képzelete. Dózsa azonban meg sem kísérli, hogy egységben rajzolja meg a székely nép vallásos világképét. Megelégszik a hivatalos szertartások részletező leírásával, s azok sokszor merő hamisítások (mint pl. a hírhedt kókuszdiópohár) vagy képzeleti kitalálások (pl. a Hadúr kútja, a nőválasztás stb.) s fantasztikum a rabonbánok tornyának a leírása is. Jellemző, hogy a székelyek főpapja, ki a halott főrabonbánt eltemeti, az újat felavatja s ősi szokás szerint uralkodásához jóslatot mond, illetőleg kinyilatkoztatja Isten akaratát: idegen! És idegen vérű és származású Jolán is, ki viszont Hadúr nevében főrabonbánt jelöl ki a székelyek számára. Ilyen fontos nemzeti feladatokat

¹ Arany János i. m. 309. l.

idegen s még hozzá nem ismert származású személyekre ruházni: ellenkezik a valószínűséggel és a költői logikával.

Amennyire alaptalan a *Zandirhám* eposzi hitele és zavaros mitológiája, annyira különös a verselése is. Ez a hexameternek tetrameterré rövidített alakja ama különös és téves elvek alapján, amelyeket Dózsa eposzának *Versezetem rendszere* c. második előszavában magyaráz. (Az elsőben eposza történeti alapját, eposzi hitelét igazolja, ismertette a székely társadalmi és hadi rendszert főképp a *Csiki krónika* alapján.) Verselméletének megvilágítására elegendő egyetlen megállapításának fölemlítése. Dózsa szerint a Káka tövén költ a ruca kezdetű népdalnak lejtése ez:

Káka tövén | költ a ruca | , jó földben te | rem a buza
Hát a hű le | any hol terem | , én azt a tájt | nem ismerem.

Vagyis a szótagok időmértékét ötlet, szeszély szerint veszi majd hosszúnak, majd rövidnek, s ugyanabba a sorba minden aggodalom nélkül kever emelkedő és ereszkedő ütemeket. A hexameter négy ütemét is minden szabály és következettség nélkül alkalmazza. Verssorai általában kilenc, ritkábban tíz szótagúak, de van nyolc és tizenegy tagú sor is. Okoskodását zenei «észleletekkel» is támogatja s így jut el a maga alkotta versformához, de különös: azt mondja, hogy tapasztalása szerint «a magyar hallóérzék és gondolatfömttség leginkább a négyütemes verssorokkal barátkozik» — mégis nagyon gyakran háromütemes sorokat ír. Kuszált logikai és zavaros metrikai és ritmikai érzékkel kifejtett elméletének s így a magaalkotta sajátos versformának is van egy helyes alapelve: a magyar ritmus izeinek, az ütemeknek, egyenlő hosszúsága, azonos időbeli, zenei tartalma. Csakhogy Dózsa a görög-római verslábát azonosítja a magyar vers ütemével! Arra gondosan ügyel, hogy minden gondolat befejeződjék a sor végén: minden egy vagy két sor végére pontot tehetni. Nála a verssor ritmikai terjedelme és vége egyúttal — az ő kifejezése szerint — az eszme terjedelmét és végét jelenti, a gondolat nem nyúlik át a következő sorba. Ez az oka annak, hogy *Zandirhám* versformája — bár sorai rimtelenek¹ — alkalmas lüktető érzelmek avagy tömör gondolatok kifejezésére,² de nem egy hatvannál több énekből álló epikum előadására. Egyrészt a rövid lüktető

¹ Hatással használja azonban a refrént néhányszor, amikor valamelyik dalnok éneket mond.

² Az eposz sorai, noha következetes ritmusvezetés nincs bennük, tagadhatatlanul igen gyakran dallamosak, helyenként szinte zeneiek. Ezt bizonyára erősen érezhető ereszkedő lejtésüknek és a sűrűn szereplő daktilusoknak köszöni.

forma, másrészt a szerző egyéniségének újra meg újra kiáradó subiectivitása következtében a *Zandirhám* valóságos lírai eposzá válik.

Előadása tömör, lendületes, elejétől végig költői. Stílusának főforrása itt is, mint lírájában, a népielv — annál jobban kirínak belőle a nem épen ritkán előforduló mesterkélt, fellengző kifejezések (kéjmámor, szívtusakodva, szellemerő, csatahíres, zefirzengzetű báj — mind hatodik költ. VIII. é.). Másik forrása, illetőleg példája Dózsa dikciójának a klasszikus eposzok stílusa. Ez főképen a gyakran alkalmazott ú. n. homerosi hasonlataiban mutatkozik. Hasonlatai szemléletesek, bár néha túloznak. Mert a Dózsa nyelvének harmadik forrása a patosz, amelynek eredménye bizonyos lírai melegség, nagyvonalúság, sőt maiestas is. Költőiségre, emelkedettségre törekedvén, patosza gyakran édeskésen gáláns marad vagy a régi udvarló líra nagy mondásaiba téved. (Pl. Jolán szép szeme elcsábítja Hadúrta is.) Patetikus nyelvét tekintve Dózsa Vörösmarty-tanítvány, Vörösmarty követője. «Motívumaiban, az ódai és elegikus hang váltakozásában, ellentétezéseiben, leírásaiban és reflexióiban igen élénken mutatja Vörösmarty hatását» — állapítja meg már Kéky Lajos.¹

Könnyű volna párhuzamos helyek felsorolásával részletesen kimutatni Vörösmarty nagy hatását a *Zandirhámra*. Ámde a tárgyi átvételek, a tartalmi párhuzamok filológiai leltározásánál és felsorolásánál fontosabbnak tetszik a hatások eredetére, forrására rámutatni. Már pedig e forrás nem a *Zalán futásának* a szövege és tartalma, hanem az a hangulat, mely Vörösmartyból a *Zalán futását* formába kényszerítette, életre parancsolta. Mintegykor Vörösmarty, fájdalmas melankóliával látva a nemzet sűrű fellegekkel borított szomorú, tehetetlen jelenét, vigaszért, megnyugvásért képzeletével felverte a multat, «az elfeledett régi dicsőséget» s «merész ajakát hadi dalnak eresztvén», elzengte «párducos Árpád s hadrontó népe hatalmát», úgy érezte át és fogta fel Dózsa is a székelység jelen sorsát s mondott dalt az elfeledett dicső ősokról, Zandirhámról és a hős székelységről. Amit Dózsa Erdély és a székelység jelenéből átélt és tapasztalt, csupa fájdalmas sivárság: sikerrel biztató, de tragikus bukással végződő hosszú, szívós küzdelem a reformokért, a rendiség eltörléséért, az unióért, előbb csak a szellem fegyvereivel az irodalomban és a közéletben, tömérdek véraldozattal is később a harctereken. És a tragikus bukás nyomában immár évek óta, állandóan sorvasztotta Erdélyt és a székelységet az osztrák önkényuralom bosszúállása, megtorló igazgatása. E szomorú jelenben csak a multon, az ősi dicsőség

¹ A magyar verses elbeszélő költészet a XIX. sz. második felében. Irodalomtörténet, 1912. évf. 227. l.

képein nyugodhatik meg a szenvedő honfíában. Vigasztalásul és megnyugvásul zeng hát költőnk is hárfáján a késő kornak soha nem hallott dalokat az ősi leventékről és hős fejedelmekről. Innen a rokon; majd elegikus, majd ódai hangulat és ezek váltakozása. Innen a teremő hangulat azonossága, mind a jellel, mind a multtal szemben. A mintát, a mestert Dózsa Vörösmartyban látta meg, őt utánozta, az ő nyomdokán alkotta meg eposzát — csattanó bizonyítéka ennek a két eposz lírai előhangjának rokonsága. És ha a teremő hangulat, ha az alkotó lélek álláspontja ugyanaz, természetes, hogy a minta, a példa hatása lépten-nyomon mutatkozik a költemény szövegén is, tartalmi elemeiben is.

Egy tekintetben azonban lényegesen különbözik Dózsa álláspontja és hangulata Vörösmartyétól: míg Vörösmarty a bevezető sorokon kívül alig utal a jelenre, még kevésbbé a nemzet jövőjére — ezt a nem egészen politikamentes eszmélkedést egészen az olvasóra bízván — addig a *Zandirhám* számos helye nem egyéb, mint világos, közvetlen utalás a sivár jelenre; nem egyéb, mint rendületlen hite és dacos hirdetése a szebb jövőnek. Ezáltal az eposz, mint e korszakbeli novelláink és regényeink egy része — nem is szólva líráinkról — allegorikus jellemet nyer: igazi értelme mellett van egy másik is, sorok közötti, burkolt. Ez: a dicső multból a szomorú jelenbe átnyúlva a jobb jövőnek — értsd azt az osztrák abszolutizmus bukásának — hitével biztatja és buzdítja a nemzetet, a székely népet. A *Zalán futása* időszerű volt, de csak közvetve szólt a jelennek, a jövőt alig érintve, a *Zandirhám* azonban a multról énekelve, a jelennek és a jelenről, sőt a jövőről is szól, hirdeti a székelység sorsának nem messze elkövetkező jobbrafordulását, az ismét fényes jövődőt. Komoly hangú s kivált östörténeti tárgyú eposzaink között a *Zandirhám* a leglíraibb és a legközvetlenebbül kapcsolódik a jelenhez és lelkesedéssel, el nem fogyó hittel hirdeti a jobb jövőt — ezáltal külön helyet foglal el eposz-irodalmunkban.

Külön hely illeti meg, mint székely eposzt is. Minden, ami az eposzban történik, a Székelyföldön történik és a székely népnek a történetéhez tartozik, a székely népléleknek a megjelenítése. Még a stílusán is észrevehető olykor a székely iz: csak Erdélyben és csak a székely nyelvjárásban ismeretes tájszavak és sajátos kifejezések élénkítik és teszik érdekessé a *Zandirhám* egyébként tiszta irodalmiságú költői nyelvét. Ilyen székely eposz megírása nyilván tudatos célkitűzése volt Dózsának. Világosan látta, hogy Árpád és a honfoglaló hősök vitézsége és dicsősége nem a krónikákból vagy a történetírók műveiből, hanem a *Zalán futásának* nagyszerű hexametereiből elevenedett meg s vált a nemzeti érzés, öntudat és közlélek ható elemévé. Vörösmarty előtt a régi dicsők és a régi dicsőség

felett «a bús feledékenységek alakjai lebegtek», noha krónikáink viszonylag elég bőven emlékeznek rájuk. (Egyik krónikánk — Anonymus — egészen Árpád és a honfoglalás krónikása!) És mégis Vörösmarty riadó képzeletének és ragyogó nyelvgéniuszának kellett jönnie, hogy Árpád és népe a krónikák lapjaiból mint élő valóság kilépjenek és nemzeti öröként hassanak. Ezzel szemben jól tudta Dózsa azt is, hogy a székelység őstörténete, régi dicsősége még az ő korában is sokkal ismeretlenebb, mint Vörösmarty előtt a magyarságé. Ismeretlenebb, mert hisz krónikáink épen a székelyek történetében szerfölött szűkszavúak. Csak a nemrégiben előkerült *Csiki krónika* kivétel. Ennek az akkor előkerült krónikának a nyomán fel lehet támasztani a székely ősi dicsőséget, el lehet beszélni a székelyek őstörténetét. Ezt megkívánja, de meg is érdemli a székely hírnév és becsület, ezzel tartozik a magyar költészet a székely népnek. Aranyosrákosi Székely a feladatot meg is érintette, de épen csak érintette; maga Dózsa is tett ez irányban kísérletet már, ismertetett két történelmi novellájával, de az ő rajongó szeretete a székely nép és föld iránt és költői becsvágya többre tört: arra vágyott, hogy mint Vörösmarty a honfoglaló magyarokat, úgy elevenítse meg és vezesse elő ő is a honfoglalás székelyeit, a székelyek őstörténetét. elfeledett, nem ismert dicsőségét. Önmaga így számol be önmagáról:

Köztetek élt egykor képzelmem,
Ősi leventék, hős fejedelmek!
Annyi dicsőt mond harcaitokról
Rólatok és hős táboritokról.

S én elfojtsam-é azt a nagy érzést,
Mely nevetekre szívem gyulasztja,
És ne zengjek a késő kornak
Nem hallott dölöket hárfámon?!

Székely hát ez az eposz minden ízében: színtere, meseje és hősei, eredete és célzata egyaránt — és mégsem vált azzá, aminek szerzője szánta, a székely őstörténet és a székely dicsőség életrekeltőjévé. Ennek főként két oka van. Az egyik az a fájdalmas, kiábrándító tudat, hogy a *Zandirhám* cselekvényének még annyi történelmi alapja, epikai hitele sincs, mint a *Zalán*nak — hiszen forrása, a *Csiki krónika* ügyetlen tákolmány, célzatos hamisításnak bizonyult. Másik oka az, hogy magának Dózsának magyar érzése, lelkesedése, tárgy szeretete és költői törekvése épen oly tiszteletreméltó ugyan, mint Vörösmartyé, de tehetsége, alkotó ereje és művészete messze marad Vörösmarty teremtető géniusza mögött, s csak mosolygunk a különködő Szemere Miklós furcsa véleményén, hogy a *Zandirhám* «szinte árnyba borítja a *Zalán* futását».⁴

Erre a dicsőségre szerzője sem vágyott, ő csak párdarabját akarta megírni a *Zalán* futásának. Bizonyára azt is érezte,

⁴ Szemere Miklós levele Szabó Dávidnak. IK. 1934. 381. l.

hogy nem ért célt. Viszont legyünk hozzá mi is méltányosak s ismerjük el azt a kettős érdemét, hogy egyfelől költői feladatát ritka lelkesedéssel és nagy szeretettel teljesítette s megoldásába belevitte minden erejét, másfelől műve, a *Zandirhám*, mint a magyar őstörténetet feldolgozó eposz áthidalja a *Zalán futása* és *Buda halála* közét. Vörösmartytól Aranyig e tekintetben Dózsa jelenti az irodalmi folytonosságot. Eposzának pusztán ez a szerepe és jelentősége is emlékezetre méltó.

KRISTÓF GYÖRGY

KISFALUDY SÁNDOR LIZÁJA.

Liza-ciklusnak nevezte e sorok írója Kisfaludy Sándor költői alkotásainak első, az 1809-iki nemesi fölkelés előtt írt csoportját,¹ mindazt, ami országos híré-nevét, dicsőségét megszerezte, és ami költészetéből jórészt ma is él. Mert valamennyi ekkor született műve egyazon érzés művészi érzékitése, egyazon ihlet megnyilatkozása volt. Ezt a vélekedést magáévá tette az egész ciklust egységes alapihlet fokozatos kifejtésének mondja Horváth János is²; hogy az ihletkör középpontja Szegedy Róza volt, az régibb viták lezajlása után Császár Elemér könyve óta³ nem volt kétséges. Egy mostanában megjelent doktori értekezés szerzője, Pais Károly⁴, aki szorgos kutatásokkal néhány meglepő, új eredményre jutott, másképen látja a régi problémának már régóta nem kérdéses megoldását. Új föltevése miatt dolgozatának ismertetése helyett szükségesebbnek mutatkozik, hogy magát a problémát vizsgáljuk meg újból.

A *Napló és francia fogságom* Kisfaludynak első olyan alkotása, amelyben szerelme Szegedy Róza iránt megszólalt. E Heinrich Gusztávtól is dicsért írás nyomtatott szövegét (Angyal kiadását) Pais összehasonlította a kézirattal és érdekes fölfedezést tett: megállapította, hogy a kéziratban kihagyások, vakarások és javítások vannak. Pl. valaki — Kisfaludy Sándor — utólag, más tintával és nagyobb betűkkel egy kivakart név helyébe azt írta, hogy: *Szegedy Róza*. Itt a kivakart név fontos volt. Pais föltevését, hogy az (Zalabéri) *Horváth Róza* neve volt, a kézirat megvizsgálása után valószínűnek tartom. Evvel és a további helyesbítésekkel új, érdekes részletek tárulnak fel. Kiderül, hogy Horváth Rózához költőnket sokkal melegebb emlékek fűzték, mint azt a *Két szerető szívnek történetében* maga előadja.⁵ Az ismert gógánfai jelenetből tudjuk (1796 farsangján történt — március 6-án költőnk már Traisskirchenben van), hogy Szegedy Róza kikoszarazta költőnket.

¹ Kisfaludy Sándor *Hátrahagyott munkái*. (Hh. M.) 1931. 24. 1.

² *Kisfaludy Sándor*. Budapest, 1936. 37—38. 1.

³ *Kisfaludy Sándor*. 1910.

⁴ *A két Kisfaludy Sándor*. Cegléd, 1937.

⁵ *Minden munkái* (MM). Angyal D. kiadása, 1892. VI. 541. 1.

«Hogy ki ne tanúllják szívem keserves állapotját — írja Kisfaludy — jó kedvet kelle színlelnem; és dühösségemben szilaj vidámságra fakadtam. Alkonyi Czenczivel (*Horváth Rózával*) játszottam, és dobáltam, mint a lapdát. Én, ki a táncot soha se kedvéltem, muzsika nélkül is szinte az eldülésig táncoltam véle. Szemébe mondtam neki: 'Legyen Feleségem.' A gyermek valóságnak vévén szilaj játékomat, Annához igazított. Bizony remekje vagy, Öcsém, a mulatságnak' mondá az öreg Jegenyey (?) és poczokja szinte megpattana a nevetésben.»

A már házasesetben írt ez a részlet természetesen szépi szerepét Szegedy Róza előtt és (Pais eredményeit ösmerve, azt is elmondhatjuk) torzítja a történeteket. A kis, ekkor 14 éves Horváth Róza temperamentuma mélyebb emlékében maradt, mint e sorokból gondolnók. Szegedy Róza viselkedésétől megbántva, Milanó felé vívó útjában a kisleányt «nem tudja kiverni fejéből», ez a «szerelmes gondolat gyakran belécsapott szívébe és sebes nyomát hagyta benne — sokszor eped ezen leánykáért»; Skublics Imrét is megkéri, hogy leveleiben «Horváth Roziról megemlékezzék.» Annál megbízhatóbb Paisnak ez a fölfedezése, mert az idézett részletek a kézirat első 44 lapjáról valók s erről az első csoportról (Camparáig) azt tartja a tudomány, hogy Kisfaludy valószínűleg elküldte barátjának.¹ Hiteles a további két részlet is, de még mindig az útból való. Az egyik szerint Felicianóban² «Zalabért és a három oda való Gratiákat» látja Aurorával felkelni;³ a másikban a sorsot arra kéri, hogy Skublitsot és Horváth Rózit láthassa ismét — «ah dobogj, dobogj szegény szívem! — édesen fájsz úgy-e?...»

A rövidke élmény kétségtelenül elevenebben hatott költőnkre, mint eddig tudtuk, s ennek kikutatása új részlettel gazdagította Kisfaludy Sándor életének ismeretét. A szerzőnek e fölfedezésére épített következtetései azonban már nagyon merészek és megokolatlanul túlzottak. Kereken kimondja, hogy a «Liza-ciklus» munkáit, bár «valóban egyfajta ihletből születtek» — a *Két szerető szívnek történetét* kivéve — «semmiképpen sem lehet Lizához = Szegedy Rózához kapcsolni», fogantatásukban «Szegedy Rózának jóformán semminémű szerepe nincs», sőt utóbb, hogy «a Napló és francia fogságom, a Himfy Szerelmei meg az első regék fogantatása Zalabéri Horváth Rózi iránt érzett szerelméhez kapcsolódik.»⁴ Ez a határozott és merész kijelentés ellenkezik minden megelőző véleménnyel és állásponttal; igazát ezért kell megvizsgálnunk a Pais kutatásai óta már

¹ A kéziratban a camparai levél végén ott áll: «Eddig küldetett el Maylandból!»

² MM. VII. 308. l., a köv. idézet 323. l.

³ Pais kikutatta, hogy Zalabéri Horváth Józsefnek három leánya volt, Rózi, a legkisebbik, 1781. május 21. szül. és 1800. márc. 9-én Almásy Jánoshoz ment férjhez.

⁴ Id. m. 4., 16. és 30. l.

hiteles szövegű *Napló* alapján, de meg kell szólaltatnunk ennek ikertestvérét¹, magát a *Kesergő szerelmet* is.

Kisfaludy Sándort, mikor március első napjaiban Bécsből a helyőrségi ezredhez indult, a fentiek szerint három szerelem emléke kísérte útjában,

1) Medina Máriáé, «a' kinek karjai között a' legbujább,² de leggyönyörűbb szerelemnek ölében egy ideig boldognak vélém magamat.»³ Bécsben töltött három esztendeje csupa öröme élétének: kivált «Bétsben egyedül te, én felejthetetlen Medinám!»⁴ Ez a heves érzéki mámor, amely elutazása előtt, utolsó találkozásukkor⁵ még egyszer föllángolt, sokáig emlékében maradt.⁶ Hiszen forró véréből maga is panaszkodik Skublicsnek: «Ha néked is úgy kellene küszködnöd indulataiddal, mint nekem, hidd el, nehezebb volna azokat zaboláznod.» De büszke volt rá, hogy «önnön erőm által ragadtam ki magamat kedves Syrenemnek karjaiból.» Volt idő, mikor Medina-emlékeit is meg akarta örökíteni,⁷ de bizonyos, hogy ennek a szerelmének semmi köze a *K. Sz.* keletkezéséhez, mint ahogyan nincsen utóbb a klagenfurfi grófnénak sem, pedig e viszonya idejében már javában irogatta Himfy-strófáit.

2) Zalabéri Horváth Rózi képe — az imént átélt jeleneteknek egészen közvetlen, friss emlékével — útjában még jó darabig kísérte, egyszer még Milanón túl is föléled benne. Az idézett helyeken kívül még két érdekes részlet szól róla — ha ugyan, elfogadva Pais föltevését, a bennük szereplő *Rózi*-nevet Horváth Rózira magyarázzuk.

«Tsak Rózi szerez gyakran nyughatatlanságot. Ő és te hibáztok szívnemnek és vagytok tárgyai forró kíváncsimnak. Imre! Iparkodjál barátodnak meghódítani ezt a' természetemmel meg egyező leányt; az én ismeretségem még igen új véle — Ujabb, mint sem hogy valamit kezdhethnék. Szívem teli vagyon véle. — Őtet látom, hallom, érzem mindenben, mindenütt, mindenkor; annyira meg vagyok általa bájolva.»

Bécsújhely, március 8.

«Képzelő-erőm Rozit mind azon kellemekekkel, melyek tulajdoni, ma elejbem rajzolván, szívem ezerféle szerelmes érzeményekre olvadt; — 's akár miként kényszeritem is magamat, ki nem tudám őt vetni fejemből. —

¹ Hh. M. 26. l. és Györi Szemle, 1930. 84. l.

² Csak a kéziratban.

³ M. M. VII. 350. l.

⁴ A kéziratban. Id. Pais k. 19. l.

⁵ Császár id. m. 52. l.

⁶ «A' ki nékem egy időben annyi boldog órát szerzett, olly isteni gyönyörűséget varázsolt... a' ki engem egy korig a' földön üdvezített... emlékezete édes maradand minden időben.» Magasztalásában még blaszfémiaira is vetemedik ápr. 22-iki (Welsch-Michel) levele végén: «Te vagy áldott az asszonyok között, Mária Medina!» (*Kézirat*)

⁷ Hh. M. 11. l., M. M. VI. 353. l. és *Franzia fogságom* c. kézirata. (N. Múzeum, 626. Oct. Hung.)

Ez a leány egészen bírja szívemet. Segedelmet Barátom! *Nem hijába ójtom én magamat mindég e' három zalabéri gráciától; — veszedelmes Paphos: ez egy jó ízlésű Pásztorlegénynek. — O be irigyendő leszen sorsa azon szerencsés Faunnak, a' kinek e' kis Pasithea részül jutand.»*

Bruck, március 15.

Utolsó melegebb ömledézése, s ezt már említettük, Judenburgból, március 20-ról való; utoljára Fontanában, július 19-én említi, hogy Horváth Róziért dobog szíve, de közben nem esik róla szó és Franciaországban eszébe sem jut már. — Mindebből nyilvánvaló, hogy Paisnak igaza van: a *Napló és franczia fogságom*ban két Rózi szerepel, s az egyikről eddig ebben a vonatkozásban nem tudtunk. De nem mutat rá, hogy ez az emlék csak a közvetlen benyomások melegében, mindjárt az első hetekben eleven s a távolsággal együtt halványodik. Kisfaludy ekkor is tudja, hogy az ismeretség még igen új. Házasságról sohasem beszél és csak irigylő a *faunt*, akinek ez a kis Pasithea részül jut majd. Draguignanban pedig, mikor az első Himfy-strófák születnek, már csak Szegedy Rózáról van szó és a badacsonyi szüretéről....

3) A badacsonyi szüret édes emlékezete után nagy meglepetés volt költőnkre, hogy Szegedy Róza őt hidegen fogadta, «úgy, hogy ... a' néhány hónap előtti szívességet az előtte legbecsesebb leányszívben egészen kihaltak, vagy talán helyzete által kitiltottnak gyanítá.» Okát abban kereste, hogy a testőrségtől elcsapták, de része lehetett benne a Medináról szóló híreknek is. «... És eltökéllé magában: elveszni a' világ' zavarjában, a véres harcokban.»¹ Ez az önéletrajzi rész kései ugyan, de ebben a fogalmazásában bizonyosan igaz; a *Két szerető szív története* is elmondja (s ez már Szegedy Rózának nem másíthatja meg a Szegedy Rózával történeteket) hogy Gógánfán a leány nemcsak megvetéssel kikosarazta szerelmi vallomását,² hanem másnap reggel el is utazott, «szerencsét kívánván» költőnknek.³ A gögös leány lenéző, hideg bánásmódja tehát valóban sebet ütött szíven, s Itáliába ez a hármas emlék kísérté el: a Medinával átélt forró viszony emléke, a temperamentumos gyermekleányért, Horváth Róziért való epedés és a Szegedy Róza viselkedésének önértékét is bántó tudata. Az első kettő, láttuk, minél messzebb távozik, egyre gyengébb lesz; az utóbbi, ismételt vallomása szerint harcba távozásának oka, egyre elevenebb.

Szegedy Rózáról egy percre sem feledkezik meg, s róla mind jobban erősödő érzellemmel, jóval többször van szó, mint a másik kettőről. A fent előadott előzményeket igazolja, hogy elsől arra kéri, *ne nehezteljen rá, sőt szánakozzék rajta.*⁴ Camparából

¹ M. M. VII. 397—398. l. — Majdnem szószó szerint ismétli M. M. VI. 387—388. l.

² M. M. VI. 449. — ³ U. o. VI. 540. l. — ⁴ M. M. VII. 241. l.

az osztrák-olasz határról már utána küld egy sóhajtást: bár csak vele lenne a szép naplemente gyönyörűségében. Egy olasz könyv olvasása, amelyben jeles asszonyokról van szó, eszébe juttatja, hogy Szegedy Róza, ha e könyv kezébe akadna, «*még jobban elbízna magát*»¹ — s útjának legnagyobb élményekor, a Colle di Tenda vadregényes szakadécai között, lelke «a gyönyörűségnek ölében rengettetvén a' szerelemtől, várja jutalmát — — — hijába, nem lehet — nints mód benne. — — — O te és Szegedy Rózi! mért nem vagytok ti itt? — A' ti lelketek minden szépet, minden nagyot tökéletesen érez.» — Hogy nemcsak barátságát akarja megszerezni, hanem igenis tépelődik rajta, hogy feleségül vegye, azt épen azok a Draguignanban írott sorok igazolják,² amelyeket Pais másként magyaráz:

«Szegedy Rózi valóságos Phenix hazánkban. — — — Mondj még egyet, ha ismersz, és én örülni fogok. — Innen jön az mi nálunk, hogy az olyan leányokat, mint Szegedy Rózi (*bátran olvashatod neki ezt a tzikkelyt*, vagy ha sorsomról valamit tudni méltóztatik, az egész gyűjteményjét a' külföldön írt leveleimnek), példának okáért, nem tanácsos, vagy éppen veszedelmes feleségül venni: mert el bízván magokat a' lélek' illy drága és mi nálunk olly ritka kintsének bírában — — — despotizálni és tyrannizálni akarják (férjeiket). — — — Nem úgy van ez itt Frantzia országban; ez a drága kints itt közönséges lévén — — — Szükségesebb lett volna ő nekie Frantzia országba utaznia arra, hogy *egy időben boldogító feleség legyen*, mint nekem — — — , hogy valaha boldogító férj legyenek.»

Ez a gondolat foglalkoztatja s érik ki benne szüretre. Ekkor megújul lelkében Badacsony emlékezete; elevenen emlékezik az ott történetekre:

«és megújultak bennem mindazok az érzemények, melyeket Szegedy Rózi keltett bennem, kivált Szigligethen.³ — Ha a' sors szerentséssé akarna tenni, tsak azt kellene nékie ki munkálni, hogy most parolánkra haza eressztessünk és én legottan a' tengerre ülvén — — — egyenesen Zala vármegyébe venném utamat — mint dobog szívem!»⁴

Érzelmait még fokozza a *Nouvelle Héloïse* olvasása, Petrarca, és Laurájának Szegedy Rózára hasonlító képe. Mindez így van az immár hiteles szövegű kéziratban, amelyről Pais mondja el, hogy «*mindenesetre korábban írta*, illetőleg öntötte végleges formába Kisfaludy, mint ahogy Szegedy Rózával fellelevenítette a régi kapcsolatokat.» Különösen hangzik ezek után, ha a *Naplóról* mégis azt állítja, hogy «ugyanaz történt végeredményben, mint a *Kesergő* szerelemmel: a költő átalakította a már megírt munkát: a *feleségére alkalmazta*.»⁵ Azt hiszem, eléggé igazoltam, hogy nem kellett átalakítania: Horváth Rózi nevét pár helyen tapintatosságból kitörölte ugyan, de Szegedy Róza a Horváth Róziért való föllángolás egyre halvá-

¹ U. o. 290. l. — ² U. o. 339—341. l. — ³ L. Császár id. m. 47—48. l.

⁴ M. M. VII. 346—347. l. — ⁵ Id. m. 23. l.

nyodó emléke mellett, a kapott seb után újra fölerősödve és diadalmasabban élt a munkában — már egész melegeben Draguignanban, mikor az első Himfy-strófák születnek: Pais érdekes fölfedezése semmitsem változtatott azon, hogy a *Napló és Francia fogságom* a Liza-ciklus első darabja, hogy Szegedy Róza az igazi hősnője, s hogy ikermunkája a *Kesergő szerelemnek*: a kettő egyazon ihlet szülötte.

A *K. Sz.*-hez pedig Horváth Rózinak semmi köze sincs. Ezt, önkéntelenül, legjobban Pais maga igazolja. A kis 14 éves leányka ugyanis, mikor elkeseredett költőnk a tánc hevében megkérte a kezét, mindjárt azt felelte, hogy — forduljon az édesanyjához. S Pais szerint *«soká várt és számított költőnkre.»*¹ Nem akarok arra hivatkozni, hogy Kisfaludynak eszében sem volt a leánynak írni, soha nem szól arról, hogy feleségül venné, pedig éppen szerzőnk beállítása szerint ennek semmi akadálya sem volna: hogy Draguignanban a leányt már nem is említi többé, de azontúl sem soha. Csak azt kérdem, hogy ha Horváth Rózi a *K. Sz.* műsája, miért *kesergő* akkor a szerelem? S miért szólal meg Himfy Draguignanban akkor, mikor Horváth Róziról nincsen szó, de a badacsonyi szüret ébred újra költőnk emlékeiben?

Szólaltassuk meg magát a költőt. A *K. Sz.* első fogantatásakor mai formájától eltérően, in medias res indul meg. Avval a többször hangoztatott emlékekkel, hogy a leány megvető viselkedése miatt ment harcba, a világ «zürzavarába.» Első és negyedik strófáját — Kisfaludy maga számozta — azért is érdemes közölnünk, mert együttesében ezt a művészi indítékot, s az első szerkezetet megmutatja:

1. Dal.

Semiként se reményhetvén
A' kemény szív' irgalmát
'S tovább immár nem tűrhetvén
Kínaimnak nagy halmát,
Vérző szívvel kifejtöztem
Barátom karjaiból,
'S a' vad harcba kiköltöztem
Hazámnak határiból.
Itt hegyeken, erdőkön túl,
A' hol Márs most mindent dúl, fúl,
Kínom' végét — halálom
Talán majd meg találom.

4. Dal.

Mars foglya is, Ámoré is! —
Duplázva van kötelem.
Ámor rabja 's most Mársé is?
Erre vívél szerelem!
Ó te imádott Istenné!
Ha látnád most hívedet,
E tekintet tán meg venné
Göggel sántított szivedet.
Nézd! az inség keserűség,
Érted esvén, gyönyörűség
Érted égő szívének
Te Tyránja lelkének.²

¹ A hely, amelyre Pais támaszkodik, csak annyit mond, hogy egyik atyafia 1799. márciusában «egy rajzolatot» zárt levelébe, mely Horváth Rózitól való. «Ezen rajzolat engem a' múltakra emlékeztetvén, nem szántam volna — — jól megkorlátozni bűnös testemet.» Ez bizonyítaná, hogy Horváth Rózi várt költőnkre? s vajon nem Medínára vonatkozott-e Horváth Rózi rajza?

² N. Múz. 510. Oct. Hung. *Francia fogságom* c. kézirat; a *K. Sz.*-nek mai formájában 6. 14—16. dala. —

A 20. dalban arról van szó, hogy «igy megvet egy leány»; a *kegyetlen*, az *érzéketlen és kemény* leányt mindúntalan emlegeti, s még ha ez a kor divatos, majdnem modoros szólásformáiból került is a *K. Sz.*-be: Horváth Rózira semmiképen sem vonatkozik.

Szerzőnknel azonban ismételten döntő jelentőségű, hogy a *K. Sz.* már készen volt, mikor Kisfaludy Sándor «Szegedy Rózával felelevenítette a régi kapcsolatokat» — tehát 1798. végén. Pais itt hallgat költőnknek Takáts Józsefhez írt arról a leveléről¹, amelyből kitűnik, hogy már 1797 április végén Bécsben Szegedy Rózát kereste s amelyből megtudjuk, hogy ekkor *utazásai közben* a *H. Sz.* «60 dalokig és 7 énekig szaporodtak.» Ekkor írja az ismert sorokat:²

«Bétsben van e immár Szegedy Rózi ismét? — Köszöntetem ötet. Mit tsinál? — Ázt kérdeztem tőle, mi tévő lenne, ha egy valaki úgy epedne érte, mint Himfy az ő kedveséért? — ha tetszeni fog felelete, hát Himfy kedvesének rajzolásában egészen Őt veszem tárgynomnak.»³

Még a klágenfurti grófné izgató emléke forralja vérét, miként két évvel előtte Medina Máriáé, az unzmarki holdas éjtszaka kábító érzékisége tölti el, de Takátsot arra kéri, írjon neki Szegedy Rózáról: gondolata házasságon járás visszaszáll haza. Nem véletlen, hogy a VII. ének és a 61—66. dal valóságos apotheosisa Szegedy Rózának, s a 71. az *Édes, kínos emlékezet, ah Badacsony szürete*... Mindez épen az ellenkezőjét bizonyítja a Pais vélt igazának: a *K. Sz.*-nek már az első strófáira Szegedy Róza gögnék látszó hidegsége indította Kisfaludyt; s hogy a *K. Sz.*-et «semmiképpen sem lehet Szegedy Rózához kapcsolni,» hogy «átalakította», «feleségére alkalmazta»⁴, azt a fentiek teljesen megcáfolják.

De így vagyunk — még sokkal inkább — a *Boldog szerelem*-mel is. Pais itt a maga formálta igazság bizonyságául Horváth Jánosnak egy igen becses észrevételét próbálja kiaknázni. «1798. december 20-án közli Takáts-csal, hogy Himfy Szerelmei *első* része (tehát már ekkor tervezett *másodikat* is!): 200 dal, 20 ének: már egészen készen van.»⁵ Minthogy pedig «Szegedy Rózával még nem kezdődött meg levelezése, tehát arra épen nem számíthatott, hogy vele lesz boldog.»⁶ Pedig Kisfaludy már 1797. június 29-én azt írja Vizeletynek,⁷ hogy szabadságra megy s ha addig főhadnaggyá ki nem nevezik, «bosszúságában» megházasodik. Már ekkor akart találkozni Szegedy Rózával Bécsben, bántotta, hogy sem őt, sem Takátsot nem találta ott. Alig egy

¹ M. M. VIII. 117. l. — ² U. o. 122. l.

³ Takáts válaszáat l. Takáts Sándor, *Péteri Takáts József*. 1890. 40. l.

⁴ Id. m. 23. l. — ⁵ *Kisfaludy Sándor*. 39. l.

⁶ Pais id. m. 27. l. — ⁷ M. M. VIII. 116. l.

héttel utóbb Takátstól ismételten Szegedy Rózáról érdeklődik, Himfy epedésével példálódzván. A kettőnek összefüggése — hiszen világos, hogy a gondolat előbb is élt benne, nem levél-írás közben született — még adatszerűen is nyilvánvaló: igenis, költőnk már 1797 tavaszán gondolt a házasságra, és számított rá, bár csak «félve szólamlott meg», hogy Szegedy Rózával «lesz boldog.» Pais azonban csak azokat a dátumokat használja föl, amelyek elgondolásához illenek. Természetesen nem említi, hogy a *Két szerető szív történetének* első levele 1798. szeptember 21-én, a badacsonyi szüret harmadik évfordulóján kelt. Jól ismerem Kisfaludy jegyzetét, hogy «ezen levele soha se jött kézhez,» elfogadom tehát azt az esetleges ellenvetést, hogy ez is utólag került a levél regény élére;¹ de bizonyos, hogy e levél nélkül is, minden szüretkor, most pedig, hogy egyre Szegedy Rózára gondol, folyton eszébe járnak a badacsonyi és szigligeti boldog emlékek. «Ez a nagy jövődőlő szüret — — — mondja Horváth János — *lett élete legnevezetesebb napja* — — — *Ebből az inspirációból* sarjadt tulajdonképpen az ő egész költészete.»² Íme az ihlet, a fogantatás kérdése! A kidolgozást illetőleg Paisnak tökéletesen igaza van abban, hogy mikor költőnk a *B. Sz.*-et írta, «eleven, friss és állandó élmények álltak rendelkezésére.» Megint csak azt nem értjük, miért állítja a *B. Sz.*-ről is, hogy «semmiképpen sem lehet Szegedy Rózához kapcsolni.»

A *Regékkel* is ilyenformán végez. A *Naplónak* egy helyét idézi, ahol unzmarkti szobájából Kisfaludy egy váromladékot lát (még ekkor nem sejtí, hogy a klágenfurti grófnővel tett útjában milyen emlékezetes lesz neki ez a hely) s Veit Webernek Bécsben sokat olvasott regéi jutnak eszébe. «*Ez már a rege-ihlet*» hirdeti (dőlő betűkkel) Pais, pedig itt még rege-költésről nincs is szó. Sokkal jobb helyet is idézhetek Paisnak. Önletrajzában³ világosabban mondja el költőnk:

«A' merre járt, minden váromladékot meglátogatott, kivált az ezekkel bővelkedő német Birodalomban. *Akkor fogantattak képzetében jövődőlő Regéji* mellyeknek első zavaros Ideáját azonban csakugyan a' születése' helyét környező Sümegh, Tádika, Rezi, Csobáncz, Szigliget, Somló váromladékok támaszták elméjében, még csak alig serdülő korában.»

Horváth Róza költőnk «serdülő korában» még egészen kis-gyermek volt, aligha is ősmerte, a híres szép Szegedy Rózáról azonban már akkor is tudott. Nem fontos, mert ekkoriban a «zavaros ideák» még egyik leányhoz sem kapcsolódnak. Mikor

¹ A második levél is novemberben, tehát egy hónappal a Takátshoz írt szóbanforgó levél előtt kelt.

² Id. m. 35. l. — ³ M. M. VII. 398. l.

a német várakat látja — 1797 második felében — már Szegedy Róza van előtérben. De az, hogy az omladékok láttára regeírásra gondol, még nem «rege-ihlet», inkább csak «zavaros Idea», amelynek feltüntéért nem lehet a regéket igazi műsájuktól elvitatni. Már pedig a *Csobáncról* Waldapfel Józseftől tudjuk,¹ hogy költőnk 1802—1803 telén, a *Tátikát* a következő télen írta, a *Somlót* 1805 nyarán kezdte, mindhárom beletartozik a *B. Sz.* ihletkörébe, amelynek — ezt már igazán csak Pais vonta kétségbe — Szegedy Róza a műsája. Hadd tegyem még ehhez Horváth János tanítását, hogy költőnk «*Csobánca* is egy későbbi badacsonyi szüreti hangulatának a szülötte s ugyancsak egy badacsonyi szüretet vetít vissza benne a mohos, regés multba.»² s hadd erősítsem ezt még avval, hogy a *Csobánc* hőse *Szigliget* ura, aki Kisfaludy emlékeinek hangulatával mondja el:

Szigligetben fogunk élni
Szerelmünkben boldogok...

Így fest, amit Pais Károly, eredményeit összefoglalva, ekként fogalmaz meg: «Keletkezésükben — a Két szerető szívnek történetét kivéve — *Szegedy Rózának szerepe nincsen*; a Napló és francia fogságom, a Himfy szerelmei meg az első regék fogantatása *Zalabéri Horváth Rózi iránt érzett szerelméhez kapcsolódik.*»

De hát miért volt ezekre a könnyen cáfolható állításokra a disszertáció szerzőjének szüksége? Azért, mert igazolni akarta, hogy két Kisfaludy Sándor munkálkodott: 1808-ig a *literátor*, azután a *patrióta* — — «az első sorban ihlető erőként az irodalmi élmények működnek», mondja³ s utóbb még határozottabban: «Kisfaludynak minden 1808-ig írt munkája *irodalmi fogantatású*, irodalmi élmények ihlető és irányító hatása alatt készült.» (A *B. Sz.*-ről szerzőnk egészében s maga cáfolja meg állítását.) Elgondolásának alapja nyilván Horváth Jánosnak egy szerzőnkől félreértett sora, hogy «a ciklus első gondolata tisztán irodalmi inspiráció volt»: ebből a mondatból általánosította tételét. Pedig a végeredmény Horváthnál is így hangzik: «*Ő saját élmény-ihletét a petrarchizáló sablonnal kapcsolta össze.*» Pais alapvető tévedése, hogy az irodalmi élményt az ihlettel azonosítja: szerinte Kisfaludyt olvasmányai ihlették. Nem az *ihlet* volt irodalmi, a szenvedélyes, könnyen hevülő költőnek nem volt szüksége a mások ihletére, hogy szerelme dalokra fakassza. Csak példát látott olvasmányában. Lírája a maga ihlettségéből szólt, s a maga érzésvilágának érzékítése;⁴ csak

¹ I. K. 1928. 267. l. — ² Id. m. 35. l.

³ Id. m. 16. l. — ⁴ H. Sz. M. 25. l.

a mikéntben adtak mások egy-két, vagy sok indítékot.¹ A maga érzelmei ihlették dalra, csak hogy dalait *úgy* mondta el, ahogyan másoknál látta. «*Úgy* mondani azonban — idézem ismét Horváth Jánost² — csak ihlettel, a lélek eredeti, egyéni tartalmába való beolvasztással lehet, s az igazi nagy egyéniség ily átvételek ellenére is új és egyéni.» Legegyszerűbben pedig maga Kisfaludy Sándor mondja meg az igazat a *K. Sz.* 1807-iki kiadásának előszavában: «Ha Petrarca és mások előtt nem énekeltek volna, én Himfyt mégis irhattam volna . . . mert, a' mi az emberben van, az jöhet is az emberből.»

Kisfaludy Sándor költészete új és egyéni, ihlettsége a verbeli poétáé volt. 1808-ig minden munkája *egy* ihlet-körbe tartozik: szerelméből fogan, s ennek a Liza-ciklusnak egyre forróbban hevítő napja Szegedy Róza volt.

Ha a Liza-ciklustól az ihlet eredetiségét egészében megtagadta szerzőnk, még tovább megy a «másik» Kisfaludynál s jöllehet költészetének szeretetével indult el vizsgálódásaiba, arra az eredményre jut, hogy «most már (1808-tól) azért ír, hogy a hazafias eszméket terjessze... Kisfaludynak az irodalom csak eszköz a patriotizmus terjesztéséhez.» Igaz, efféle költőnk néha maga is mond. Dilettánsnak is nevezi magát, aki csak hazaszeretetből ír. Efféle nyilatkozatai azonban mind Hunyady-drámája körül (és csakis ekkor) hangzottak el,³ ekkoriban mondja ismételtén, hogy a drámát nem mint poéta írta, hanem mint hazafi. De igen jól tudjuk, mindezzel csak a kritika ellen

¹ H. Sz. M. 25. l. — Ilyen indítékok érdekes és eddig nem említett forrásaira akadtam a Nemz. Múzeum már idézett kéziratában (510. Oct. Hung.). Wielandnak ez a sora: «Es glänzt, ich weiss nicht was, im Auge junger Schönen» visszhangzik a 94. dalban:

Az a lelkes nem-tudom-mi
a' mi ragyog szemedben.

A csókolódzó galambpár is Wieland emléke lehet: Im blumenreichen Tal . . . Der Venus Tauben sich im stillen Laube gatten; a 157. dalban finomabban:

Két hó galamb a' szűz előtt
Édesen, csókolkozott.

A *Könyvek virágainak* gondos átvizsgálása, amit Waldapfel is ajánlatosnak tartott, még több új eredményre vezetne.

² Id. m. 44. l.

³ A Pais idézte egyetlen helyen, amely későbbi időből való (1824), a tudós nevezettől irtózik Kisfaludy és nem a költőtől — a humanistákkal szemben rokokó-vonás; nem akar «hiú képzeletektől puffadt fejeket fenn hordozó íróinknak emberi gyengességgel's gyarlósággal czéghéres czéhébe számláltatni.» De ez a gondolat is megvan már a *K. Sz.* előszavának végén s a köv. idézetében:

Weg mit der Schülerwissenschaft!
Weit weg mit Weisen, die sich blähen,
Und klügelnd ohne Sinn und Kraft
Zu Heu des Lebens Blumen mähen.

védekezett — ismeretes, hogy a kritikát nem szenvedhette s álokoskodással is károsnak tartotta. Egyébként nagyon is büszke, sőt hiú és féltékeny volt rá, hogy legünnepelebb költőnk; élete végéig őszintén vágyódott költői sikerekre, s megsértődött, mikor az akadémiai jutalmat közte és Vörösmarty között megosztották. Költői halhatatlanságáról nem volt kétsége.

Ihlettségében is, alkotásmódjában is megvan a folytonosság. A *Dárdai-ház*-ról megmutattam, hogy szoros szálak fűzik levél-regényéhez¹, az ötletre pedig épen úgy megvolt a példája Gorove László drámájában, mint a Himfy egyik-másik részletére az olasz, francia vagy német lírikusokban. A *lelkes magyar leány*-ról Császár Elemér már negyven évvel ezelőtt észrevette,² hogy Orday és Liza sokszor Himfy és Liza. Nemesházi rajzolataiban a Dunántúl nemesi társadalmát vitte színpadra: a *mikéntre* öccse, Károly adta a példát.³ Ihlet és alkotásmód egy maradt haláláig.

Szerzőnknek megint alapvető tévedését az okozza, hogy 1808-ban kettéválasztja a költőt a hazafitól: szerinte Kisfaludy csak azért ír, hogy a hazafiságot *terjessze*. Nem. Kisfaludyban korszerű patriotizmus magának a költészetnek a művelése. «Most van ideje és foganatja — írja már 1808 előtt, a *K. Sz. előszavában* — a jó hazafiságnak. Kiki áldozzon, a mivel tud.» Kisfaludy Sándor a maga költészetével áldoz, akkor is, ha annak *Kesergő szerelem* is a címe. Miként Kazinczynak vagy Kölcseynek, neki is a költészet művelése a hazafiság; *magyarul* írni: patriotizmus. 1808-ban a fordulat csak annyi, hogy addig szerelme ihlette dalra, most az ihletet az insurrectio váltja ki belőle, ez fokozza, formálja, élezi a nemesi öntudat és nemesi hivatás felé hazafias meggyőződését. Költészetének új az ihletköre, de hazaszeretete a régi: a magyar nyelv diadala volt az eszménye. Tizenkét millió magyarról álmodott, egy «jövendő nagy és erős magyar nemzetet» látott, s a «szép és nagy természetből» egy kevés a maga munkájának tudott. A vates — a *költő* volt; neki minden költő hazafi volt, ezért volt hazafi — s ez volt mindvégig, fokozódó öntudattal az ő patriotizmusa.

A szerző jól indult tanulmánya tehát helytelen utakra tévedt.⁴ Amit költőnkről eddig tudtunk, azt meg bővítette egy

¹ *A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében.* 1927. 45—46. l.

² Császár Elemér, *Kisfaludy Sándor, mint vigjátékiró.* IK. 1898. 257. l.

³ I. K. 1824.55. l.

⁴ Merész, de egészen alaptalan állításai közé tartozik, hogy «Kazinczy állandóan tiltakozik eredeti magyar művek írása ellen,» vagy hogy «Kisfaludy Sándor közönséget akar nevelni (!)». — Hogy költőnk Bécsben már nem drámákat fordít, hanem Tasso *Megszabadított Jeruzsálemét*, Pais szerint «nagy színvonalemelkedés a fordítás tárgyának szempontjából.» (24. l.) Pedig a drámákat hazafiuságból fordítja s költői becsvággyal, Tassót csak «a nyelv-tanulás végett» (M. M. VII. 388. l.): a tárgyi szempont tehát az utóbbinál szövebe sem kerülhet.

eddig ismeretlen, új részlettel s valószínűvé tette azt is, hogy a *Két szerető szív története* csak 1806—1807 körül keletkezhetett. De a kép, ahogyan a «két» Kisfaludy Sándort látja, egészen hamis. A «literatort» is, a «patriótát» is félreértette és semmit sem változtatott az irodalmi köztudaton: a Liza-ciklusra költőnket Szegedy Róza iránt érzett szerelme ihlette, s az insurrectio csak új ihletforrás volt a költőnek új alkotásokhoz — de még ezek egyikében-másikában is halhatatlan szerelmének emlékei szólnak.

GÁLOS REZSŐ.

HELTAI GÁSPÁR ÉS A MAGYAR PONCIANUS.

(Első közlemény.)

Azt a *Poncianus históriája* c. szöveget, amelyet Eberus Balázs nyomtatott ki Bécsben 1573-ban, a *Historia Septem Sapientum* egyetlen régi magyar változataként szokták emlegetni, a *Poncianus császár históriája* címen megjelent négy lőcsei nyomtatványt ugyanis a korábbi irodalomtörténetírók és bibliografusok, még Heinrich Gusztáv is, aki a bécsi szöveget a R. M. K.-ban mindenki számára könnyen hozzáférhetővé tette, Szabó Károly nyomán a bécsi utánnomtatának tartották. Másoknál elvétve történik futólagos említés arról, hogy a lőcsei szövegek nem egyeznek szó szerint a bécsivel, de legfeljebb arra gondoltak, hogy ennek modernizált kiadásai.¹

Pedig a későbbi kiadások futólagos forgatása közben is rá kell jönnie annak, aki a híres népkönyv világirodalmi történetét ismeri, hogy nemcsak egészen eltérő átdolgozással van dolga, hanem olyannal, amely nem is készülhetett ugyanazon eredetiből. A lőcsei szövegek nem az először Strassburgban 1512-ben megjelent *Pontianus; Dicta et facta septem sapientum* c. latin változathból erednek, hanem a legelső ősnomtatványokhoz sokkal közelebb álló alapján készült német fordításnak abból az alakjából, amelynek kialakulása a XVI. század közepén a frankfurti népkönyvkiadóknál fejeződött be.

Ez a tény nem is szorul részletes, a szövegekből kibontható bizonyítékok felhalmozásával való bizonyításra. Majdnem elég volna a magyar és német címnek egymás mellé s a latinnal szembeállítása:

(Belül, a szöveg fölött:)
Historia Keyser Pontiani.

(A címlapon:) Die Siben weisen Meister. Wie Pontianus, der Keyser zu Rom, seinen Son Diocletianum den siben weisen Meistern beflcht, die siben freyen Kunst zu lehren. Vnd wie derselbig hernach durch vntrew seiner Stiefmutter, siben mal zum Galgen gefürt, aber allweg durch schöne Gleichnussen der Meister von dem Tod errettet, ein Gewaltiger Keyser zu Rom warde.²

Poncianus Csaszar Hstoriaia.

Mikeppen Az ő Fiának Dioclecianusnak hét bölcs és tudos Mestereket fogada, kik azt tanyítának az hét és nemes tudományokra Es minek utánna az mostoha annya megcsalta volna az Császárt, hogy hétszer az ő fiát, az Diocleciánust, ki vitette volna fel akkaszásra, miképpen mind az hét uttal az bölcs Mesterek meg szabadíták azt, az ő bölcs beszédekkel, Hogy annak utánna az ő atya helyébe Romai Császár lön.

¹ Összevetésükkel még leginkább Kovács Antal foglalkozott ifjúsági olvasmányul szánt szemelvénye függelékében. V. ö. még egy helyre vonatkozólag Eckhardt Sándor, EPhK. 1929. 95. l.

² Ez az egész cím az 1554-i frankfurti lenyomaton, az első nyolcadrét kiadáson szerepel először; a megelőzők közül legközelebb álló strassburgi negyeddrét kiadáson a «Die siben freyen Kunst zu lehren» szavak hiányoznak még.

De mindabban, amiben e német változat eltér a bécsi magyartól és eredetijétől, eltérnek a lőcsei is, így pl. a nevekben; a változatok rengetegében ezek igazítanak el leggyorsabban: a negyedik bölcs mester nem Malchiorach, hanem Waldach, az *Amici* címen emlegetett példázat Ludovicusának ellenfele nem Sido, hanem Geydon, Alexander ugyanabban nem tíz napig s nem is hét napig, mint más német változatokban, hanem harmadnapig marad a pusztaszigeten. Csak a frankfurti és velük rokon német kiadásokkal egyezik az a tudákos záradék is, amely a történelmi Diocletianus keresztényüldözését veti a bölcs császárfi szemére: «Aber sonst war er ein Tyrann» — hangzik bölcseségének s mesterei iránt való tiszteletének dicsérete után az utolsó mondat — «durchächte mit Maximiliano die Christen zwanzig Jahr, darnach, im acht und sechzigsten Jahre ward jm vergeben vnd starb.» A magyarban: «Egyéb dolgába mind az által kegyetlen vala, Egész husz esztendeig az keresztyéneknek nagy veszedelmének vól, Es mikor hatvan nyoltz esztendő s vólna, meg-éteték ötöt, Es ő-is meg hala.»

De nemcsak annyit könnyű megállapítani, hogy különböző alapszövegből készült két külön átdolgozás lenyomatai a bécsi és a lőcsei. Már néhány lap olvasása ráeszméltet arra is, hogy ez utóbbi sem lehet egyidős első ránk maradt lenyomattával, hanem aligha fiatalabb a bécsi kiadásnál, sőt szinte kényszerítő erővel, az egyéni stílus sajátos suggesztíójával határozottan Heltai Gáspárt juttatja eszünkbe. Az, hogy Heltainak már annyi mindent tulajdonítottak, külső bizonyíték, de egyben bármiféle részletes bizonyítás nélkül, inkább visszartartott attól, hogy ez első érzésnek hitelt adjak. De amint részletesen megpróbáltam számot adni magamnak arról, miért kellett már az ajánlás olvasása közben oly ellenállhatatlanul Heltaira gondolnom, egyre szilárdabb lett meggyőződésem, hogy a meglepő hasonlóságot nem teszi érthetővé sem közös nyelvjárás, sem stílusöröklés, bármennyire kétségtelen, hogy Heltaitól sokan tanultak. Végül még annak a német kiadásnak keresése közben is, amelyből közvetlenül erednie kellett a magyar szövegnek, részben váratlan bizonyítékok erősítették meg ezt a meggyőződést.

A lőcsei kiadásokat a következő ajánlás vezeti be (szövegét az első, 1633-i kiadás¹ szerint adom, amelynek egyetlen példánya a Ráth-féle gyűjteményben van a M. T. Akadémia könyvtárában):

Az kegyes olvassonak közzenetet² mond az Könyvnyomtato.

¹ A címlapot kivéve következetesen ő-t és ű-t ír még; ezeket nyomdatechnikai okokból a mai betűkkel helyettesítettük, hasonlóképen az f-t is.

² Köszöntést; v. ö. *Nyelvtört. szótár* (a továbbiakban Ny. Sz.) a kolozsvári Biblia I. részéből: «szeretettel fogaduan köszöneteket monda nekie».

Bizony az,¹ hogy egyéb dolgaink volnának, melyekben kellene foglalatosoknak lőnnünk, Mellyekből nagyobb haszson- is követköznék² az emberi tarsaság közet, kiváltképpen lelki dolgokban, hogy nem mint ez Poncius Csaszár Historiajából. De miért hogy az jó Isten meg engette, hogy akkadály essek az fő dolgokban előnkbe, Nincs mit tőnnünk: Mert egyebet nem mondhatunk, hanem hogy a mi hálaadatlanságunkal ugyanjól meg érdemlettük. De bizzunk azért az Istenhöz, az mi Kegyelmes Attyankhoz, Hogy az ő igaz haragyában és itéletben, az ő irgalmassagáról meg emlekezik: Amen.

De noha ez az munka, az Poncius Csaszár Historiának ki nyomtatása, sok embernek nem fog tetzeni: Azért ugyan nem ok nélkül adtuk ki. Mert valakik³ ezeket ez⁴ dolgokat igazán megh akkarják mértékleni,⁵ Nyilván eles es fő tanóságok ez világi életre, igaz itéletre, és jeles erkölcsekre valók vadnak⁶ benne foglalva.

Először, Poncianus példajaba latunk szép és jeles jóságokat: Latunk az mellett elég jarló⁷ és hitván dolgokat-is. Szép jóság ez, hogy nem csak ő maga uralkodik, Hanem arrol-is⁸ visel gondot, hogy utánna-is legyen, ki bölcsen tudgyon gondot viselni az birodalomra, Mert lattya és eszébe vészi,⁹ hogy szép és nemes tudományok nélkül igen jarlo dolog az ő birodalmok: Ennekokaert nem kimili¹⁰ az ő édes fiát hanem bölcs Mesterek tanyítása alája adta. Mert az paraszt birodalom, olyan mint az három keréki szeker, avagy mint az saytalan éték, mellyel az ember igen hamar megcsemerledik.

Hitván dolog pedig ez Poncianus Csaszárban, hog' oly igen álhatatlan, Es az itéletben olyan igen haylando, mint az tekenebeli viz. Mert először szereti és böcsüli az ő előbeli¹¹ jambor feleségét és annak testamentomát diésiri, és enged annak: Hogy megh hall,¹² igen bänkodik rayta, és erősen gyaszollya azt. Mást vévén, mindgyárt az elsőről elfeleközik, és testamentomát hatra hadgya. Ugy kötelezi pedig magát az uy menyetskéhez, hogy az ugyan féket vgt feiébe, és zabolát szajába, és ti tova haytogattya mint egy barmot, hitván hamis és éktelen dolgokra, Rut és szidalmas¹³ dolog ez

¹ Ny. Sz. csak Sylvester Újtestamentomából két adat s egy 1556-i levélből egy, tehát mind korábbi.

² Ny. Sz. Heltai meséiből is, Újtestamentomából is, kivüle ily értelemben csak az 1583-i bártfai kalendáriumból.

³ Ny. Sz. H. Újtestamentumából is, meséiből is.

⁴ Névmas után névelőként Heltainál is; a Ny. Sz. utolsó adata 1604-ből.

⁵ Ny. Sz. H. meséiből is.

⁶ Ny. Sz. H. krónikájából is így.

⁷ Ny. Sz. i-vel, csak Heltaitól.

⁸ Ny. Sz. H. krónikájából is.

⁹ Ny. sz. H. meséiből is.

¹⁰ Ny. Sz. így H. *Vigasztaló könyvecskejéből* is.

¹¹ Ny. Sz. H. *Krónikájából*, *Újtestamentomából* és *Vigasztaló könyvéből*, kivüle azonban csak kódexekből, Sztáiraiból és a Tört. Tár. I^a. 190. l.

¹² „hallott” Ny. Sz. H. Újtestamentomából is. A mássalhangzók hosszúságának Heltai-féle cserélgetéséről l. Trócsányi Zoltán a *Háló* kiadásának bevezetésében, a Magyar Nyelv X. évfolyamában stb. — Heltai nyelvéről és helyesírásáról általában l. Trócsányi dolgozatait.

¹³ Ny. Sz. a kolozsvári Biblia első részéből is.

egy férfinak, kiváltképpen fejedelemnek, ki asszonyjállatnak avagy hizelkedő hamis tanácsinak olyan képpen rabba adgya magát. — Tekéletes és eszesnek kel az férfinak, kiváltképpen az fejedelmeknek löpni. &c.

Ánakutanna az Csaszár fiába, Dioclecianusha láttuk, mely igen hasznos dolog legyen, Mikoron az szülők nem csak arra ügyködnek, hogy mind igassággal, mind hamissággal sok marhát keressenek, és azt hagyassák az ő fiainak: Hanem mikoron őket felneveltetik iskolakban, avagy bölcs embereknél, nemes tudományokba, és jó erkölcsökben, Nem de nagy haszoné ez hogy az jó nevelésből olyan áthatatos szüvet vőt hogy az ő mostoha anyjának, az fertelmes asszonyiállatnak,¹ semmi esztekelésének² nem enged? Melly igen szép választ tészen néki az cedulában,³ mellyet irt eleybe. Ez mostani iffiak, miért hogy ottrombául, minden nemes tudományok nélkül fel nevelték őket, tudom ugyan, hogy meg nevetik és szidják ezt az Dioclecianust, mondván: Bolond Esze:⁴ Még az lonál aláb való: Mert az jó lo nem veti meg az zabot, mellyet pallolnak⁵ eleybe. De jay ő nekik. Mert bolondok, és olly áthatatlanok, mint az víz: Mint Jakab Patriarcha meg feddi és meg átkozza az ő első fiát, melly olyan undok vétekben találtatot vala. Lám olyan voltál (ugy mond neki) mint az víz: az az, voltál minden Isteni félelem nélkül, nyactöre (!?) mentél az undoksagos bünre. Ezokaert⁶ meg átkozván őtet. Kirekeszte őtet, és megh fósztá őtet mind a' Király méltóságtól, mind a' papságtól. Honnét vagyon mostan-is, Hogy az Ur fiakban, és az gazdagoknak fiaiban nem talátnak nyomosok,⁷ hanem rutul elvesznek &c.

Nem de nem innét vagyoné, Hagy őket testi szabadságba, mind az ő kívánságok szerint, fel nevelik, minden oktatás és tanyítás nélkül, A' gonosz nevelésben szokkást vesznek magoknak, melly annak utanna természeti válik benne. Ezt az gonosz természetet el nem hathatják annak utanna soha. Es ecképpen vesznek el, Ki bujaságban, ki frantzuban,⁸ ki köszvénybe ki kolikában, ki részekesgben &c. Példa legyen ezokaért Dioclecianus minden iffiaknak, Sőt főképpen az szülőknek.

Harmadszor, Az Csaszár feleségében Láttuk, Melly igen veszedelmes dolog leg'en, és melly igen ártalmas, az tisztességnek és birodalomnak kívánsága. Mert láttya a Csaszarné, hogy az Csaszári birodalom törvény szerint néz Dioclecianusra: De mind azonáltal arra ügyködik, hogy az ártatlant

¹ Ny. Sz. csak Heltaitól így: következetesen -i, de egy szóban.

² Ny. Sz. H. krónikájából is így.

³ Ny. Sz. csak Heltaitól így; a *Poncianus*nak is 1676-i kiadásában: cedulában.

⁴ = ez s ez. Ny. Sz. négy adat, egy Thalytól közölt kivételével mind Heltainál régebbi. A palócságban ugyan ma is ismeretes, de hogy általánosabb használata már a XVII. században megszűnt, arra jellemző, hogy a *Poncianus*nak is 1676-i kiadásában már ezt szedték: „Bolond esze”. V. ő. Nyelvőr XXVII. 31., 125., 369. A fenti helyből is látható, hogy euphemistikus használat (pl. ördög h.) csak másodlagos, és eredetileg általában közelebbi megjelölést pótol.

⁵ Szinnyei, *Tájszótár* a Székelyföldről is. Első irodalmi adat RMKT. II. 226.

⁶ Heltai rendszerint így mondja; Ny. Sz. tőle, a kolozsvári Bibliából és fiától is; előtte csak egy levélből, utána fián kívül csak egy adat.

⁷ Ny. Sz. H. meseiből és krónikájából is.

⁸ H. *Hálójában* is így.

megöllye. Nem gondolva, sem Istennel, sem emberekkel. Mint bolondította az undok bűn az gonosz asszonyiállatot. Mért ezt gondolta: Im ki vesztet az örököszt, Dioclecianust az útból, hogy ne birhasson:¹ Ecképpen szál az Csaszári birodalom az én fiaimra. Maga² meddő és egy gyermeke sincs: sem tudgya, ha leszzené valaha gyermeke, avagy nem.

E'melet, látodé, melly igen bolonda teszi az Csaszárnét ez undokságos kévanság: Mert éktelen beszédek szol a'nemes iffiunak ölelgeti. meg mutattya néki gümbeleg csöcsöit, és szép hölgyes testét: Maga egy tisztességes jambor asszonyhoz nem illenék, ki az ő testét örök kötéssel csak az ő urának és férjének kötötte. Undok monstrum⁴ volt ezokaért ez az Csaszárné &c.

Utólszor, Ebből az Historiából láttuk, Hogy Salomon igazat mondott az asszonyiállatoknak alnoksága és gonossága felől:

Hogy jób az embernek lakni vipera kégyókkal és scorpiókkal egy hazba, hogy nem mint egy versenyes asszonyiállattal.⁶ Hol láthatna az ember nagyobb alnokságot, mint ebben, az Csaszár feleségébe? Mint horthozlla⁶ az Csaszárt allá fel⁷ az ő álnok beszédével Boldog ezokaért, kit az Isten megtartalmaz az fele monstromtól. Az jambora pedig Istennek ajandéka, Mint Salomon mondgya.

A Heltai szókincsével való rokonságot a fenti jegyzetek segítségével itt nyomban bárki ellenőrizheti. A helyesírás, minthogy csak kései utánnyomattal lehet dolgunk, nem megbízható, hiszen Heltai halála után nyomdájának helyesírása is fokozatosan elvesztette jellegzetességét, következetlenül pedig a lőcsei *Poncianus*okban is akadnak Heltaival egyező helyesírási sajátágok. Ami minden logikus ellenőrzés előtt kényszerítő erővel reá emlékeztet: a hangzás, a nyelv ritmusa és melódiája, Sievers módszere nélkül nem hasonlítható exakt módon össze; magam erre nem vállalkozhatom.

Heltaira jellemzőek azonban a népi életből való, „lelki” dolgot testi szemléletből megvilágító hasonlatok és metaforák is kivált a közmondásokkal való olyatén példálódzás, amikor a közmondás minden külön utalás nélkül az író mondatfűzésébe

¹ Ny. Sz. ez értelemben Heltai krónikájából három adat.

² Megengedő kötőszóul a mesékben is.

³ Ny. Sz. a kolozsvári Biblia első részéből is idézi ugyanily értelemben.

⁴ Ny. Sz. ily értelemben csak a kolozsvári Biblia IV. részéből és Meliustól.

⁵ Példab. 19, 21. a kolozsvári fordításban: «Jób lakni a pusztában: hogy nem mint a versenyes és dagályos álbonyálattal.» — Jesus Sirah 25, 21. emleget oroszliánnal és sárkánnyal való együttlakást. E két bibliai könyv mondásai sokszor annyira hasonlók egymáshoz, hogy az emlékezetben való összeolvadásuk épen nem mutat tudatlanságra. Jellemző, hogy a *Poncianus* átdolgozója egy helyen egy ily mondásnak a németben meg nem jelölt bibliai eredetét felismeri, de azt is Salomonnak tulajdonítja, holott ugyancsak Jesus Sirah 25. részéből való. (D 81.: «Mert tudodé, mit mond az bölcs SALOMON Király, hogy három dolog vagyon, melylyeket meg utál az ISTEN: Tudni illik, az szegént az ki kövély: Az kazdagot, ki hazug: és az vént, ki bolond.»

⁶ Ny. Sz. csak H. meséiből így.

⁷ Ny. Sz. így csak Heltaitól (mesék, krónika), alá fel kivüle szintén csak Meliustól és Bornemisztától.

illeszkedik bele: «Mert az paraszt birodalom (= tudatlan kormányzás) olyan mint az három keréki szekér, avagy mint az saytalan étek, mellyel az ember igen hamar meg-csemerledik.» — «Olly igen haylandozó, mint az tekenebeli viz» — «ugyan féket vet feiébe és zabolát szájában és ti tova haytogattya mint egy barmot», «Bolond Esse: Mégh az lonál aláb valo: Mertaz jó lo nem veti meg az zabot, mellyet pallolnak eleybe».

De az ajánlás tartalmából is nyomban kétségtelen annyi, hogy nem a jó Brewer Lőrinc az a könyvnyomtató, aki itt az olvasót köszönti; tudtommal nincs is oly kiadványa, amely elé maga ír ajánlást, kiadványai szövegében sehol sem szólal meg személyesen. A könyv első nyomtatója és az ajánlás írója nyilván azonos az átdolgozóval s e kétfős minőségben mentegetődzik, amiért ezúttal nem fontosabb munkát végez. Már innen kétségtelen az is, hogy ez az író-nyomtató papi ember, aki máskor szent dolgokban foglalatosskodott, de most e munkája folytatásának akadályai vannak. Heltai egészen hasonlóan mentegetődzik még akkor is, mikor eredeti tervétől eltérően történeti tárgyú históriákat ad ki bibliaiak helyett. (*Cantionale*, 1574.) Világi vagy éppen erkölcsileg kényes tartalmú könyvnek moralizációval való igazolása magában véve későbbi korban is megtörtént volna, de a világi história tanulságainak prédikációszerű tételekbe, pontokba való foglalása és prédikatori stílusban való részletezése, valamint a mentségnek így is csak másodsorban, Istennek fontosabb teendőben akadályozó akaratára való hivatkozás után történő előadása: mindez senkire sem emlékeztet úgy, mint a meseértelmezésből is prédikációt formáló Heltaira, aki úgy bánik a profán mesével, mint a bibliai textussal. Nem is ismerünk rajta kívül más író, aki egyházi célt szolgáló saját nyomdáját utóbb kényszerűségből egyre inkább világi mulattató könyvek nyomására használta. Az ajánlás írójának teológiai képzettségét igazolják a bibliai idézetek is.

Az egész *Poncianus* nyelve — helyesírása és hangtani sajátosságai, szókincse, frazeológiája és mondatfűzése egyaránt — teljes mértékben igazolja Heltai szerzőségét. A helyesírás, mint már említettem, csak a legnagyobb óvatossággal vehető figyelembe, de éppen az, hogy következtetlenül, csak egyes helyeken, egyes szavakban, a könyv egyéb helyeitől s a lőcsei nyomda általános gyakorlatától eltérően, előtűnnek a Heltai-féle sajátosságok, mutatja, hogy abban a szövegben, amelyből a szedő dolgozott, benne voltak ezek, s a maga helyesírásába való áttétel közben csúszott át belőle egy és más. Így az első lőcsei kiadás, miként az akkori lőcsei nyomtatványok általában, a cs-t úgy írja, mint ma, de elvértve előfordul benne cz is (bölez, kéncz, treczél = trécsel, czigorgat, meg-készérczések stb.); még annak is van

nyoma, hogy az alapszövegben a *zs* jele az *ß*-hez¹ hasonló Heltai-féle betű volt (vifzla, fzakman), sokszor becsúszik a névmás és névelő accentus gravisa: *à, è, amà* stb., s végül igen gyakori az *e* jel használata, mégpedig — eltérően a lőcsei egyéb nyomtatványoktól, melyek másutt alkalmazzák, mint Heltai és Sylvester — a *Poncianus* legtöbbnyire épen olyankor használja, amikor Heltai:² érteni, a -nek és -vel személyragos származékai, *fél, het, egyéb, közep, szekər, stb.* A mássalhangzók (és magánhangzók) hosszúságának ingadozása szintén megbízhatatlan kritérium, minthogy a lőcsei nyomda is nagyon bizonytalan e tekintetben; néhány olyan szót mégis felhozok az alábbi szójegyzékben, amelyek írása Heltainál is, a lőcsei *Poncianus*ban is következetesen eltér e tekintetben másokétól. Más, inkább hangtani, mint pusztán helyesírási sajátságokban is nagy a hasonlóság; ezés és özés (ördeg és ördög, stb.) egyes szavakban egészen egyformán váltakozik, izésnek is ugyanolyan példái vannak (kimil, dicsiret, itilet stb.); általában vannak nyomai a zártabbság felé való hajlásnak (mü stb.), mássalhangzók jésítésének (nyihány, tanyit, hivatallyos, nyéne stb.); a *gy* és *j* cserélgetésében is egyeznek: *jarló, de gyuhász* stb.

Íme, egy kis szemelvény a *Poncianus*nak a mi szempontunkból legtanulságosabb szavaiból és szólásaiból:

A) Olyanok, amelyeket a Nyelvtörténeti Szótár nem ismer Heltain vagy H. közreműködésével készült munkán kívül irodalmi forrásból:

ártatlan, (valamint általában, -ttlan; Heltainál rendszerint) — *bóld* (= bolt; Ny. Sz. csak H. meséiből így) — *csigélédik* (csüggelődik = csüggeszkedik; Ny. Sz. csak H. meséiből és krónikájából, 'csüggelődíc' alakban) — *datzos* (Ny. Sz. csak H. krónikájából, származékai is csak tőle) — *egybeveszt* (Ny. Sz. csak a mesékből; egybevesz is gyakori nála s a P.-ban is.) — *-ért* (a rag külön szóba írva; Ny. Sz. csak Heltaitól) — *feyr* (Ny. Sz. így csak H.) — *gömbeleg* (= gömbölyű, gömbölyded; Ny. Sz. csak H., mesék, krónika, Háló egyaránt) — *hammar, hammarsággal* stb. (Ny. Sz. csak tőle; nála is, a P.-ban is csaknem következetesen így) — *harabdál* (Ny. Sz. így írva csak a kolozsvári bibliából) — *innas* (Ny. Sz. 6 adat Heltaitól), — *kenegetni* (= hízelegni. Ny. Sz. csak Heltaitól, mégpedig meséiből, a Hálóból és a krónikából egyaránt; a *Poncianus*ban 'kratzen' fordítása) — *ki ördeg* (Heltainál mi ördeget, honneg ördegbe is; 'ki ördög' Bethlen Miklósnál is; 'ördeg' írás Heltain kívül Ny. Sz. sehonnan) — *kövil* (= kívül; H. is, a P. is következetesen) — *koros szabásó* (Ny. Sz. csak a kolozsvári bibliából; szabásó v. szabásó más jelzővel Heltainál s csak nála, gyakori) — *közep aránt* (egészen így Ny. Sz. csak H.) — *lakolni valamiről* (Ny. Sz. a krónikából) — *nyihány* (Ny. Sz. így csak Heltaitól és a kolozsvári Bibliából) — *ömagam* (Ny. Sz. csak a krónikából) — *övező* (= evező; övez Ny. Sz. csak Heltaitól) — *pilésses* (Ny. Sz. csak H. így) — *szattin* (a XV. mesében

¹ Nyomdatechnikai okból alább is ezzel helyettesítem.

² V. ö. Trócsányi, Nyelvtud. Közlemények, XXXVIII.

kétszer; Melich sem ismeri máshonnan, M. Nyelv, XI. 455.; P. többször; szattinka is) — *szeggez* (Ny. Sz. csak H, így) — *tetszik, hogy...* (= látszik; a leghasonlóbb a LXXVI. mesében: 'tetszik, hogy bolond'; P. K b l.: 'tetzik, hogy gyolkos ageb vagy') — *tussokodni, tussokodás* (Ny. Sz. csak H.) — *tudulni* (= tódulni; a Hálóban) — *Wrat ad* (= úrvacsorát; Háló 139. l.; Wrat vót; nem tudom, általában használatos volt-e s meddig) — valaki *után üzni* (v. ö. nachjagen; Ny. Sz. csak H., csupán a krónikából 6 adat!) — *végső* (egészen helymegjelölés) — *veszédni* (veszszéddel stb. is; mesék, krónika, Háló) — *veszteg hallgat* (csak a kolozsvári Bibliából és a mesékből)¹ — *rigyor* (szitokszó; a mesékben kétszer; nyilván = vigyori; a P.-ban kétszer vén v., a mesékben egyszer vén v., másszor ag v.) — *viszla* (olv. vizsla; melléknév; a mesékben hétszer; Imre Lajos általában gyalázó kifejezésnek mondja, a P.-beli helyeket is figyelembevéve, világosabbá válik, hogy eredeti jelentése 'füles,' mint a *Száz fabula* ajánlásában: 'vißla számár, aztán 'fülelő, éber, szemfüles'; a P.-ban a Virgilius csinálta örtoronyról és az asszony titkát megleső szarkáról; a főnév jelentése nyilván tápadás útján keletkezett.)

B) Olyanok, amelyekre a Ny. Sz. Heltaitól vagy az ő kiadványaiból idézi az utolsó adatot:

bezek (H. -c; előtte is csak Komjátitól k-val, de két z-vel) — *eleit venné valakinek* (H.-nál s a P.-ban egyaránt gyakori) — *el-iut* (= jő, érkezik; jut is igen gyakori ily értelemben H.-nál és a P.-ban, utóbb ritka) — *gonosságos* (Ny. Sz. a kolozsvári Bibliából; előtte is csak a Czech-k.-ból.) — *gyolkos* (= gyilkos) — *hiszán* (= ispán; mesék, krónika, Háló) — *jargalni, jargálás* (a Hálóban. V. ö. a főnév kiveszéséről Takáts Sándor, M. Ny. I.) *kereskedni* (az eredetihez közelebb álló jelentésben, Ny. Sz. utolsó efféle adata a krónikából)² — *mórál* (= sétál; az 1676-i kiadás már ezzel helyettesíti is; Ny. Sz. Heltaitól öt adat, de csupán a mesékben, Imre Lajos szójegyzéke szerint, 6, a Háló Trócsányi-féle szójegyzékében 4; Heltain kívül Ny. Sz. csak Tinódiból) — *rövideden* (Ny. Sz. utolsó adata a kolozsvári bibliából; a Hálóban is) — *szégyenségekre* (Ny. Sz. a kolozsvári bibliából).

C) Egyebek, amelyek Heltain kívül vagy utána ritkábban fordulnak elő (ahol más megjegyzés nincs, mind ilyen), vagy amelyekre az utolsó adat nem tőle való ugyan, de az ő korából, vagy még régibb időből stb.:

asszonyiállat (így egy szóban Ny. Sz. Heltain kívül csak Decsi közmondásgyűjteményéből, 'azzoniállat' Sylvestertől) — *az ólta fogva* (H. meséiből: 'ez óttafogva') — *bántás(-om)* stb. (= bántódás; Ny. Sz. Heltain kívül csak egy adat) — *bátor* (= 'esto!'; csupán a mesékben kilencszer) — jeles ember leszen *benne* (v. ö. H. krónikájából: 'Nagy ember leszen benne'; Heltainál s a Poncianusban egyaránt általános 'benne' használata, ahol ma 'belőle' áll, partitívusként is, az idézett helyhez hasonlóan is) — *birtoka*

¹ Megvan azonban Sylvesternél is, továbbá Molnár Albert szótárában. Elavulásáról l. Mészöly, M. Nyelv XXI. 121, l.

² A Székelyföldön ma is él. L. Szinnyei, M. Tájéztatór. M. Nyelv XXIII. 479 l.

alatt (= hatalmában; Ny. Sz. Sylvesternél későbbi adatot nem ismer) — *csuffondáros* — *elő-beszél* — *ezokaért* — *finum arany* — (szép) *forgo tántz* (Ny. Sz. Faludi előtt csak a kolozsvári Fortunából, ugyane jelzővel) — *gyűrét* stb. (= gyűrűt; Ny. Sz. csak az u. n. Hofgreff-féle énekeskönyvből) — *keazat* — *hoherek* (= hóhérok; Ny. Sz. utolsó adata Meliustól) — *holnapon* (Ny. Sz. csak kódexekből) — *holot* okhatározó kötőszóként — *hudozás* (Ny. Sz. a főnév csak Comeniusból, de „el-hudozta magát” H. meséiből) — *istempel* (Stempel’ v. ö. Szinnyi Tájszótár „estempli”; Ny. Sz. nem ismeri, de Heltainál sok s-sel és még egy mássalhangzóval kezdődő jövevényszó található ily alakban, az általánosan használtakon kívül „isnór”, „istráza” stb) — *játzodozik* (erotikus értelemben a krónikában is) — *kezebbe* (= középen; (Ny. Sz. H. krónikájából: kezqbben) — *ki fogo hely* (= kikötő; ez is, maga az ige is megvan Heltainál; egyebütt inkább más értelemben) — *koltó* (Meliustól Szily, M. Ny. XIV.152.; származtatásának helyességét igazolja, hogy a P.-ban hasonló vonatkozásban előfordul „koltogatós” is) — *kólya* (Ny. Sz. Heltain és az *Orbis pictus*on kívül csak levelekből, okiratokból) — *köres környül* — *kövés* (Ny. Sz. csak a Heltaitól nyomtatott Váradí disputatióból) — *közessül* — *laytorja* — *lesesködés* (Heltaitól az ige) — *magyari* király (Ny. Sz. a kódexektől a Veres-féle Magyar decretomig többször, Heltaitól „m. Wrac”; jellemző, hogy már Geleji Katona-i képzős származéknak érezvén, tiltakozik a szerinte illetlen kifejezés ellen: „mint ha ki németi vagy töröki tsászárt mondana”) — *medgyek*, *medgyünk* stb. (= mit tegyek stb. Ny. Sz. utolsó adata Balassitól; a P. 1676-i kiadásában egy helyütt már elme gyek áll helyette, de valószínűleg már az első löcsei kiadás idején sem értették s ezért írják többnyire csak gy-vel s kérdőjel nélkül) — *meg-apolgat* (Ny. Sz. csak kódexekből, de „meg-apol’ Heltaitól négyszer) — *meg-bélpoklosul* (Ny. Sz. nem ismeri, „meg-poklosul” is csak a kódexekből) — *meg-dul* — *meg-halad* — *meg-mível* (= végrehajt, teljesít) — *meqlátogat* valamivel — *meg-töküll* (= teljesít, végrehajt; kódexekben általános, Heltainál a krónikában is, utána Ny. Sz. csak Telegditől és Monoszlaitól, de már náluk sem egészen azonos jelentésben) — *minnyaian* (tárgyra és részeshatározóra vonatkozólag, „műneünk minnyaian” = mindnyájunknak) — *mondó* (főnév, v. ö. „mondóka”; Ny. Sz. Heltain kívül csak a Münch. kódexből és Monoszlaitól egy-egy adat) — *mony* (emberi testrészeiről szótári adatokon és Comeniuson kívül Ny. Sz. csak Heltaitól) — *órakort* (H.: órákört; -kort H. után már csak fiától és Bornemisától) — *papozlár* (Heltainál, kivált a Hálóban, sokszor, kivüle Ny. Sz. csak a Dávidnak tulajdonított, de mindenesetre Heltaitól kiadott s több-kevesebb közreműködésével fordított Könyvetskéből és Matkótól egy-egy adat) — *practicál* — *prenger* (= pelengér; Ny. Sz. csak H. és Bornemisza) — *sarja* (= saruja) — *szerető* (= szeretett, kedves; Heltainál, miként a kódexirodalomban, igen gyakori, utána csak Molnár Alberttől) — *szörszám*, *szerszám* (mentula ért. Ny. Sz. csak Meliustól) — *terdet fejet* (t. és főt) *hajt* (Ny. Sz. Faludiig csak Heltaitól, de XVI. századi versekben többször, Balassinál is, a XVII.-ből nem ismerem) — *törvénynek kiadása* — *uttal* (= szor; Heltainál gyakori, utána csak Károli bibliájából) — *vay* (indulat-szó színdalmak előtt; Ny. Sz. az első ily adatot Bornemisza énekeskönyvéből idézi, de a H. meséiben előfordulók közül Imre kiadásának szójegyzéke szerint

három egészen olyan, mint a Poncianusban; emitt: 'vay hitván vigyor', 'vay datzos kabala' stb., ott: 'vay rut undoc féreg stb.) — *vayki* — *valamicsodás* (csak erdélyi adatok) — *vény* (Heltain kívül csak birtokos és fokozott alakban) — *versenyos* — *vesztegletesség* (Ny. Sz. egyetlen adata 1565-ből) — *vonsz* — *vontatásra visz* (= elhalaszt; Krón.: vősz; a főnév maga is ily értelemben csak Faludinál fordul elő újra) — *zenebona* (soká inkább: 'zanabona') — *szakmánt* (azaz zsákmányt) *tesz*.

Ugyanaz a sajátos keveréke a tősgyökeres népiességnek és idegenszerűségnek a *Poncianus* nyelve,¹ mint Heltaié.² Azt hiszem, Heltai ízes magyarsága nem is annyira, vagy nemcsak abból ered, hogy felnőtt korában szinmagyar vidékre kerülván, a néptől tanult magyarul, hanem a bibliafordító szövetség tartós közös munkájából is, amelyben kitűnő nyelvérzékű székel-y-magyarok társaságában vett részt. Idegenszerűségeinek egy része latin iskoláztatásából ered, s ezek inkább közösek kortársaival (vonatkozó névmással való kezdés, felszólító és feltételes mód a mellékmondatban stb.). De már egyes szórendi hibák, az alanyi és tárgyaz ragozás összekeverése — mindez egyaránt jellemző a *Poncianus*ra is — valamint egyes fordulatok idegenajkúságából erednek inkább. Ez utóbbiak közül csak néhány olyant említek amely külön is egyformán kimutatható Heltai hiteles munkáiból — a Ny. Sz. szerint csak tőle — és a *Poncianus*ból, s amelyek esetében nem az eredeti német szöveg csábitotta szó szerint való fordításra: *érette lenni* (akarni, dafür sein), *valaki után üzni* (jemandem nachjagen), *egy sem* (kein fordítása fölöslegesen, pl., egy bél-poklos sem' a helyett, hogy: 'bélpoklos nem...'). A synonymák közt való válogatás bizonytalansága is ide tartozik, pl. *könyörgés*, *kivánság* helyett stb. Ami Heltai nyelvének egyéb, pl. mondattani tekintetben kortársaival vagy azok egy részével egyező vagy ellenkező sajátosága, pl. a főnévi igenév személyragos alakjainak az általánostól eltérő használata stb., az is mind ugyanúgy van a lőcsei *Poncianus*ban is.

De a magyar szöveg viszonya eredetijéhez, stílusban és egyes tartalmi mozzanatok átalakításában egyaránt, teljesen olyan, mint pl. a fabulákban vagy a részszegegről szóló *Dialogus*-ban. Sehol sem fordítás a szó igazi értelmében, hanem még ahol mondatról mondatra követi is az eredeti menetét, ott is

¹ A bécsinél minden tekintetben sokkal becsesebb szövegnek — meggyőződésem szerint Heltai második, egészen szépirodalmi jellegű alkotásának — közzététele (XVII. századi kiadásai is igen ritkák, többnyire egy, részben hiányos példányban maradtak meg) nyelvészeti szempontból is érdemes feladat volna; a Heltai egyéb munkáival egyező, részben nyelvt magyarázó adatok ott sorakoznának föl teljesen, de sok benne a szótározatlan vagy csak újabb időből, tájshólásból följegyzett szó és szólás is, pl. *céderkodik*, *felettés*, *fírat*, *intet*, *üügén*, *koltogatós*, *kopitor*, *kuszpitál* — *ebe vére*, *elhányi* a csépet stb.

² V. Ö. Imre Lajos: *H. G. meséinek eredete és nyelve*. 1885.

szabad újrafogalmazás. Éreztesse ezt a csak stiláris átalakítás az alább közölt, tartalmi tekintetben az eredetihez ragaszkodó kis részlet, az összehasonlító irodalomtörténetben *Virgilius* címmel emlegetett példázat (XXIV. Rész.) kezdete — az egészükben, hangalakjukban vagy jelentésükben Heltaira jellemző szavakat dőlt betűvel közlöm.

Octavianus was gar ein reicher Keyser, unnd was so geitzig daß er über all ding Gut gar lieb hatt, un di Römer machten zu seinen zeiten jn viel Volcks underthenig, Deszhalb en sich etliche Reich wider die Römer sperren. Zu disen zeiten was zu Rom ein Meister, Virgilius genant, der alle Meister über traff mit seinen Künsten, und sonderlich mit Zauberey. Nun baten jn die Bürger inn der Statt, dasz er mit seiner Kunst etwas machet, darmit sie gewarnet würden vor jren Feinden. Er thet das sie jnen geboten hatten, und macht oben zu oberst auff einen Thurn so manch Bildt, als jn gut dauchte, und mitten da macht er ein Bildt, das hat einen gülden Apffel, und die anderen Bilder zurings um den Thurn, der hett jegklichs ein Glöcklin in der Handt, und hatten jre Angesichter gewendt gegen den Landen dahin denn jegkliches geordnet was, und als oft sich ein Landt wider die Bürger setzet, oder wider die Statt setzen wolte, so leutet das Bildt, das demselbigen Landt zugeordnet was, so ward denn ein Ritter mit seinem Sper geordnet. Der selbig richtet sein Sper gegen demselben Land. Wenn denn die Römer das sahen, so wapneten sie sich, und zogen als denn mit wehrhafter Hand wider das Land. Also mochte sich kein Landt weder heimlich noch öffentlich setzen wider diese Bürger, denn sie allwegen gewarnet wurden von den Bildern. Darnach machet Virgilius durch Trosts willen anderen Armen unnd frommen Leuthen, an ein ander Theil der Statt, ein grosz Feuer, darbey sich die Armen und frommen Leut wermen solten, und machet bey dem Feuwr ein schönen auffwallenden Brunnen, dazu die armen unnd frommen gien-gen und jren Durst leschten, und bey dem Feuer und umb das Wasser desz Brunnens machet er ein Bild, An deß bilds stirn stund geschrieben, also, Wer mich schlecht, der nimpt

Az Octavianus igen gazdag Császár vala, de mondhatlan nagy kívánság vala benne az marha gyűtésre. Az időben az Romájak sok Országokat bírának, és birodalmok alá vetének. Némelly Országok pedig ellene tamadának az Romajaknak. Az időben vala egy böles mester Romába, VIRGILIUS nevő, ki nemes tudományokkal és bölcseségekkel meg hallada mind az töb Mestereket. Kiváltképpen jeles vala az őrdenges tudományba. Kértek ötet az Romai Polgárok, hogy az ő tudományával meg jelentene nekik, Mikoron az ellenség rejájok akarna jöni, Hogy ezt meg értvén *eleit vehetnék azoknak*. VIRGILIUS meg művele, az ő kívánságokat: Es csinala egy néhány képet, és álatá azokat az toronynak karimájába *köres környül*, és mindenik képnek egy egy csöngettyü vala kezében. *Közep arányt* pedig állata az egyik képet, kinek egy arány Almat ada kezébe. Midőn ezokaért valamelly Ország tanácskozni kezd az Romájak ellen, és hadat kezd készíteni és indítani ellene. Ottan csöngetni kezd az a kép, melly arra az országra néz vala az toronynak karimáján, Halván az Romabeliek az csöngetést, ottan zászlót tőnek ki, melly arra az Országra mutat vala: Es *hammarsaggal* készüllének minden erejekkel arra az Országra. Ezt látván minden Országok, Meg ijedének az Romajaktól, És senki nem mere ellenek támadni, Miért hogy az képek mingyárt hírt tesznek vala az csöngetéssel az toromba. Csinála *esmet* VIRGILIUS Romába, egy mindenkor égő tüzet, hogy annál fűteznének az szegények Romába. Csinála csak ottan az tűz melet egy igen szép *forrás kutat* - is, hogy az szegények abból innának. Az tűz és kut között allata egy képet fel. Annak az homlokán ezt írta: *Az ki engemet út: azonnal ültetik*. Es ez kép sok-kaig ála ott. Végre *juta* egy *Papozlar*, és meg olvasván az írást az képnek

an der Statt Rach. Das Bild stundt viel Jar da, unnd zum letzten da kam ein Pfaff, der laß die Schrifft, gedacht bey jm selbs, was Rach nimpt nun eins, ich glaub das, geh ich dir einen streich, so würde ich finden ein Schatz under deinen Füßsen, unnd darumb so woltest du nit dasz ich (!) jemandt schlug. Also nam der Pfaff seine rechte Handt, und gab dem Bildt so ein unfreundlichen schlag, daß das Bildt fiel. Unnd da das geschahe, erlasche das Feuer, und vergieng der Brunn, also fand der Pfaff keinen Schatz...

homlokán, gondolkodni kezdte ő magában: Hogy hogy volna ez, hogy valaki tégedet ütne, hogy esmet ütötnék? En mást hiszek, hogy ha én tégedet ütlek, és onnét le döttnék, Hogy talám egy nagy kénccet találok lábaid alatt. Ez az oka, hogy nem akarnád, hogy valaki meg ütne tégedet. Es egy doronggal úgy ütte az képet, hogy mindgyarást ledöle. Es mihelt az kép le döle, ottan meg aluvék az tűz, Az forrás - is meg álla, Ez vala az nagy kénccs, melyet az Papozlár találta.

Egyes, semmi újat nem mondó szavaknak vagy párhuzamos kifejezéseknek rövidség vagy változatosság kedvéért való elhagyásán, másoknak rokonértelműekkel vagy határozottabb jelentésűekkel való helyettesítésén kívül a beszéd ritmusa is, logikája is egészen más, mint az eredetiben. Hosszadalmas mondatokat, melyek az eredetiben különálló mozzanatokat foglalnak össze, szeret megszakítani, de máskor is szívesen különíti új, rövid mondatokba a továbbiak szempontjából fontos mozzanatokat. Az ő előadásában úgyszólván minden világosabbá válik, ami az eredetiben homályos, félreérthető, vagy nehezebben elképzelhető; be is told oly mozzanatot, amelyet a német a többiből érthetőnek feltételez — sohasem pusztá bőbeszédűségből, mert hiszen sok fölöslegesen el is hagy. Gyakran épen a rövidítés is a világosság kedvéért van, pl. abban, hogy nem szól előbb általánosságban a képek felállításáról, aztán külön a középsőről, majd ismét a többiről, hanem mindjárt először csak a külsők felállításáról, aztán a középsőről (hasonlóan jár el pl. a *Canis*-beli kutya és sólyom jellemzésénél), valamint azzal, hogy nem bonyolítja a képek leírását annak említésével, amire úgylis sor kerül használatuk előadásában. Azzal is érthetőbbé teszi a képek hasznát, hogy nem a támadásról, hanem már a tanácskozásról hirt adnak; idevág az is, hogy a pap nem kézzel, hanem doronggal dönti le a képet, azaz szobrot. Az átdolgozóknak — miként a meseíró Heltainak is — ugyancsak jellemző sajátysága: érzelmi érdekeltsége az elbeszélésben; az idézett részletben abban látható ez, hogy a képledőntést záró konstatáló tagadást gúnyosan színezett állítássá formálja át. Mesestílusra jellemző az is, hogy a pap töprengésébe ismét belefoglalja az olvasott szöveget, amely azt kiváltotta.

Ami sajátyságot e kis darabon megfigyeltünk, mindre tömegesen található példa a könyv minden részében. Általában az elbeszélő stílus átalakulásának leginkább Heltaira jellemző vonásai, nem szólva a tartalmilag is átalakuló vagy gondolkodás- és érzésmódja kifejezésére kivételesen jó alkalmat adó részletekről,

a következők: az eseménysor világosabb elképzelése, mozzanatainak teljesebb s határozottabban elkülönített felsorolása és értelmezése; több és elevenebb, őszinte vagy színlelt indulatot éreztető beszéltetés; az elbeszélő érzelmi érdekeltsége. «Schreib ein Brieff» — mondja az eredeti az ifjúról a csábítás jelenetében; a magyar: «Meg foga D. az pennát, és ira egy cédulát». A gyermek életének megmentésében elgyötrött kutya (XI. r.) meglátván gazdáját «eleybe ballaga és legyezni kezdte előtte az farkával és örömet mutata, művel hogy haza jöt volna» (az eredetiben csak: «grüßet seinen Herrn mit seiner geberd»). A *Gaza* címen emlegetett példa ifjú vitéze «egy nagy szekertzt kapá és egy nagy sebet vága az lában» («da wundt er sich selbst») stb. — A császárné csak annyit kiált először férje megtevésztésére: «kompt mir zu hilff», a magyarban: «Tolvaj, tolvaj, jögyötek segítségre». A jó erkölcsök őrei a németben csak megállapítják (*Puteus*, XIV. r.): «Das ist nicht ein gut zeichen, dass jr umb dise zeit hie stehet», a magyarban így pörölnek: «Mi dolog: Mit forgolódol mostan az utzan: Tudodé hogy meg vagyon tiltva? Nem jó járásban vagy». Megjelenít, beszéltet, gondolkodást monológba önt, ahol az eredeti csak jelzi; pl. a neje becsületét kapzsiságból feláldozó marsallról csak ennyi áll a németben, «da kam geizigkeit an jn». «Gondola ő magában: Ebe vére; Szép pénz az ezer arany. — Bizony ezt másnak nem engedem» — hangzik a magyarban. Az érzelmi érdekeltség következményeképen itt-ott az elbeszélés lezárása a részvét és felháborodás kifejezése után egészen olyanféle kis prédikációba megy át, mint a fabulákban, pl. a *Puteus* (XIV.) az eredetiben a férj kalodába zárásának puszta közlésével végződik, a magyar elbeszélés megtoldja ezzel (D4b lap):

«Es nem használta az szegény vén nemes embernek az ő jámborsága és ártatlan volta: Hanem minden emberéknél ő vala az vétkes. De az Fellesege, az undok fertelmes k..., az vala az jámbor és ártatlan. Mert mindenkor így jár, Hogy mentől nagyob parazna és k... az Asszonyom, Annál inkább hánya jámborságot, és nem akarja az nevet viselni. Szép kívül az piros alma: De ha meg metzed, Belől rothados, &c.» (Még ez az etc. is, amely nyitvahagyja a további elmélkedés lehetőségét, egészen Heltaias: egész hosszú sor mese vagy értelmezés végén ott áll!)

Rendszerint az ily toldalékokba kerülnek nagyobb nyomaték kedvéért azok a közmondásszerű szövegek, amelyeket az ajánlásban már volt alkalmunk megfigyelni s amelyek Heltai meséiből s egyéb átdolgozásaiból olyannyira ismeretesek. De előfordulnak a Poncianus mindenféle részletében s szemléletessé, testivé teszik azt, amit az eredeti közvetlenül, lelki értelmű szavakkal, elvontan fejez ki, pl. ugyancsak a *Puteus*-ban: «wer gelestert is wolt dz all welt gelestert werde»: «a sárban hevert disznó azt akarná, hogy az többi-is mind sáros

vólna». Erdekes, bizonyára népi szólás: «elhányja az csépet» (ismételten; értelme: magát más után veti, másra veti szemét; az eredetiben: «darumb gewan sie einen andern lieb»). Serlinus sem azt mondja a mesterektől palotáján kívül vakká tett császárnak, hogy ölesse meg őket, hanem: «hivasson nagyobb Mestert ő náloknál egy éles pallossal».

WALDAPFEL JÓZSEF.

ADATTÁR.

GYULAI PÁL LEVELEI IMRE SÁNDORHOZ.

(Első közlemény.)

Gyulai Pálnak Imre Sándor kolozsvári egyetemi tanárhoz írt hatvanhat levelét és Brassai Sámuelhez írt egyik levelét Imre Sándor kegyelete őrizte meg számunkra. A jól gondozott, becses gyűjteményt később a kiváló irodalomtörténétíró hagyatékában unokája, Imre Sándor, a kir. József-műszaki egyetem rendes tanára örökölte. Ő akarta Gyulai leveleit az irodalmi kutatás rendelkezésére bocsátani; ő engedte meg közzétételüket.

A családi ereklék jelentőségét emeli, hogy bennük Gyulai Pálnak jellemző gondolat- és érzésvilágát majdnem három évtizeden át elég sűrű és többnyire keltezett nyilatkozatokban kísérhetjük figyelemmel. Értékes emlékei ezek két férfias, szinte puritán jellem barátságának, kiket a magyar tudomány tisztelete, főképp a magyar irodalom történetének szeretele kapcsolott össze. Hogy Gyulai Imre Sándornak éles vonalú frói egyéniségét nagyra becsülte, azt mindenütt — leveleiben is — nyíltan hirdette. Nagy része volt abban is, hogy Trefort Ágoston közoktatásügyi miniszter a kolozsvári egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanárává neveztetette ki. Másrészt Imre Sándor is teljes odaadással, híven támogatta Gyulait, az irodalmi vezért, nagyhatású törekvéseiben mind a M. T. Akadémiában, mind a Kisfaludy-Társaságban; egyúttal ő volt Gyulainak egyik legszorgalmasabb és legtanultabb munkatársa a Budapesti Szemlében is. Mindketten nagyrészt ugyanazt az irányt követték az irodalomban, irodalomtörténeti felfogásuk pedig szinte kiegészítette egymást. Ha Gyulai a magyar irodalomtörténetírás művésze volt, Imre Sándor inkább nyelvészeti kutatásaival s az összehasonlító irodalomtörténet eszközeivel nyújtott az esztétikai ítéletnek biztosabb alapot. Ily határozott frói egyéniségek nem érintkezhetek egymással a nélkül, hogy az irodalomnak életbevágó kérdéseit meg ne tárgyalták volna. Gyulai leveleinek is épen azok az adatok adnak általános értéket, melyek a magyar irodalmi életre, főképp a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság belső viszonyaira, a Budapesti Szemle szerkesztésének titkaira, az ortológia és neológia küzdelmeire vetnek világot.

A kor és iskola, melyben Gyulai és tudós barátja nevelkedtek, inkább volt alkalmas a férfias, mint a hajlékony jellemek kialakítására. Gyulai leveleiben is feltűnhetik, hogy az a két rokonlélek oly hosszú ideig nem jutott el a bizalmasabb megszólításig sem. Ennek egyik oka az lehet, hogy a levelezés megkezdésekor Imre Sándor hat évvel idősebb volt, Gyulai viszont az irodalmi életben tekintélyesebb állást foglalt el, s így a levelezők közül

egyik sem érezte magát feljogosítva a közelítő lépés megtételére. Nagy része van azonban ebben a kor szellemének is, mely a tegezést sokkal szűkebb határok közé szorította, mint napjaink divatja. Mindazáltal a levélbeli érintkezés merevebb formája nem akadályozta meg Gyulait abban, hogy itt-ott saját szívének és családjának ügyét szóba ne hozza, s hogy ne érdeklődjék Imre Sándor hozzátartozói iránt. Leginkább Imre Sándor két fiával: Józseffel és Lajossal foglalkozott leveleiben; őket biztatta, hogy a Budapesti Szemlélt épügy támogassák, mint édesatyjuk. Ilyen módon Gyulai levelei az életrajzíróknak is hecses adalékkal szolgálhatnak Gyulai lelki életének és családi körének rajzához.

Amint Gyulai legegyszerűbb nyilatkozatát is gonddal szerkesztette meg, Imre Sándorhoz írt leveleinek legigénytelenebb mondatán is nyomot hagyott az írásbeli előadás mesterének alakító keze. Annál inkább feltűnő szórakozottsága mondatainak leírásában; hol az ékezetet, hol az írásjelet hagyta el, hol meg az összetett szavakat szakította ketté. Gyulai eljárását az itt közölt szöveg is követi. Néha egy-egy betű vagy szó is bennmaradt a levélíró tollában. Ezeket szögletes zárójelben dőlt betűk jelzik a szövegben. Gyulai joggal különböztette meg egyik levelében saját írásmódját Kazinczy levelező hajlamától; bármily biztosan építette fel mondatait, gondolkodás- és kifejezőmódjában nincs semmi mesterkéltség, semmi cicoma. Levelei a maga valóságában természetesen tárják elénk írójuknak vonzó egyéniségét és fejlett íróművészetét.

1.

Tekintetes Ur!

Van szerencsém válaszolni febr. 6-án kelt levelére, melyet «Geleji mint nyelvész» című értekezése ügyében intézett hozzám.

Az értekezés, igaz, hogy még a múlt évben kinyomatott, de csak febr. elején köttetett be és adatott át a könyvtárunknak. Mihelyt levelét vettem, beszóltam Eggenbergerhez s kérdeztem tőle, megküldötte-e önnek a köteles hat példányt, s általában miért nem küld az akadémia nyomtatványaiból a debreczeni könyvtárakhoz?

Ő úgy nyilatkozott, hogy csak tegnap vette át az akadémia expeditorától a példányokat; tüstént utnak indítja önnek a köteles hat példányt. Az akadémia kiadványaiból a debreczeni könyvtárakhoz mindig küld egy pár példányt, de szerinte azok oly keveset gondolnak velők, hogy a csomagot talán föl sem bontják.

Mennyiben szabatos e nyilatkozat nem tudom. De igyekezni fogok, a mennyiben hivatalos körömhöz tartozik segíteni e bajokon. Épen azért kérem, szíveskedjék tudósítani engem arról: csakugyan megküldötte-e Eggenberger önnek a köteles hat példányt, s csakugyan kapnak-e a debreczeni könyvtárak az akadémia kiadványaiból példányokat?

Maradtam tisztelettel alázatos szolgálja Gyulai Pál osztálytitkár.
Pest febr. 12. 870.

Imre Sándornak *Geleji Katona István mint nyelvész* című értekezése a M. T. Akadémiának *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből* című gyűjteményében jelent meg 1869-ben, mint a kötet 6. száma.

2.

18/1871. T. Imre Sándor urnak, a m. t. akad. I. tagjának, a debreczeni ref. főiskola tanára- és könyvtárnokának. Debreczen.

Tekintetes Úr!

Febr. 27-én kelt levelét vettem s a kiadó-hivatalban tüstént megnéztem, hogy a hiányzó nyomtatványok elküldettek-e az akadémiai könyvárushoz elszállítás végett. Az igató könyv szerint a csomag, melyben a hiányzó nyomtatványok voltak, még múlt év sept. 22-én elküldetett Hoffmann könyvárushoz. Hoffmann-t is felkerestem megtudni, nála történt-e a mulasztás. Szerinte a csomag elküldetett Telegdihez Debreczenbe; egyébiránt ígérte, hogy utána jár a dolognak s ha netalán elveszett volna, pótolni fogja a hiányzó nyomtatványokat, melyeket a hozzám írt levélből kijegyzett.

Szíveskedjék közelebből tudósítani: átszolgáltatta-e Telegdi a hiányokat, általában tett-e Hoffmann intézkedést a hiányok pótlására nézve? Az akadémiai nyomtatványok a tagokhoz postán küldetnek szét, kivéve Debreczent, Kotozsvárt és Pozsonyt, hol több akad. tag lakik. Ide könyvárusi úton történik a szállítás. Debreczenbe Telegdihez küldetnek a csomagok, ki az illetőknek kiosztja.

Szíveskedjék ezután is minden hiányról tudósítani s ha netalán Debreczenben nagy rendetlenség uralkodnék mind a szállítás, mind a kiosztás tekintetében, azt is jó lesz megírni, hogy bejelenthessem az osztályértekezletnek.

Engedje egyszersmind, hogy én is egy kérést intézhsek önhöz. Nem volna-e hajlandó ez év folytán egy akár nyelvészeti, akár irodalomtörténeti értekezéssel megörvendeztetni osztályunkat? Utolsó értekezése oly szívesen fogadtatott, hogy az osztályértekezlet közelebből is sajnálkozott hallgatásán.

Rövidebb értekezést is szívesen veszünk.

Maradtam kiváló tisztelettel Tekintetes urnak alázatos szolgálja

Pest mart. 6. 871.

Gyulai Pál osztálytitkár.

3.

104/1871.

Tekintetes Úr!

Az I-ső osztály f. hó 25-én tartott értekezletén szóba hozattak Bessenyei György hátrahagyott iratai, melyek a hírlapi közlemények szerint Debreczenben a Rakovszky-kisasszonyoknál megtaláltattak volna. Az osztály élénk érdekekkel viseltetvén az ügy iránt, felkéri a Tekintetes urat, hogy szíveskedjék arról hiteles adatokat küldeni be az akadémiához s tájékozó felvilágosítást különösen a következő kérdésekre: 1. Kinek a birtokában vannak jelenleg a kéziratok. 2. Mi módon lehetne megszerezni azokat az akadémia kéziratára számára? 3. Nincs-e meg a Rakovszky-családnál Bessenyei arcképe is, mert Toldy Ferencz úgy emlékszik, hogy Kazinczy látta volna arczképét magánál Bessenyeinél? Becses válaszát kérve maradtam teljes tisztelettel

Pest, nov. 27. 1871.

Gyulai Pál osztálytitkár.

A levélborítékon: 104/1871. A m. t. Akadémia I. oszt. elnökségétől. Tekintetes Imre Sándor úrnak, a debreczeni ev. ref. főiskolában a m. nyelv, irod. tanára, mint a Magyar Tudományos Akadémia I. tagjának Debreczen. Hivatalból.

Az egész levélben csak az aláírás Gyulai Pál kezeírása. — Imre Sándor 1871. dec. 2-án kelt levelében tett jelentést eljárásának eredményéről. (M. T. Akadémia Értesítője. VI. évf. 1872. 4. l.)

4.

Tisztelt barátom!

Becsés levelére mind eddig azért nem válaszoltam, mert be akartam várni a legközelebbi osztályértekezletet, melyben ön kéréseit előterjeszthessem.

Az osztályértekezlet határozata a következő: mind Tewrewknek, mind önnek kiadatik a kézirat s mind kettőnek megengedtetik, hogy tetszésök szerinti változtatásokat tegyenek rajtok. Azonban az akadémiai szünet után octoberben a kéziratok visszaküldendők, hogy a nyomtatás kezdetét vehesse. Ha a határidő önnek kevés, az értekezlet szívesen meghosszabbítja, csak szíveskedjék engem tudósítani.

A kéziratot a bírálatok másolataival egy pár nap alatt elküldöm. Mos pedig, engedje, tisztelt barátom, hogy egész bizalmasan megírhassam pályamunkája történetét.

Midőn a két pályamunkát Arany áttette hozzám, mint az I-ső osztály titkárához, a míg az osztályértekezleten a bírálók kinevezettek, mind két pályamunkát átlapozgattam s úgy találtam, hogy az öné jobb. Mind két szerzőt gyanítottam, mert többé-kevésbé ismertem gondolkozásmódjukat. A bírálók kinevezésére némi befolyásom lévén, mindig ügyelek arra, hogy oly tagokat ajánljak vagy ajánltassak az elnök által, kikben a tárgy és körülmények szerint leginkább megbízhatni. Ezért itt is Hunfalvy Pál, Szarvas Gábor és Szász Károly urakat ajánlottam. A két elsőt azért, mert nem ugyanazon gondolkozásnak, és Szarvas Gábor túlságait, ki e kérdéssel tüzetesen foglalkozik, mérsékelni fogja Hunfalvy Pál szélesb körű miveltége. Szász Károly ajánlását az indokolta, mert a kérdés kapcsolatban van a költői nyelvvel, a próza aesthetikai oldalával is, melyekhez mind Hunfalvy, mind Szarvas keveset értenek. Hunfalvy nem volt jelen az értekezleten, helyette Ballagi ajánlotta magát s kineveztetett. Ez nem volt inyemre, mert én Ballagit nem örömet ajánlom bírálónak, nem mintha nem volna tudománya, hanem mert kevés önállósága van, nincs elég ítéllete, s benyomásokra hajló természete hol ide, hol oda ragadja. Itt is úgy történt. A bírálók is épen úgy gyanították a szerzőket, mint én. Ballagi ohajtotta volna önnek ítélni a jutalmat, mert igen becsüli, de egy pár elv, melyeket félre értett, melyek ellen Szarvas nagy hévvel szónokolt, arra ösztönözte, hogy elfogadja Szarvas indítványát, mely szerint a jutalom megosztandó lett volna. Szász Károly, ki határozottan ön mellett szavazott, szintén reá állott a közvetítő indítványra. Az osztályülés visszavetette e véleményt s követelte a bírálóktól, hogy minden esetre ítéljék oda valamelyiknek. Ekkor Szász Károly az öné kívánta jutalmazni, de a más két bíráló ellenében kisebbségben maradt. Hogy Szarvast a Tewrewk iránti rokonszenyv vezette volna, nem merem állítani, hanem a bizonyos, hogy Ballagi nem ellenszenyvből szavazott ön ellen, hanem benyomásokra.

hajló természeténél fogva, Szarvas imponált neki s helyesebbnek hitte, ha nyelvészszel van egy véleményen, mint költővel.

Ez röviden a történet, sine ira et studio. Én, Arany és Szász meg vagyunk győződve, hogy az elfogulatlanok az ön munkáját többre fogják becsülni, mint a Tewrewkét.

Én az ön művét csak lapozgattam s épen ezért nem szólhatok hozzá tüzetesen s alaposan, hanem egyik fejezetére mégis bátor vagyok egy pár megjegyzést tenni. A mit ön Vörösmarty nyelvéről ír s egy sorba teszi őt a Kazinczy iskola költőivel, nagy tévedés. Vörösmarty egészen más, mint Kazinczy iskolája. Az ő nyelve egészen új, mely sem a régi, sem a megújított nyelv. Ő az újabb magyar költői nyelv megalapítója, ki nélkül se Arany se Petőfi nem állhattak volna elő. S ez érdeme nagyobb mint költeményeinek értéke. Az a két hiba, melyeket ön felhoz, költői nyelvben nem hibák, s épen úgy megtalálhatók a régi költészetben, mint Aranynál.

Bocsásson meg, hogy nem tisztázom le e hirtelen és elég rutul írt levelet, de nincs reá időm.

Remélhetek-e octoberre vagy novemberre értekezést? Ha ezt nem adhat, fog-e írni a januárban meginduló «Buda-pesti Szemlé»-be, melyet én fogok szerkeszteni? De erről annak idejében bővebben. Az ég áldja!

Pest jun. 9. 1872

tisztelő barátja Gyulai Pál.

A M. T. Akadémia az 1870—72. évi Marczibányi-pályázatra «az idegen szólásmódok és a szabálytalan nyelvújítás kérdését» tűzte ki. Két pályamunka érkezett. A bíráló bizottság, mint 1872. máj. 22-én jelentette, mindkettőt érdemesnek találta a jutalomra, úgyhogy a pályadíjat közöttük megosztandónak ajánlotta. Minthogy az első osztály az ajánlatot nem fogadta el, a bizottság máj. 23-i jelentése szerint a második számú pályamunkának ítélte oda a jutalmat, az első számút megdicsérte és ívenként 30 frt tiszteletdíj mellett szintén kiadásra ajánlotta. A máj. 23-án tartott nagygyűlésen a jelíges levél szerint a jutalmat Ponori Thewrewk Emil nyerte el. Gyulai az I. osztálynak 1872. jún. 3-i ülésén jelentette, hogy a megdicsért munka szerzője, Imre Sándor, jelentkezett. A bizottság két jelentését Gyulai 70/1872, 71/1872 számokkal ellátva 1872. jún. 11-én adta ki Imre Sándornak. Az utolsó jelentésre a következő megjegyzést vezette rá: «A tiszteletdíjnak ez előleges megállapítását az osztály nem hagyta helybe s fentartotta magának annak későbbi meghatározását. Kiadta Gyulai Pál osztálytitkár. Pest. jun. 11. 1872.»

5.

Tisztelt barátom!

E levélkém átadója Charles Brace angol író Amerikából, ki Magyarországot és Erdélyt szándékszik bentazni. Ajánlom őt szíves figyelmébe, szíveskedjék neki megmutatni Debreczen nevezetességeit s tájékozni mind az iránt, a mi netalán érdekli.

Jeles író, ki úgy látszik Magyarországról könyvet akar írni. Németül is beszél s így oly társaságba is bevezethető, mely nem ért angolul.

Maradtam tisztelettel

Pest jul. 30. 1872.

Gyulai Pál.

6.

89/1872.

Tisztelt barátom!

Nem tudom írt-e valaki önnek a kolozsvári egyetem magyar nyelv és irodalom tanársága ügyében? Csengery megkért tegnap este, hogy írjak s kérjek öntől mielőbb választ.

Az ügy rövid története ez: Trefort átvéven a miniszterséget a kolozsvári egyetemhez kinevezendő tanárookra nézve tanácsot kért Csengerytől, közölve vele az ajánlottak névsorát. Én épen akkor látogattam meg Csengeryt, midőn e névsor megrostálásával foglalkozott. Kérdezte tőlem, kit gondolok én legalkalmasabbnak a magyar nyelv és irodalom tanárául. Én önt neveztem meg. Ő is abban a véleményben van — mondá — hanem baj, hogy ön nem folyamodott, egyébiránt reméli, hogy Trefort túlteszi magát ez akadályon.

Néhány nap múlva, tegnap este, megint találkoztam Csengeryvel. «Imrét — mondá Csengery — már felterjesztette Trefort, írj Imrének, hogy nyilatkozzék neked elfogadja-e a kinevezést, hogy az el nem fogadás esetében a hivatalos lapban még meg lehessen akadályozni a közhírré tételt».

Fogadja el, mi itt nagyon óhajtjuk. E nyugalmasabb állásban inkább élhet a tudománynak, más felől a második magyar egyetemen épen nem árt, ha a magyar nyelvet és irodalmat nem épen abban az irányban tanítják, melyben a pestin.

Kérem válaszáat egy pár sorban, hogy tüstént közölhessem Csengeryvel.

Még sok mindenről kellene írnom önnek, de azt máskorra hagyom.

Pest sept. 20. 1872.

tisztelő barátja Gyulai Pál.

A levélborítékon: 89/1872. M. Tud. Akadémiától. Tekintetes Imre Sándor urnak m. tud. akadémiai levelező tagnak. Debreczen. Hivatalból.

7.

Pest maj. 11. 873.

Tisztelt barátom!

Van szerencsém ide zárni egy értekezést, melyet a f. év maj. 9-én tartott osztályülés önhöz utasított megbírálás végett.

A szerző a nagy jutalomra akart pályázni, azonban felvilágosítván, hogy a nagy jutalomra csak bizonyos évkörben megjelent nyomtatott munkák pályázhatnak, mint értekezést nyújtotta be, hogy az akadémiában felolvastassék. Az Ügyrend értelmében az ily értekezést vagy valamely tag ajánlja vagy az osztály bírálata után dönti el, hogy felolvastassék-e vagy ne.

Egyszersmind ide mellékelem fia jeles értekezését, melyet a Szemle számára dolgozott, s melyet a Szemle 5-ik számában kiadni szándékozom. Ő némi javítás végett kéri vissza s tíz nap alatt visszaküldeni igéri. Mondja meg neki, hogy július 4—5-ig minden esetre kész legyen vele és küldje fel, mert akkor szedésbe kell adnom.

A mi a nyugdíjat illeti, beszéltem Csengeryvel, ő abban a véleményben van, hogy az összes nyugdíjazás ügye most tanácskozás alatt levén, eldöntéig a cultusminisztertől bajosan remélhető, hogy valakiért kivételt tegyen.

A kineveztetéskor könnyen ki lehetett volna vinni, de akkor sem önnek, sem nekünk nem jutott eszünkbe. Szíveskedjék engem tudósítani, hogy folyamodott-e már ez ügyben vagy nem. A mikor folyamodni fog, megkérem Csengeryt, hogy beszéljen Treforttal. Az ügy egyébiránt nem bukhatik meg. Előbb-utóbb meg fogja nyerni kérését, úgy hiszem, legfeljebb idő kérdése az egész. A legrosszabb, a nem biztosítás esetében is, az állam nem fogja elhagyni özvegyét, e mellett ott van az írói segélyegylet is, melynek 150 ezer forintba megy a tőkéje s oly férfiak özvegyéért és árváiért, mint ön, mindent megtesz a mi tehetségében áll.

Pályaművét tegnap adtam szedésbe. A revisioíveket pontosan meg fogja kapni s addig egy ív sem nyomatik ki, a míg javításai után az ív ki nem igazítottatott. Tewrewk oly hosszasan tartotta magánál a revisiókat, hogy könyvét csak a múlt héten nyomtatták ki. Meglehetősen silány könyv, önnek minden értelmes olvasó elégtételt fog szolgáltatni. A hivatalos előszóban szóról-szóra közöltem a bírálatokat s az egész jutalmazás ügyét.

Köszöntöm Brassait, Szabó Károlyt. Maradtam tisztelő barátja

Gyulai Pál.

Fia cikkét a Szemlének még 3-ik számában akartam közölni, s fel is küldtem már Bécsbe, de más cikkek terjedelme miatt kiszorult, s így maradt az 5. számra. Ezért vannak rajta holmi kék plajbászos szerkesztői utasítások a szedők számára.

Imre József, Imre Sándor fia 1851-ben született s 1869-től 1874-ig orvostanhallgató volt. Cikke *A choléráról* címmel a Budapesti Szemlének III. kötetében a 91—125. lapokon 1873-ban jelent meg. — Ponori Thewrewk Emil pályamunkája: *A helyes magyarság elvei*. Budapest, 1873. Imre Sándor munkája: *A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálatja tekintettel az újítás helyes módjaira*. Budapest, 1874.

8.

Tisztelt barátom!

Vettem becses levelét s a Müller Miksaféle cikket. De ha ön megengedi nem adom át a Naplónak, hanem megtartom a Szemle számára. A tiszteletdíjt ugyan csak akkor küldhetem meg érte, a mikor megjelen, mert Ráth is engem akkor fizet, de előleg fejében bármikor előfizethetek a Pesti Naplóra, csak írja meg, hogy az oct.—dec. folyamra-e vagy az 1874 január—júl.-ra fizessenek-e elő?

Bár sokszor kapnék ily *nyers fordítást*, a mint cikkét nevezi. Nem képzelem mennyi bajba kerül a Szemle szerkesztése. Idősb és érdemesebb íróink politikusok, nagy urak lettek vagy a tudomány részleteivel foglalkoznak, s általában nem kedvelik valaminek formában előadását. Leginkább a tehetségesebb fiatal emberekre támaszkodom, s ha itt sem találom támaszt, fordítatok. De mind az eredeti mind a fordított dolgozatokkal meggyűl a bajom, egy kettő kivételével, a legtöbb oly rosszul ír magyarul, hogy a stíl javításával kell töltenem az időt s magam alig dolgozhatom. Így is elég hiba marad a cikkekben, de mit csináljon az ember, a magunk dolgozatát is nehéz javítani, hát még a másét.

A Szemle 6-ik számát már összeállítottam. A 7-ik számban (januar—febr. 1874.) szándéksom közleni az ön cikkét; e szám talán érdekesebb lesz, mint a közelebbiek, mert Szécsen gróf és Pulszky írtak bele egy pár essayt, Arany László is ide adja székfoglalóját, a mely sikerült dolgozat s hosszas nógatásomra Danielik is megírta harmadik és befejező közleményét. Öntől, bármit is, szívesen veszek; az eredetit 30-40 forintjával honorálom, a fordítást és átdolgozást 25 frt. Nem nagy összeg, de így is alig jövők ki, mert ingyen cikket nem közlök.

Nem árt, ha fiát koronként egy kis munkásságra serkenti. Úgy veszem észre, hogy kedve is tehetsége is van az írásra. Ha maga nem talál, Brassai szívesen jegyez ki egy pár átdolgozni való természettudományi cikket. Ebben nagy szorultságban vagyok. Szily támogat e szakban, de maga keveset ír, csak tanácsol s dolgozótársakat szerez. De alig kap, ezek a mi természettudósaink se szép formában, se jól magyarul nem tudnak írni. Szily a Józsi cikkét nagyon megdicsérte, kivált jó magyarságán bámult.

Ha találkozik Felmérivel, szíveskedjék neki megmondani, hogy cikkét vettem, de csak Martiusban közölhetem, mert a 6-ik számban megkezdett cikk, amely szintén ily nemű, ha nem is hason tárgyú, ekkor végződik be. Aztán még figyelmesebben kell elolvasnom, mert csiklandós tárgyú s Felméri úr a positiv philosophia terén oly dogmaticus, mint bármely theologus.

Szabó Károlyt szívesen üdvözlöm s kérem, hogy írjon már valamit a Szemle számára. Bizonynyal rá ér, ha kevesebbet haragszik erre a közösügyes világra.

Finály urat is üdvözlöm. Épen most vettem cikkét a világtárlatról. Szíveskedjék megmondani neki, hogy köszönöm s még a 6-ik számban közlöm. Nagyon jó, hogy nem hosszú, mert így még bele fér. Csak arra kérem, hogy a második közleményt november közepéig minden esetre küldje el. A többit is jó lesz ily hangon tartani. Soha sem árt bármiről írunk dolgozatunkat minél vonzóbbá tenni. Azt csak Venczel Gusztáv állítja, hogy ez nem illik a tudományhoz.

Munkájának 12-ik ívéből az utolsó revisiót ma küldöttem a nyomdába. Mihelyt kinyomják, leküldöm a kinyomott íveket, hogy a hivatalos előszót és a tartalmat egyetértve készíthessük meg. Nagyon ügyeltem, hogy javításai végre hajtassanak, sőt egy kis nem nyomdahiba javítására is bátorságot vettem, mindjárt az első ívekben. Ön azt mondja Aristophanes vígjátékairól, hogy pamphlet *értékűek*, én *jelleműekre* javítottam. Mutattam Aranyinak is és helyben hagyta, annyiival inkább, mert épen Aristophanest fordítja.

Köszöntve családját és bocsánatot kérve, hogy ennyi megbízással terhelem maradtam
tisztelő barátja Gyulai Pál.

Pest oct. 2. 873.

A nyugdíj ügye jól áll, legalább nekem azt erősítik mindazok, a kik az ügyhöz közelebb állanak. Holnap Treforthoz megyek az Eötvös munkái ügyében s előhozom, talán még biztosabb hírt is hallok tőle.

Imre Sándor cikke: *Müller Miksa rövid életrata és értékezése a mythologia bölcselméről*. Budapesti Szemle. IV. k. 1874. 57—87. l. — Ráth Mór, a Budapesti Szemle kiadója, az 1872. évi szerződés szerint ívenként

30 frt tiszteletdíj fizetését vállalta. — Brassai Sámuel, Felméri Lajos, Finály Henrik, Szabó Károly a kolozsvári egyetemen Imre Sándor tanártársai voltak. Szily Kálmán a kir. József-műegyetemen a mennyiségtan és természettan tanára volt; Gyulai Pálnak a Budapesti Szemle szerkesztésében segédkezett.

9.

Budapest febr. 15. 1874.

Tisztelt barátom!

Remélem vette a pénzbeli küldeményeket mind az akadémia, mind a P. Napló, mind pedig a Szemle részéről. A bizományokat, melyekre utolsó levelében kért, mind eligazítottam, azonban a levéllel mind ez ideig adós vagyok. Ezt akarom most jóvá tenni. Ne vegye rossz neven, hogy ily későn írok. Nagyon hányt-vetett életet élek én itt, nem csak hogy nagyobb munkán nem dolgozhatom, de annyi az aprólékos dolgom, hogy azokat sem tudom mindig pontosan teljesíteni.

Fia cikkét vettem és közölni fogom, az ígért nagyobb cikket is örömmel várom. A mikor küldi akkor küldi, az ily nemű cikk soha sem késő.

Munkájából a köteles 25 példányt remélem eddig megkapta. Elküldésüket megrendeltem. Minden valamire való ember megbotránkozott az akad. bizottság ítéletén. Bodnárt nagyon buzditottam, hogy írjon róla. Buzgósága ugyan kissé túlragadta, de az nem baj. Szarvas a minap azt mondotta Szász Károlynak, hogy Imre Sándor fogja megkeserülni Bodnár lármáját, s úgy hallom, hogy a Nyelvőr nagyon készül is az ön munkája ellen. Ugy látszik a kritika nálunk némi magánkedvteléssé kezd válni, melynek nincs egyéb célja, mint hogy valakinek jó vagy rossz kedvet okozzunk. Én elvárom a Nyelvőrbeli cikket, s akkor én is írok valamit az ön munkájáról a Szemlébe. Nem vagyok ugyan szorosán véve nyelvész, a Szemle sem szakközlöny, de a dolog annyira felindít, hogy nem hagyhatom szó nélkül, annyival inkább mert nem az a kérdés, hogy mily hiányai vagy tévedései vannak az ön munkájának, hanem az: igazságos volt-e az ítélet s a kijelölt tévedések valóban azok-e? Ezt pedig minden nagy tudomány nélkül, egy kis józan észszel is el lehet dönteni. Mind a mellett arra a szívességre kérem, hogy hogy ha a Nyelvőrben kritika jelen meg az ön munkájáról, írja meg nekem véleményét röviden mind arról, a mit tudományos érdekűnek vagy elvi kérdésnek lát. Jegyzeteit a mennyiben szükségesnek tartom, felhasználnám cikkemben, a mely különben sem lenne egyéb, mint tájékoztatása a közönségnek a munka hece felől s egyszersmind megczáfolása az oly vádaknak, melyeket igazságtalanoknak tartok.

Hát az akadémiában nem szándékszik valamit felolvastatni? Nagy szükségben vagyunk a valamire való értekezéseknek. Nekem levén kötelességem gondoskodni az értekezésekről, a sok futkozás és irdogálás után is alig kaphatok valamit s mindig aggódok, hogy a következő ülést nem tudom betölteni.

Az ég áldja tisztelt barátom, ne vegye rossz neven, ha néha késik levelem, a mit reám biz, azt tüstént eligazítom, s ha multhatatlan szükség, akkor levelem sem fog késni

tisztelő barátja *Gyulai Pál.*

Bodnár Zsigmond 1874-ben pesti reáliskolai tanár s Gyulai Pál munkatársa volt a Budapesti Szemlében.

10.

Tisztelt barátom!

Cikkét nagyon köszönöm, kiadom és várva várom a végét. A Szemle majus—juniusi száma megjelent, a julius—augusztusi most van szedés alatt. Ebben bajosan adhatom, mert Lónyay a majus—juniusi számba Széchenyi hátra hagyott iratairól egy hosszú cikket írván s csak akkor adván át nekem, midőn már a füzet nagy részt ki volt szedve mintegy öt nyomott ívnyi szedést kellett kivetetnem, a melyet a juliusi füzetben fel kell használnom. Így a tisztelt barátom cikkét, ha a végét megkapom, a szeptember—octoberi számban fogom kiadni, a mely sept. 1-én jelen meg. Ezért cikke végét legalább julius első hetében meg kell kapnom. Ha az egész cikk nem több 3—4 nyomott ívnél egyszerre fogom adni, ha több, két közleményben.

Olvasta-e a Toldy és Fogarasi hadjáratát Szarvasék ellen? A Szarvas felelete most van sajtó alatt. Sokat szeretnék erről írni, sőt meg is akarom kérni, hogy írjon e három értekezésről egy kis bírálatos ismertetést a Szemle számára. Én egyik féllel sem tartok, azt hiszem, ön is így gondolkozik. Hanem erről máskor.

Az ég áldja! Köszönöm a cikket és várom a végét. Brassai urnak szíveskedjék megmondani, hogy cikkét szedik s a juliusi füzetben megjelen.

Buda-Pest maj. 11. 1875.

tisztelő barátja *Gyulai Pál*

Fogarasi János értekezése: *Az új szókról*, Toldy Ferencé: *Az új magyar orthologia*, Szarvas Gáboré: *A magyar nyelvújításról*. Mind a három dolgozat 1875-ben az *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből* című gyűjteményben jelent meg mint a IV. kötetnek 7., 8., 10. száma.

11.

Tisztelt barátom!

A «Nemzetiség és nevelés» című cikke szedés alatt van s a jövő hónap végén megjelen egészen egy közleményben. Nem enyhítettem rajta semmit. Az enyhítés ártott volna a stílnak, de különben sincs ok a kíméletre. Csengerynek is felolvastam belőle egy pár szakaszt. Neki is tetszett.

A neologiai és orthologiai vitákat azért nem küldöttem hamarabb, mert úgy hittem, hogy nem lesz késedelem a dologban akkor sem, ha rendes uton az akadémiai kiadóhivatal útján kapja. Úgy tudom, hogy már meg kellett kapnia. Igéretében bízom s remélem, hogy új évre elkészül a rólok frandó cikke. Nem jobb lenne-e megvárni a Brassai értekezését is, mely az octoberi első ülésre van kitűzve. Egyébiránt cselekedjék belátása szerint. Ha a nyár folytán szerencsém lesz tisztelt barátomhoz, megbeszéljük az egészet.

Nyáron a közkönyvtárak be vannak zárva, de csak a közönség s nem a tudományos czélból dolgozók előtt. Mindig ott van egy tisztviselő, a ki ezeknek szolgálatjára áll. Bátran feljöhet, s kényelmesen használhatja mind a múzeum, mind az akadémia könyvtárát, sőt az egyetemet is.

Kedves fia a nélkül távozott el, hogy, a mint ígérte, utolszor még beköszöntsön hozzám. Egy pár napig vártam a «Deutsche Rundschau» illető számával, a melyet kért, aztán meglátogattam szállásán, de már elutazott.

Nem szeretném, ha valamit rosz neven vett volna tőlem. A Revue egy cikkét adtam volt neki lefordítás végett; ő többre akart vállalkozni, t. i. hogy arról a tárgyról több cikk nyomán fog egy újat írni s ezért volt szűksége a Deutsche Rundschaurra is. Én megjegyeztem, hogy igen örvendek, ha eredeti cikket ír, de akkor néhány könyvről írjon esszayt, a fordítás vagy átdolgozás végett átadott cikkeket a szép forma kedvéért jobb meghagyni saját formájokban. Egyébiránt ha kedve van reá, szívesen beleegyezem abba is, hogy a kérdéses cikket saját belátása szerint dolgozza föl s a Rundschau illető számát egy pár nap alatt megkerítem. Talán azért nem jött utána, mert rosz neven vette megjegyzésemet. Nyugtassa meg, hogy teljességgel nem volt szándékom elkedvetleníteni, sőt buzdítani ohajtom. Bár sok oly fiatal író és tudós volna, mint ő. Én kiváló rokonszenzettel viseltetem iránta s nagyon örvendek rajta, ha ír a Szemlébe valamit.

Az ég áldja kedves barátom!

Buda-Pest jul. 24. 1875.

tisztelő barátja

Gyulai Pál

A levélborítékon: *Imre Sándor* k. egyetemi tanár úrnak, a m. t. akadémia I. tagjának *Kolozsvártt*

Imre Sándornak *Nemzetiség és nevelés* című cikke a Budapesti Szemlének 1875. évi IV. kötetében (40—117. l.) jelent meg. — Imre József 1875-ben Schulek Vilmos szemorvos-tanár mellett tanársegéd volt.

PAPP FERENC.

ARANY JÁNOS KÉT ISMERETLEN LEVELE.

Arany Jánosnak itt közölt két levele Szilágyi Lajos debreceni kir. bíró-sági végrehajtó birtokában van, aki azokat családi ereklyeként őrzi. Mindkét levél ugyanis a tulajdonos nagyanyjához, Benkő Mihályné, Birizdó Máriához van intézve és válasz Benkőnének kérésére, illetőleg kérdésére. Amint a levelekből is kitűnik, Benkőné mint régi ismerőshöz fordul Aranyhoz. Az ismeretséget megmagyarázza az, hogy — amint gondos kutatással megállapítottam — Benkőné Birizdó Mária szalontai születésű volt, leánykorát Szalontán élte a XIX. század első felében, és szépségét sokáig emlegették még akkor is, mikor Belényesre ment férjhez. Nagyszalontán ez idő szerint nem él Birizdó-család, de a nevet most is őrzi egy határrész (Birizdó-dűlő, Birizdó-zug). Bármilyen különösen hangzik is a Birizdó-név, ez a családnév nem szorítkozik csupán Szalontára, mert a XIX. század végén Debrecenben is éltek Birizdók, talán ma is élnek.

1.

Pest, 1872, nov. 19.

Igen tisztelt Asszonyom,

A mily jól esett megemlékezése becses soraiban fiatalságunk bűnülkü boldog napjaira, melyek annál bájosabbnak tűnnek föl, minél inkább távozik tőlük az ember: ép annyira sajnálom, hogy hosszas távollét után hozzáam először intézett kívánatának sem vagyok képes eleget tenni. Évek óta beteges

ember lévén, annyira elvonultan élek én itt, hogy alig járok ki a házból, miután hivatalhelyiségem is itt az épületben van; oly összejöveteleim pedig, hol nagy és befolyásos emberekkel találkozhatnám, éppen nincsenek. Az a viszonyom, mely volt rövid időre a Tisza házzal, a legifjabb fiu halálával megszűnt, azóta évek múlnak, míg csak egyszer is látom valamelyiket, s azt sem tudom, rám ismernek-e. Lajost, mióta minister, egyszer láttam futólag; annyira bizalmas lábon tehát vele éppen nem vagyok, hogy akár személyesen akár levél által fölkereshetném. Egyébiránt, ha aljárásbiróságról van szó, annak kinevezése nem az ő ministeri szakmájába, hanem a Paulerébe tartozik; nem tudom, collegiáliter, befolyhatna-e a kinevezésre. Én azt hiszem, hogy a dolgot *ott* lemn kellene jól eljárni, hogy az ottani hatóságoktól jó vélemény jöjjön fel; mert a kinevezésnél leginkább az dönt, mikép van felszerelve a folyamodvány. Arra nézve, hogy személyes feljövetele mennyiben mozdítaná elő a dolgot — teljesen járatlan lévén az effélékben, mint körömn kívül esőkben — tanácsot adni nem tudok.

Bocsásson meg e sovány válaszáért, de elénekelte azt még boldogult Csere József kánt' uram, hogy «egy emberben se' bizzatok, kiből segítség nincsen.» Nőm szíves viszontüdvözlését küldi, fogadja az enyémet is, melylyel maradok

Kegyednek tisztelt Urhölgy

alázatos szolgálja
Arany János

2.

Igen tisztelt Asszonyom,

Végre sikerült megtudnom, hogy csakugyan létezik Pesten egy protestáns árvaintézet, mert megvallom, erről eddig semmit sem tudtam, és hogy annak elnöke, vagy igazgatója *Ballagi Mór*, a ref. hittani collegium tanára. Szerencsére ezzel ismerős vagyok, felkértem tehát, tudassa velem, a mit a felvétel felől tudni szükséges. Válasza következő: oly gyermek vétetik fel az intézetbe, kiről *keresztlevelél* bizonyítja, hogy még nincs 12 éves, kiről bebizonyíttatik, hogy legalább egyik szülője meghalt, miről *halotti* bizonyítvány melléklendő, kiről végre a helység hatósága bizonyítja, hogy ügyefogyott *szegény*, orvos pedig bizonyítja azt, hogy *egészséges*, és hogy *be van oltva*.

A felvétel júliusban történik, de folyamodni kell már most, minél előbb. A folyamodást *Ballagi Mór* (Nagytiszteletű) úrhoz kell intézni, mint az árvaintézet elnökéhez. Fizetés az intézetben a fiukért semmi.

Ennyi az, a mit megtudtam és irhatok. Kérdezte még Ballagi ur: a fiu protestáns-e, azt feleltem: az.

Czélyszerű lesz tehát a kívánt bizonyítványokat: a keresztlevelet, halotti, szegénységi, orvosi bizonyítványokat mielőbb megszerezni, s egy folyamodáshoz mellékelve felküldeni.

Nőmmel együtt szívesen üdvözölve tisztelettel maradok

Budapest 1874 febr. 4-én

alázatos szolgálja
Arany János

Közli: KARDOS ALBERT.

ADAT BARTSAY ÁBRAHÁM HALÁLÁRÓL.

Az «elegáns poéta» haláláról a gyászjelentésen kívül egy halotti búcsúztató is maradt ránk. Trintsényi Sala Mihály dévai ref. pap írta, akinek Bartsay «jó mézténása» volt, s akit gyakran «oktattott beszéddel és könyvvel»: «sokszor adott olvasásra könyvet» neki. Bartsayék többnyire a hunyadmegyei, Dévától egy órajárásnyira levő Marossolymoson laktak, «csak Levegő változtatni, 's magokat mulattatni mentenek vala Tsora nevű Jóságokba, mely Alsó Fejér Vármegyében vagyon, Dévához mintegy négy mérföld»: Sala mindkét helyt megfordult náluk. Rigmusos búcsúztatójának címe: *Nagy Bartsai Méltóságos. Bartsai Ábrahám Ur ő Nagyságának a Tsászári Királyi Felség egyik nagyérdemű Obersterének véletlen halálán esett szomorú siralma az ő Nagysága egyik alázatos tisztelőjének és szolgájának. Nyomtatott Bétben, 1806.* A füzetnek persze költői értéke nincs, de jegyzeteiben néhány ismeretlen adatot őrzött meg költőnkől. Egy helyt «tzelózás van Katonaságabeli egy terhes forró» nyavalyájára, melyből mindenek reménysége kívül, igen hamar kigyógyult, 's szolgálatyát folytatta». Báróti följegyzéseiből lett ismeretes (IK. 1937. 88. l.), hogy a testőrket futárszolgálatra is használták; most megtudjuk, hogy Bartsay «mint Ts. Kir. Kurír járt Hámburgba, Hollandiába, Olasz országba, Helvétziába leg nevezetesebben». Haláláról is beszámol — részletesebben annál a hírnél, amelyet Kazinczy kapott (*Lev.* IV. 99. l.):

Fejedelmi Érből hogy follya ki a' Vér?
Hallására szívem dobog bennem, és vér.

«Nagy Méltóságú, néhai Bartsai Ákos Erdélyi volt Fejedelemnek maradéka a' Nagy Meghólt... A' maradék és az Atyafiúság Vérnek mondatik... De itt a' Vér ki folyása nevezettel arra van tzelózás, a' mi történt a' Nagy Megholtan: t. i. folyó 1806-dik Eszt. Mártzius hónap 2-dik napján estve a' Nagy Megholt, vatsorálván Tsorán, két Katona Tiszt Urakkal; az után le fekütt, 's el is alutt: ezen aluvása közben meg is holt; de hány órakor, nem tudatik. Másnap Reggel a' Katona Tiszt Urak csak várták fel kelését; de nem költ fel: a' leg belsőbb Tselédjének mondták: hogy mennyen bé a' Nagy Megholthoz, és jelentse meg, hogy siető uttyok lévén nékiek, el akarnak butsuzni: amaz nem bátorzkodott egy elsőbben, gondolván hogy aluszik; azért hát nem háborította fel: hanem látván, hogy szokása ellen, Déli 10 óra felé is, csak nem kél fel, sem nem híva bé senkit: bé ment a' Háló Házba: látya hogy a' Nagy Megholtanak jobb keze ki van egy kevéssé nyujtva a' Paplan alól: szeme bé hűnyva: szája bé fogva: azt gondolván, hogy aluszik, tehát taszította a' Nagy Urat; ki nem mozdulván semmit: ekkor veszi észre, hogy már meg hülve és halva vagyon: ki takarják 's látyák, hogy a' háló Fejér Lajbliján, néhány tsepp Vér vagyon, mely az Orrából folyt ki: jobb fele egészen el szederjesedett és feketült is, a' gutta ütés miatt. — A' Grófnéja Tsoráról le jött volt Maros Solymosi Jóságokba: és halála meg tudása napján már vissza is indult volt, 's uttyába találta a' szomorú Hirmondó.»

Közli: GÁLOS REZSŐ.

ID. WESSELÉNYI MIKLÓS ISMERETLEN SZÍN MŰVE.

Az idősebbik Wesselényi Miklós bárónak eddig egyetlen színműve volt ismeretes, Heinr. Jos. Collin bécsi drámaíró *Regulus*ának fordítása, amelyet vidéki színpadokon többször előadtak. A tört. tragédiát a pannonhalmi könyvtár kéziratából Récsey Viktor ki is adta. (Győr, 1900.) A keszthelyi hercegi könyvtár Wesselényi egy másik drámájának kéziratát őrzi. (Miscellanea II. 71. sz.) E darab valószínűleg szintén fordítás; címe: *«Hypparchus és Hyppias vagy is a Meg szabadult Attica. Egy szomorú Játék Négy fel Vonásokban.»* — Szereplői Hypparchus, Hyppias (Pisistratus fiai Tyrannusok Atticában); Isagoras, Hypparchusnak meg hittye; Clytenes, az öszve esküdteknek feje; Aristides, Themistokles, Cleodamás, Harmodius, Antagórasz, Aristogiton, Rézszesei az összeesküvésnek; Meliterpe, Aristogitonnak Mátkája, Harmodiusnak testvére; Melisándra, Aristidesnek Mátkája; Test őrök, Ifiak, Polgárok, a Gephyraeák, 's Alemaeonidák Nemzettségéből, Áldozó Papok, Asszonyok, egy Herold, 's némelly Udvari Emberek, mindenféle nép. — A Történet mégyen véghez Athenae Várossában. — A dráma címlapján ez a megjegyzés olvasható: «M. Bárá Hadadi Vesselényi Miklós Úr munkája és Hitvessének született B. Cserey Asszonyságnak saját keze írása.» A dráma alighanem németből készült, forrását nem tudtam megállapítani.

GÁLOS REZSŐ.

RÁJNIS JÓZSEF KÉZIRATOS EPIGRAMMA-GYÜJTEMÉNYE.

Rájnis József kéziratban maradt epigrammáira Császár Elemér hívta fel a figyelmet.¹ Kresznerits Ferenc *Analecta Philologica* című kéziratos gyűjteménye őrízte meg.² Ebbe a nyolckötetes kéziratba Kresznerits többek között lemásolta Rájnis munkáit is: a *Kalauz* második kiadására összeállított kéziratot,³ a kéziratban maradt *Apulėjus tükrét*, a *Poétai mester-ségek közönséges reguláit*, *De legibus carminum*ot, azaz csaknem Rájnis összes munkáit, köztük az epigrammákat, amelyek *Purgoma* cím alá foglalva a gyűjtemény VIII. kötetében olvashatók. Hogy valóban Rájnis műve a «purgomá»-ról szóló fejezet, azt igazolja a kötet végén olvasható bejegyzés: «Olvastam ezen kézírásokat Rájnis Aloysziustól, Jánosházi káplántól kölcsönözvén Julius és Augustus Hónapokban Ságbon 1813.» Kresznerits tehát Rájnis kézirati munkáit Rájnis Aloysziustól kapta kölcsön.⁴ Ezen a külső érven kívül belső érvek is bizonyítják Rájnis szerzőségét. Így: a *Purgoma* helyesírása Rájnis-helyesírás: az ige-kötőt állandóan külön írja; továbbá az ő-zése, hasonló rövidítések: *p. ok*; állandó szókészlettel felépített

¹ *A deákos költők*. 1914. 293 l.² M. T. Akadémia: M. nyelv. tud. 4-r. 11. sz.³ A magyar Parnassus. 1808.⁴ Tudjuk, hogy Rájnis József 1812-ben meghalt és így kézirati hagyatéka unokaöccséhez, Aloysziushoz került, aki valóban az 1813-ik évben Jánosháza-n volt káplán. V. ö. Dr. Géfin Gyula: *A szombat helyi egyházmegye története*, III. k. 338 l.

jegyzetei: pl. Calepinus-féle szótárról (l. *Kalauz* 62 l. és a *Purgoma* 1-ső jegyzetét!) Van egy-két a *Kalauz*ból jól ismert verssor vagy mondat is a purgomák között, pl.: «S hol-mi valója minap kótya-vetyére szorult» (*Kalauz*: 30 l.), v. ö. ezzel a *Régulushoz* című epigrammát, vagy az «Apró a bors, de erős» (*Kalauz*: 50 l.) jelzésűt a *Korkóra* c. epigrammával.

Rájnist már eddig is, a *Magyar Helikonra* vezető *kalauz* epigrammáiból, eleven szellemű, olvasott költőnek ismertük meg; ismételten megnyilvánul bennük ötletessége — akárhányszor egy-egy odavetett támadó célú szurásában is. Kézírtos, részben parafrázisos, részben eredeti epigrammáiban még feltűnőbb példaszolgáltatást kapunk erre vonatkozólag! A tudós szerzetes író itt adott epigrammáinak forrásai legnagyobb részét a görög epigrammaköltészet, a latin *Martialis* és az újlatin epigrammaköltők epigrammatermései között találhatók.¹ Az epigrammákat itt is példabemutatásnak adja és elvi megállapításainak szempontjai szerint csoportosítja. A purgoma főtulajdonsága szerinte az, hogy rövid és éles. Az éles gondolatok pedig a következő forrásokból erednek: I. Ellenkezés (ha azon egyre nézve ellenkezőt bizonyítunk, ha azon egyre nézve ellenkezőt tagadunk, ha két különbözőről azon egyet bizonyítjuk, ha két különbözőre nézve ellenkezőt mondunk, ha valamit semmivé teszünk, ha valami több és mégis egy.) II. Idegenítés: (ha valamire nézve olyat mondunk, ami nem tulajdona, ha valaminek oly okát adjuk, ami valóban nem oka.) III. Természet ellen való dolog. IV. Hasonlítás. V. Egybe-vetés. VI. Poétai költemény. VII. Közmondás. VIII. Ékes mondás. IX. Váratlanság. X. Kétség és Mondás. XI. Képtelen beszéd (ha valamit felette igen nagyobbítunk, ha valamit igen kisebbítünk, ha valamit igen meghatározunk). XII. Gyengeség. XIII. Titkos feladat. XIV. Titkos kérdés. XV. Titkos kívánság. XVI. Furcsa mentség. XVII. Mese. XVIII. Szójáték (név-változtatás, szófordítás, bűti forgatás). XIX. Sok rövid szóval. XX. Muzsika. XXI. Képirás. XXII. Címer. XXIII. Testi hiba. XXIV. Szóllási hiba. (Rájnisszószerinti meghatározásai.)

Ilyen csoportokba osztva kapjuk az epigrammákat, elvi megállapításait bő példabemutatásokkal illusztrálja. Tulajdonképen itt Rájniss a «purgomák» tárgykörét írta le és illusztrálta példabemutatásokkal. Korának poétikai felfogása és gyakorlata tükröződik mind elméleti felfogásában, mind a példakul adott epigrammáiban.

A példakul szolgáló epigrammáknak sokszor meglepően ügyes felépítése, jó verstehnikája, retorikája és főleg sokszor még belső szellemessége azt bizonyítja, hogy szerzőjük gyakorlott versíró, az epigrammának pedig hivatott művelője volt. Általában ezek az epigrammák tipikus emlékei a századforduló epigramma-költészetének, amelyben még eredetiség és parafrázisos utánköltés gyakorta keresztezte egymást. Irodalomtörténeti értékükön kívül érdekességük miatt is megérdemlik a napvilágot....

Az alább, betűhíven közölt epigramma-gyűjteményhez hadd idézzem mottóul magát Rájnist: «Vedd tehát jó néven verseimnek zsengejét kegyes Olvasó.»

¹ Bakos József: *Martialis a magyar irodalomban*. Debrecen, 1935. 26—28. l. — Rájniss a gör. anth. jól ismerte, fordította, a *Purgoma* fejezet epigrammái is bizonyítják! (pl. *Orbánra*. v. ö. Ant. X. 394. — P. Thewrewk kiadás: 93. l.)

A Purgoma (epigramma).

1. A Purgomának* főtulajdonságai ezek: Hogy rövid és éles legyen. Ama régi vers szerint:

«A jó purgoma vers a méhecskéhez hasonló:
Van fulánkja, vagyon méze, de teste apró.»**

* Purgoma, Régen bevett szó ez. Ugy hivattatik az epigramma a tizenegynyelvű Kalepinusban, amely Bázileában nyomtatattva 1603. eszt. (Rájnis jegyzete.)

** A deák vers ez: «Omne epigramma sit instar apis, sit aculeus illi
Sint sua mella, sit et corporis exigui...» (Rájnis jegyz.)

2. Ami a rövidséget illeti, nem szükséges, hogy a Purgoma mindenkor csak egy vagy két versbe foglaltassék, több is lehet, amint ezt Martzialisnak példái mutatták, amelyekre nézve ugyan ötlet meg-támadta egy rossz Poéta, de ő annak ítéletét semmibe hajtván ezt a verset írta:

*Koskoniusra.*¹

Te ki reám kened, hogy nyújtott a Purgoma versem,
Közbe mehetsz szekeret kenni, ha kenni akarsz,
Ugy te moroghatnál, hogy amaz nagy Rhodosi bálvány
Hosszú s Brutusnak gyermeke s képe rövid,
Lám Pedo, s Marzus még hosszabb verseket irtak,
Lásdsza, ha nem látod, ő jobban itélni tanully,
Hosszú a foltos versed, Cosconi, nem hosszú
Olly vers, amelyben nincsen hijába való...

3. Az éles gondolatok e következő forrásokból erednek.

I. Ellenkezés.

a) Ha azon egyre nézve ellenkezőt bizonyítunk p. ok.

Orbánra.

Fősvény s könnyen adó, víg kedvű s mordi vagy Orbán:
Mind nálad nélkül, mind veled élni nehéz...

Lidiára.

Lidia szép s nyájas, tisztán jár s tetszeni kíván:
Tiszta maradni akar Lidia, és nem akar.

Egy rossz atyára.

Sok pénz, s véle gonosz nevelés, veszedelmes örökség,
Gazdag lesz s nem lesz, rossz Atya! a te fiad.

b) Ha azon egyre nézve ellenkezőt tagadunk p. ok.

Illyérről.

Nincsen az élők közt Illyés és nincsen az holtak
Számában: méltán mondhatod: él, de nem él.

c) Ha két különbözőről azon egyet bizonyítottuk

Két Leányra.

Trézi fejét gyoлецsal fitzerézgeti asszonyi módra
Panni virágokkal szüzi leányka gyanánt
Ámde azért nem szüzi leány ez s Trézi sem asszony:
Mert ura nem lévén lett anya ez meg amaz.

d) Ha két különbözöre nézve ellenkezőt mondunk p. ok.

¹ Közltem *Martialis a magyar irodalomban* című munkámban (26-28. l.).

A Házasságról.¹

Nagy szeretet vagyon, és házasság nincsen az égben.
Földön elég házas van, de kevés szeretet...

- e) Ha valamit semmivé teszünk p. ok.

Pontyira.

Pénze vagyon, s még több pénz kell, hogy semmivé legyen
Pontyinak. Hogy lehet az? Mert sok ezerrel adós.

- f) Ha a semmit valamivé tesszük p. ok.

Aranyfihoz.

Hárdi Miklós szemeit behunyva, kinek te Aranyfi
Amíg élt, minden napra forintot adál
Semmi örökséget nem hagyott, de tenéked Aranyfi!
Holta után minden napra forintot hagyott.

- g) Több, még is egy...

Egy Anglus koporsójára aki magát megölte.

Nagy bűnös vagyon e Sirban s Hóhérja s Birája
Hármat mondtam benne csak egyre találisz...

II. Idegenítés.

- a) Ha valamire nézve ollát mondunk, ami nem tulajdona.

Ordasról.¹

Híres versszerző, noha verset nem szerez, Ordas
Sok pénzt költve, feles verseket össze szerez...

- b) Ha valaminek oly okát adjuk, ami valóban nem oka. p. ok.

Brúnó Képéről...

Illyen volt Brúnó: keze és szeme, s szája is ilyen;
Arczáján illyen szín vala holta előtt
Szóra fakadna, de a szóllás rá nézve tilalmas:
Szent törvénye szerint nyelve lekötve marad.

III. Természet ellen való Dolog. p. ok.

Az életről és halálról.

Oktalan aki sokat akar élni, ki fél az haláltól;
Mert szabadulástól fél, s nyavalyákat óhajt...

Egy részeges asszonyra.

Telhetetlen vén dög! fulladj meg s szállj le pokolba
Ott hozzád illő ördögi társra találisz
Ételrel teli volt Eriziktom s többet óhajtott?
És te boros lévén, agg kofa! többet iszol...

IV. Hasonlítás.

Gelliához.

A festett képed nem hasonló, Gellia! hozzád
Mégis Téged lát, aki reája tekint...

¹ Közölte Császár Elemér: *Deákos költők*, 18. l.

Sándira.

Sándi latorfi, de jó hadi szolga: kutyákhoz hasonlók
A katonák: Jónak mondatik, aki lator.

V. Egybe-vetés.

a) Ha azon egyet magával egybe-vetjük különböző időre és állapothoz nézve.

Ovidiushoz.

Édes hazád vala a nagy Róma, de téged elűzött
Pontusi földre, Tomus Téged ülébe fogad;
Jobb neked, ó Názó! Tomus hogysem Róma; Hazádban
Számkivetést kaptál, számkivetésben hazát...

A Poétákról.

Lukanus nagyságosan ír a Farzali harcokról,
A szép hangozások nagy szeretője Horác.
A szerelem dolgát jelesen festette Poétád
Umbria* a költő, éleseszű Bilbili**
Fennhangzó Sziliusz, Názó szép verseit önti
Szulmo Hazájának tiszta folyási gyanánt
Jó sós és borsos Juvenalis. Bátor homályos
Perzius, énekiben szép tudománya ragyog
A csinos dalaiddnak örül Czitherea, Tibulle
Lépes mézbe vagyon mártva, Katulle dalod,
Papinius nagy pompáson szóll véres hadakról
Karus† bölcs, szépek versei sokra tanít
Téged is halhatatlan költő, ki Honorius híret††
Terjesztéd, gyönyörű versed az égig emelt.
Messzeségesek és nagy méltóságosan hangzók
És szívet indítók verseid, Oh Szeneka!
Sok jeles ékesség van sokban elhintve! hogy egyben
Mindezeket lássad, Virgiliusra tekénts...

* Propertius. — ** Martialis. — † Lucretius. — †† Klaudianus.

VI. Poétai költemény.

Botondihoz.

Szép Izabella minap férjhez ment Sánta Lajoshoz
Ezt Te nagy ujságnak tartva, Botondi morogsz,
Nem morog, aki tudós. Példánk van régi üdönkben:
Sánta Lajos Vulkán s szép felesége Venus...

Egy rossz poétára.¹

Verseidet mihelyen látá, így szóla Apolló:
Kést nekem!, ím ismét Marzia dalra fakadt. (sic!)

VII. Közmondás.

Az ügyészről és Orvosról.

Justinian szert tesz tisztségre, Galénus aranyra
Ugy van; ha nem pörös ez, s nem beteg ember amaz.

Szabinára.

Epnek mondja magát, noha vén Szabína, ne hidgyed:
Vénnek, ha nem beteg is, sok nyavalyája vagyon,

¹ Közölte Császár u. o.

A Férjről és Asszonyról.¹

Pélida beszéd:² hogy férjnek koronája az Asszony.
Így a férfi király, de koronája nehéz...

Korkóra.

Törpe legény Korkó, de nagyobb a teste eszénél
Nem mondhatta hogy a borsszem apró, de erős—

VIII. Ékes Mondás.

Bárdira.

Hogy Jónak tartják, sok jót tesz Bárdi; hijába
Nem jó, ki jót tesz csak maga haszna miatt...

IX. Váratlanság.

Oktondiról.

Búba merült Oktondi, hogy a szeretője elhagyta,
S hirtelen elvégzé, hogy maga öllye magát.
Fegyvert vont, dühösen forgattya, reája tekintett
Élit, hegyit nézvén és hüvelyébe tevé...

X. Kétség és Mondás.

Armáshoz.

Mondám, hogy deli vagy, s hiszed, hogy deli férfi vagy Armás!
Én pedig azt mondám: hogy deli vagy törökök!...³

XI. Képtelen beszéd.

- a) Ha valamit felette igen nagyobbítottunk.

A Halálhoz.

Ráncos vén dög ugyan, de tovább akar élni Sibilla
És kér téged Halál! hogy le ne vágja kaszád.
Oh le ne vágd, engedd, hogy még csak száz napig éllyen.
Száz nappal volt a régi Sibilla üdösb.

- b) Ha valamit igen kissebbítettünk.

Erőtről.

Rózsát szed a kis Erót. A kánya csibének
Tartá: nagy sebesen rácsapa és elragadá.

- c) Ha valamit igen meghatározunk...

Rozihoz.

Nem csuda, hogy magadat szereted Rozi! Czipra leány vagy
Az kár, hogy magadat csak te magad szereted.

XII. Gyengeség.

Nánihoz.

Náni! ne fuss tőlem: Rózsához lilium illik
Rózsa van arczádon. Lilium ősz fejemen.

Fillis a szeretőjéről.

Fut szeretőm, és futva kiált: nosza Mátka! ne késsél:
Nem fut, hogy elfusson: futva fogatni akar.

¹ Közölte Császár u. o. — ² Példabeszéd XII. v. 4.

³ Deli Törökül annyi, mint Bolond!

XIII. Titkos feladat.

Undihoz.

A botor elmésnek mond tégedet, Undi! botornak
Mondanak elmések: Mond magad, Undi.

XIV. Titkos kérdés.

Régulushoz.

Erszényem laposult, most kőtyavetyére szorulni
Fognak ajándékid, Régule, végy valamit.

XV. Titkos kívánság.

Kürtiről.

Kürti midőn feje vagy foga fáj, magos égre tekintvén
Sirni s imez panaszos szókra fakadni szokott:
Haj, haj, én nyomorult! Oh bár hamar égbe mehetnék!
Oh bár (mond örökös gyermeke) bár hamar!¹

XVI. Furcsa mentség.

Hórihoz.²

Hogy lónak mondtattalak, Hóri, ne higgyed:
Nem szoktam lónak mondani a szamarat.

A szarvas térjekről.

Egy szarvat visel a buja Asszony Férje, de kettő
Annak szarva, ki eltűri, ha más szeret is.
Három szarvat emel, ki legénnyel kapja s nem indul,
Négyet az, ki legényt hij s maga házba vezet.
Aki pedig szarvtól nem tart s nem félti az asszonyt
Annak ugyan nincs négy szarva, de Rinoceros.

XVII. Mese.

Az olvasóhoz.

Annyának feleségével lett: mert Anya nélkül
ötet férfi szülő hozta világra. Ki az?

XVIII. Szójáték.

a) Név-változtatás.

Rasztira.

Rászt voltál, és most Raszt vagy. Mondhatd-sza, Barátom!
Ha száros lettél volna, mi volna neved?

b) Szófordítás.

Pontilianushoz.³

Kérdezed a Pap polgártól mire nézve költömböz?
Könnyű a felelet, Pontiliane fülelly:
A Polgár rág, lop, ha nevét fordítod; ha szinte
Ugy fordítod is a pap neve pap maradand.

c) Bőti forgatás p. ok.

¹ A sor második feléből hiányzik egy szótag. Valószínűleg így volt:
bár^{csak} hamar. Szerk.

² Megjelent a *Filológia árnyékában* című munkámban.

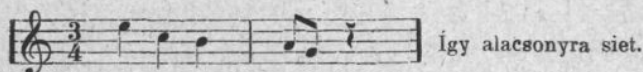
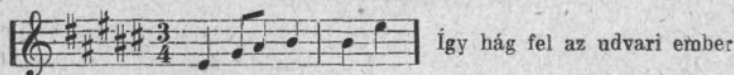
³ Megjelent a *Filológia árnyékában* című munkámban.

Egy Remetére.

Hogyha bötüt forgatsz, meg látod: dőre az erdő
Nem maga dőre, hanem dőre, ki benne lakik.

XIX. Sok rövid szóval.*Virgiliusnak koporsói verse.*

Mantua szült, engem, ragadott Kalabria, bir most
Parthenope. Pasztor, Gazda, Had énekeim.

XX. Muzsika.**XXI. Kép-lrás.***Handaira.*

Handai! Képirófa ne költ, hogy tégedet írjon
Lássd-sza Lukács képen képed is írva vagyon.

XXII. Czimer.*A Francziára.*

Szüzi szeméremnek jele, a szép lilium: ez vőlt
Francia Országnak czimere s már ma nem az,
Liliumos czimer nem kellett Francia népnek
A czégér, a hol nincs bor, hijába való.

XXIII. Testi Hiba.*Egy nősző legényre.¹*

Törpe. fitos, kandics, szög, golyvás, rusnya, czibertes
Vagy [—] szeretőt kaptál? Oh de vak a szerelem!

XXIV. Szóllási Hiba.*Kas Jánoshoz.*

Aki im ez levelet viszi Hozzád, Kellemes ember,
Mondja, hogy ő Po-po-po-éta; de szája gonosz
A poklot és mennyet rutul megronttya szavával,
Mert a menny me-me-menny a pokol is po-po-kol,
Ódd* magad! A nevedet titkold el, mert ha kimondja
Nem Kas lészesz, hanem Ka-ka-ka-ka-ka-kakas.

* Ó-betűvel mondogasd!

Közli: BAKOS JÓZSEF.

¹ Megjelent a *Filológia árnyékában* című munkámban.

ARANKA GYÖRGY ISMERETLEN LEVELE GR. BÁNFFY GYÖRGYHÖZ, ERDÉLY KORMÁNYZÓJÁHOZ.

A kolozsvári unitárius liceum könyvtára őrzi azt az Aranka-levelet, amelyet Erdély fáradhatatlan Kazinczyja 1796. október 25-én intézett gr. Bánffy György kormányzóhoz. Aranka György eddig ismert és újabban kiadott levelei elsősorban a Nyelvmívelő Társaságra vonatkoznak; az alatt közölt levél a «Kéz Írások Társasága» belső életére és munkásságára vet némi fényt. Mindkét társaság Aranka műve. Az ő bizakodó lelke és erős akarata szabott irányt a századvég eme két bátor kezdeményezésének. A két társaság tagjai jórészt ugyanazok voltak, de munkásságuk és célkitűzéseik egymástól lényegesen eltértek. Az első a maga akadémikus célkitűzéseivel muzeális és tudományszervező munkára vállalkozott, a második inkább a régi történeti emlékek felkutatását és kiadását tűzte ki célul. Sajnos, a «Kéz Írások Társasága» egykori iratai nem maradtak fenn, Aranka leveleinek nagy része viszont elsősorban a «Nyelvmívelő Társaság» munkásságára vonatkozik. Pedig a «Kéz Írások Társasága» nem volt tétlen, halott egyesület. Aranka gyűjtőmunkája és levelezése révén értékes anyag birtokába jutott a társaság.

A Bánffyhoz intézett Aranka-levél a híres *Csiki székely krónikáról* számol be. Levele után mellékeli a krónika latinnyelvű szövegét is. Megtudjuk belőle azt a nagy érdeklődést, amely a krónikát már felfedezése pillanatában (1796) kísérte. Szövegét Aranka kritikával fogadta, bár akkor még eredetiségében nem kételkedett. Óvatosságára nézve jellemző, hogy kiadása előtt a kolozsvári «szélesebb tudományú férfiak» elé akarja a krónika kéziratát vinni. Levelét az óvatosságtól mérsékelt lelkesedés jellemzi. Szeretné kiadni a kéziratot, de várja a kormányzó és a szakemberek véleményét.

A *Csiki székely krónikát*, amint tudjuk, első ízben Kilyéni Székely Mihály adta ki 1818-ban, Aranka halála után. Története ma már a közismert hamisítványok történetébe tartozik. Aranka levele a krónika felfedezésére vonatkozólag is nyújt új adatot. Sajnos, Bánffy választát nem ismerjük, de e nélkül is egy új adalékkal vált gazdagabbá a «Kéz Írások Társasága».

Fő Méltóságu Királyi Kormányozo Grof Ur,

Kegyelmes Urunk!

Excellentiádnak ezen Honak 5 dikén hozzám eresztett válaszló Kegyes Írását mély alázatossággal tiszteltem. Alázatosan vette a' Társaság is, és értette tegnapelőtti Gyűlésünkben a hozzája szollott: és Extd. Nagy Kegyelmességét háládatossággal köszöni.

Annak a' Gyűlésnek a' folyó aproságakon kívül derekas Tárnya, semmi nem volt egyéb, hanem az ide zárt Kéz Írás olvasatott fel; mellyel Extdnak ujj Esztendő Ajándékában udvarlok alázatosan. Ez egy Kéz Írás a Székelyek eredetéről, a' benne elé hozott igen régi Kéz Írásokból 1533-ban szedettetett öszve. A' sok csonkaság és a' mint látszik nem elég rendel és figyelmetességgel lett egybe szedettsége miatt ugyan, mint Extd. megláttya; magában csak Töredék (Fragmenta), de mégis érdemére nézve meg becsülhetetlen. A' nevit alája irt jó Leveledző Társunk Farkas Pap szorgalmatos hivsége, és Ngys. Fő Tisz. Biro Gábor Ur segedelme által jutottunk hozzája. Tisztelendő Farkas

Pap maga hozta ki; és fáradságát egy Souverain d'orral jutalmaztattuk. E' csak mássa a Kéz Írásnak, mi is csak mássát kaptuk: de aval biztat a jó Leveledzőnk, hogy az Eredeti Írásnakis, és az' emlékezetes Székelyek Palladiumának, a' Pohárnakis nyomába akadott. Azon vagyunk, hogy minden Írásokat, dolgokat és Környülfállításakat, mellyek Hitele teljes meg' állítására elégségesek: egybe szerezzünk. Igaz birtokossa Csiki Sándor Ignác Ur. Eddig a Társaság nevében és Képében: a' mit ezután irok, arról Extd. bölts utasítását várom.

Siessünké ennek a Kéz Írásnak csak magában valo ki adásával különösen: vagy pedig késsünk. Elsőben a Dologra magára nézve; hogy minél több készülleteket szerezhessünk meg melléje. Másodszor a' Társaságakra nézve: hogy legelőbb vagy a Magyar Társaság Munkái között adassék ki magyarul és röviden, a' Kéz Írás övé lévén; vagy a Kéz Írások Társasága Munkái között, a' mint van deákul, és illő készülésekkel, mivel oda illik. Ha Extd. úgy parancsol: én kiadom, mindjárt; de én az a' féle apro becsületen nem kapok. Az én gondolatom az utolsó volna: ha Extdnakis böltsen úgy tetszik. De e' szerént alázatosan könyörgök Extd. méltóztassék meg nem tagadni: hogy a' nevezett Társaságok Igazságai megrontassanak. Méltóztassék legelsőben maga ezt az Írást mással, és kívált Nagys Püspök és Szászok Ispányának Ő Extokkal nem közleni. Azután ha valaki lopva ki akarnáis adni: mivel előbb rendes Censurára kell adnia; a vizsgalo Urakhoz olyan rendelést tenni, hogy ha ki bé adná, adják hurré Extdnak; és Extd. tartoztassa meg. Igen aprosággal terhelem Extdat: de méltóztassék Extd. megemlékezni is régi Kegyességről, melly szerént engemet mindenkor szabadon bé nyitni, felszabadított; és úgy venni mint az én csekély vélekedésemet 's jelenségemet.

Extd. a Kéz Írásból meg fogja látni, melly sok görög, török hangzásu s' más régi szokis fordulnak elé benne. p. o. Apugenarium, Rabónbán, Nabu Philim, Harkász, nevezetesen *Halab* Irnök: Ezekre nézve szükségünk volna a Kolozsvári szélesebb Tudományu Tudósok elé, hol, és micsoda értelemben? Azután a Török-Deák (Interpret) Segítségéreis: hogy némelyik ezek közül a' szok közül nem Töröké?

Extdnak jelentem: hogy az írásban az *on* Betüket többnyire *ou*-kell olvasni pl. *Bond* kell olvasni Boud. v. Bud vára, melynek nyoma és Neve mostis megvan Udvarhely mellett.

A' Kéz Írások Társasága Munkáirois kellene Extdnak írnom; mert mind Bécsből mind Magyar Országról sürgetik az Előfizetők, és tudakozodnak: de mostani állapottyát annak a' Társaságnak nem tudván; még aztsem tudom, hogy helyesen mit kérjek, mit nem Extdtol. Hanem magamat Uri Kegyességeibe alázatosan ajánlván alázatos Tisztelettel vagyok

Excellentiádnak

igen alázatos szolgálja

M Vásárhely 25. Febr. 1796.

Aranka György.

Közl: JANCsó ELEMÉR.

ADALÉK AZ UTOLSÓ NEMESI FELKELÉS KÖLTÉSZETÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ.

A győri püspöki papnevelő intézet könyvtárában végzett kutatásaim során akadtam, a még be nem sorozott, rendezésre váró könyvek között, egy kéziratos kötetre, amelyet *egy* kéz másolt az 1830-as években. Tartalmát a XVIII. és XIX. század fordulójának műköltőiből válogatta egybe. Mintegy száz verset tartalmaz, melyek jórészenek szerzőjét is ismerjük, a többi ma már ismeretlen. A versek között insurrectiós versek is vannak: Pálóczi Horváth Ádám és más ismeretlen szerzők versei. Valószínű, hogy a kötetet Győrött jegyezték össze. Gyűjtőjük elsőkézből kaphatta a versek szövegét, ezért általában jobb, érthetőbb állapotban maradtak fenn, mint az egyéb helyeken megőrzött insurrectiós versek.

Alább közöljük az insurrectiós versek közül az eddig még kiadatlan hat verset. Az I. sz. Pálóczi Horváth Ádám költeménye. Szorosan véve nem insurrectiós vers, de Horváth Napoleon-rokonszenvének bizonyította. A II–IV. számú versek szerzői ismeretlenek. A II. sz. meglehetősen gyarló versezet, a IV. sz. *Magyar verbungot* fordulatossá verselésé és eleven ritmusa énekeltségeknek mutatja. Az V. sz. *Harcz-szózat 1809.* szövege eddig meglehetősen rongált változatokból ismeretes.¹ Az alább közölt szöveg ezeknél jobb. Érdekes probléma merül fel szövegünkkel kapcsolatban. A kézirat írója nagyritkán a vers után odajegyzi a szerző nevét is. E vers után a bejegyzés: Helmeccy. Önkéntelenül Helmeccy Mihályra gondolunk, aki 1809-ben a veszprémi piarista gimnázium tanára volt, tehát írhatta a verset. Helmeccy ezideig nem szerepelt az insurrectio költői között, a további kutatásnak kell szerzőségét eldönteni. Az alábbi szöveg alapján már feltételezhetjük egy gyakorlott műköltő szerzőségét. A IV. sz. vers több népdal élén áll. Érdekes adalék az insurrectio népdalra gyakorolt hatásához, egyben a Kossuth-nóta történetéhez is. Kár, hogy az utolsó, értelmetlen sora lerontja hatását.

I.

Buonaparte-Márs.

1.

Nemzet! a' mit eddig gyors kezemre biztatok,
 Ám vegyétek vissza tőlem magatok!
 Nem magam vadásztam a' parancsoló-nevet,
 Ti emeltetek-fel erre engemet;
 Isten, és a' nép' szava,
 Nemzet', és Haza java
 Volt eszköz, hogy koronámra koszorut raktatok.

2.

A' kik most a' fegyvert köszörülve rám fenyik,
 Volt az én kezemben már az mindenik.
 De hiszen ötöt, hatot Herkules sem bírhatott
 Engem' pedig segíteni népem is lemondott,
 Bár siromba vezettek,
 Titeket még-is kérlek:

Hitvesemre, gyermekemre viseljetek gondot.

¹ Császár Elemér: *Az utolsó nemesi felkelés a magyar irodalomban.* (R. Kiss István: *Az utolsó nemesi felkelés, 1909.*) 318. l. és Gálos Magda: *Insurrectiós dalok.* IK. 1935. 72–73. l.

II.

Győri Márs.

1.

Itt az idő, hogy kell mennünk,
 Itt az idő tehát mennünk.
 Elértünk a' kívánt partra,
 Illő már tehát, hogy mehetünk.
 Oszlani mostan azért akarunk,
 Végőlelésre kiszáll a' karunk,
 Kitárt karral ölel majd az a'
 Rég nem látott édes Haza!

2.

Isten hozzád Győr szeretett hely!
 Isten hozzád Ráptza, Duna
 Elvállunk már, egy darabig-el,
 Jaj, de ismét vissza vona: —
 Kedvet adó mulatás kebele,
 Készre jövünk ide újra vele,
 Kitárt karral ölel majd az a'
 Rég nem látott édes Haza.

3.

Isten hozzád Győr-Szemerénk is!
 Pércz, Enesénk, Gyömöre Bezivel!
 Vissza vár a' Szombathelyünk is
 Meszlen, Acsád ama völgyeivel:
 Ott a' Vasunk szeretett kebele
 Majd örömnkbe elülünk be vele;
 Ki-tárt karral ölel majd az a'
 Rég nem látott édes Haza.

4.

Már, már megyünk, jaj de zöpögnek,
 Sirva busúlnak a' Győri Szűzek;
 Itt a' jajnak hurjai pengnek,
 Vissza kívánnak a' gyenge kezek;
 Nem lehet, nem lehet így felelünk;
 Jöttök ugyan szíveinkben velünk;
 Kitárt karral ölel majd az a'
 Rég nem látott édes Haza. !!

III.

Magyar Márs.

1.

Fényleni kezdenek im az Egek!
 Múlnak az éjjeli fergetegek,
 Tündököl im ama reggeli fény,
 Hamvából ébredsz árva remény.

2.

A' Kegyes Ég segedelmet adott,
 A' 'tyrán' ostora el-szakadott
 Gyilkoló fegyvere el-töretett,
 Rémitő nagy hada szét veretett.

3.

Már huszonharmadik est letele
 Francia háboru, hogy ki kele:
 Füstbe borita sok udvarokat
 Jajra meghármoza, sok jajokat.

4.

Gallia győzni szokott fia!
Értitek, mit tesz ez a Lipsiai
Ütközet, hogy Magyarok' serege
Mint ama tél dühös fergetege!

5.

Nagy dühös indulattal magatok;
Hogy lovon éllyenek a' Magyarok!
Szóllatok: nem lehet', már de fenébb
Ördögi gondolat ez nem egyéb.

6.

Már koszoruzza vitéz seregink
Hunnusi bajnak ezereideink,
Gallia' szívében elhullatott
Rajta erejeik el-juttatott.

IV.

Magyar verbung.

1.

Ki küldötte Ferencz király
Nyalka verbunkját.
Ki tétette piattzára
Veres zászlóját:
Nosza ide: gavallérok! vigan mulassunk!
Teli borral az üvegek! vigan tántzoljunk.

2.

Amott sétál egy szép dáma
Nagy bátorsággal
Utánna megy egy gavallér
Nagy álnoksággal:
Lassan sétálly, lassan ballagj édes galambon!
Hogy ezüst kard oldalamon meg ne tsillámlyon.

3.

Az én kardom markolattya
Tiszta ezüsből
Csillagokra ki van rakva
Nem öntött rézből:
Hogy ha reá' süt a napfény, szépen tündöklök
Mellyet sok jó édesanyák sirva keseregnek.

4.

Fel ülök pej-paripámra
Elmasérozok,
Utánna a' Franciának
Nem reterálok;
Hogy ha nyer az én jobb karom sok Franciákon,
Ekkor mondgya jó Királyom: Édes Magyarom.

5.

Fel-ülök pej-parimámra,
Elmasirozok,
Azzal egészséget mondok
Édes Atyámnak !!!
Tudom sok bánatot szerzek édes Rózsámnak,
De tudom még többet hagyok szülő dajkámnak.

6.

Bor petsenye de jó volna!
 Most mellé ülni
 De az atyám asztalától
 Már meg kell válni,
 Nem tehetek én már róla, ha így kell lenni
 Az én kedves Galambomtól bucsut kell venni.

V.

Harcz-szózat 1809.

1.

Szittyá Vitézek! a' harcz' zivatarja ne rettegtesse szíveteket.
 A' Magyarok hatalmas Istene hadakozik ügyetekért, ő vezérel benneteket.
 Párduczós Ősei — 's Hőseitek tüze lobbantgassa lelketeket.
 Honnotokért, arany szabadságtokért ne kéméljetez ontani hazafi véreteleket.
 Majd ezer vitéz borostyán koszoruzza fejetekezt,
 Fényötökül értzbe vési Hunnia nagy Neveleteket.
 Száz maradék, Száz ivadék hirdetendi halhatatlan tetteleteket.

2.

Rajta tehát fokos- és buzogánnyal övedzetez fel markotokatz!
 Rivad a' tárogetó, harsog a' trombitaszó, pödörjetez meg a torzonborz
 [bajszotokat!
 S hogy ravasz Ellenitek cseleít tönkre zuzza bajnok karotok,
 Sa' tsata vér- mezein versenyés ezerein diadalmatz küzdjön merész-táborotok.
 Mennydörögve dödörögve roncszon, boncszon ezredetez,
 Ezer sebet ezer halált osszon villám fegyveretez,
 Durrogatva, csattogatva seregeit kaszabolja seregetek.

VI.

1.

Ferencz király azt izentte
 Hibázzik a' Regementje,
 Aki oda el-fog menni,
 Sárga csikózt fog nyergelni.

2.

Sárga csikó bársony nyereg,
 Nem áll arra minden gyereg,
 A ki fel áll, úgy fel álljon,
 Az Francziára ne lüjjön. (?)

Közlí: JENEI FERENC.

BERZSENYI LEVELE TATAY JÁNOSHOZ.

Ismeretes, hogy Berzsenyi költeményeinek 1813-ban megjelent első kiadása többek között a pesti kispapok lelkes adakozásának köszönte létrejöttét.¹ Tatay János harmadéves szombathely-egyházmegyei növendék, szemináriumí társainak irodalmi vezére volt az, ki barátjának, a szintén a papnevelőintézet épületében lakó, jogászokló Helmezy Mihálynak ötletére, 1812 márciusában a gyűjtésre buzdított. Berzsenyi a kispapok áldozatkészségéről értesülve — bár az adakozás sértette nemesi büszkeségét — megleghangú levélben adott kifejezést irántuk érzett hálájának. Erre Tatay megilletődve

¹ L. részletesen: *Berzsenyi Dániel költői művei*. Kiadta Merényi Oszkár dr., R. M. Kt. 39. 1936. 66—80. I. V. ö. Szabó Miklós, *Kispapok és a magyar irodalom* 1936. 43—47. l.; néhány fontos adat: Gálos Rezső, *Jegyzetek Berzsenyi Dániel költeményeihez* c. munkájában (1936.)

válaszolt 1812 június elején, majd fölbátorodva, még június-júliusban többször is írt neki, elküldte verseit s megkérte, oktatgassa őt a költészetben. A költő barátságába fogadta Tatayt s most már egyenesen hozzá intézte ezt a levelet, mely eddig a Nemz. Múzeum kéziratárában mint Berzsényinek ismeretlenhez írt levele szerepelt (s melyre 1812. VIII. 15.-én Kazinczyhoz írva hivatkozott):

Nagy érdemű Barátom! Egyszerre kapám két ízbélt leveleidet 's egyszerre felelek azokra. Verseidet nagy gyönyörűséggel olvastam 's nem leltem benne semmi gáncsot, 's hidd, ha leltem volna, én Téged annyira szeretlek és becsüllek, hogy hibádat meg merném mondani. Hogy ezen szó: *Dij* háromszor fordul elő egymáshoz közel versedben, azt ugyan a' gáncskeresők hibának fogják nevezni, de én mint szabad poeta azt vagy igen csekély hibának vagy éppen semmi hibának sem nézem. Nyelved oly szép oly hajlékony, hogy azt szeretni fogja minden, mellékszavaid válogatottak 's helyesek, képeid elevenek és mosolygók 's minden vonásaidban a' Szépnek és Nagynak magvai, csiráji fakadoznak. Néked oktatóra szükséged nincs; az az Istenség melly kebledet hevíti, az a' Te leghívebb oktatód.

A' képet¹ igen alázatosan köszönöm! Magamnak nem hívé, mutatam azt másoknak is kik azt mind helyesnek és eltalálnak ítélték. Fordítsatok tehát bizvást a' könyv' csinosítására. Azért nem nyomtattam több exemplárokat, mivel az volt szándékom, hogy Pestre megyek és az ott lévő vignettel és címlappal egy levélre nyomatom, 's mint hogy mast nagy károm nélkül gazdaságomat nem hagyhatom, tegyetek vele a' mit tehettek. Kedves Barátom! Kazinczynktól értem, hogy még nem elegendő a pénzetek, tisztelj meg kérek bizalmaddal 's írd meg nekem még mennyire van szükségetek, hogy én azt néktek minél előbb meg küldhessem, 's ha még alkalmatosságot is tudnál mutatni, melly által leghamarább s legbizonyosabban vehetnéd a' pénzt, azt is igen szeretném. A' kiadásra sem Helmezyt sem másikat közületek kérni nem bátorkodom; de a' ki velem ezen jót teszi, annak hálás szívvel meg fogom emberségét köszönni. A' kép alá az esztendő számon kívül egyebet semmit ne vágassatok, ez sem igen szükség [?] rongált hely] ugyan, de még sem árt.

Harmadnap ölta hideglelésben vagyok és igen kezdek bágyodni; de nem halok még addig, míg Téged meg nem ölhelhetek 's nemes szívű Társaidat színről színre meg nem láthatom. Addig is élj szerencsésen 's ne szűnj még engem szeretni!

Mikla Jul. 27dik. 1812

Örökös tisztelőd
Berzsényi Dániel

Mastanában vevém azon tudósítást Erdélyből, hogy a Melancholia című darabomat Gróf Bethlen Ádámné annyira megszerette, hogy az ő igen szép kertjének egy grottájában köre véseti. Édes Barátom ez az aszszonyi kebelből jövő koszorú nekem igen kedves. Osztózzál tehát mint barát ezen örömemben!

Közli: SZABÓ MIKLÓS

¹ Bécsben rézbemetszett arcképének levonatát küldték el neki, ez került a kiadás elé.

ARANY JÁNOS KIADATLAN LEVELE KOLBENHEYER MÓRHOZ.

A XIX. században sokan foglalkoztak azzal, hogy a magyar irodalmat a külföldön, elsősorban Németországban ismertté tegyék. Nagyobb íróinkat egymásután fordítják a művelt európai népek nyelvére, különösen németre. Ennek a korszerű jelenségnek hatása alatt állt Kolbenheyer Mór soproni ev. lelkész is. Vörösmarty, Garay, Petőfi, Kölcsey költeményeit fordította németre; ezek a fordításai azonban nagyjából kéziratos maradtak. Legértékesebb műve a *Toldi-trilógiának* németre való fordítása: *Toldi*, Pesth 1855, *Toldi's Abend*, Pesth 1856, *Toldi's Liebe*, Pesth 1883.

Kolbenheyer nagy gonddal végezte munkáját. Nemcsak Arany művét tanulmányozta, hanem a bécsi cs. és kir. könyvtárban Ilosvai *Toldiját* is elolvasta, sőt le is másolta.

Hogy fáradozása nem volt eredménytelen s munkája sikerült, mutatja három költőnek: Hebbelnek, Grün Anasztáznak és Aranynak kritikája. Hebbel levele, melyben közli Kolbenheyerrel, hogy művét érdemesnek tartja a német irodalomba való besorolásra, a *Toldi* fordítása előtt jelent meg s tehát így már ismeretes. Grün Anasztáz és *Arany János levele* azonban még ismeretlen s nyomtatásban nem jelent meg.

Grün Anasztáz szintén nagyon elismerően nyilatkozik a fordításról, melegebben méltatja, mint Hebbel. Levele 1867. márc. 27-én kelt Gráchan: „... Noch grösseren Dank aber schulde ich Ihnen für die Mittheilung Ihrer trefflichen Übersetzungen von Arany's beiden Toldi-Dichtungen, mit deren Lektüre ich gerade beschäftigt bin und zwar zu meinem vielfachen Genusse. Nicht nur ist die dichterische Behandlung des Stoffes eine sehr anziehende und gehaltreiche, sondern auch die Übersetzung ist eine durch Kraft und Natürlichkeit so gelungen, dass der Reiz den beiden Büchern sich bis zum Ende gleich bleibt und keinerlei Disharmonie an die gewöhnlichen Abstände zwischen Urtext und Übersetzung erinnert.»

Arany levele 1855. márc. 17-én kelt Nagykőrösön. Így hangzik:

Kolbenheyer úrnak Arany János baráti üdvözléssel.

Toldi estéje című költeményem fordítása általában sikerültnek mondható, csupán néhány helyen kívántam arra megjegyzést tenni:

I. Ének. A fordításban egy patheticus felkiáltással kezdődik: azt én jobb szeretném nyugott hangon tartva, mint az eredetiben van. A hangulat kívánja ezt, mely nem kitörő, hanem nyugott, andalító, mint az őszi est, mint az élet alkonya.

III. Ének. «szörnyíti erősen a csodás híreket» a babonás mende-mondákat, amiről épen szó van, nem pedig *Toldi tetteit*, mint a fordítás akarja. U. o. «emlékezem, mikor voltam olyan gyenge» — tehát *egyszer életemben* megesett rajtam, hogy gyenge voltam. Ezt mondja-e a fordítás?

IV. Ének. «hát kinek keveselik» = ha nekem sokallják, ha azt hiszik, hogy én nem vagyok már képes efféle dolgot végrehajtani: hát kit hisznek képesnek arra? van-e rajtam kívül ember, ki illy tettet *könnyedén* végrehajtson.

IV. *Ének*. «Benczét (a lóval együtt) lovastul együtt válokra emelik.» Különben a fordításnak nincs értelme. Vastag tréfa az egész, de magam láttam hasonlót a kortesvilágban. «felvitte isten dolgát» = felmagasztalta (tréfásan).

V. *Ének*. Hossvainál *hét tollu bot* = hét szögű buzogány, kifejezi-e ezt «Stab»? Mert nem illenék a királyt *megpálcázni*. U. o. a nicht fein helyett nem lehetne ironice «recht fein.» U. o. «szörnyet is halt három». Elég ennyi, ez mondászerű dolog: Hossvai nem enged többet: «három ott meghalt.»

VI. *Ének*. «A mi elmúlt, az meghalt . . . virrasztója is úgy jár, az emlékezet». Azaz az *emlékezet*, melly a multak felett mint valamelly halott felett *virraszt*, szinte úgy fog járni, ő is meghal egyszer. U. o. szívárvány-játék az ablakon: nem igazi szívárvány, mert késő ősszel az nem is igen látható, hanem az *ablaküveg* visszfénye, — t. i. az *ablaküveg régi* és szívárvány színeket játszik.

Nkőrös, márcz. 17. 1855.

A. János.

Amint a levélből kitűnik, Kolbenheyer a *Toldi estéjének* kéziratát küldötte el Aranyinak. Arany levele eléggé száraz hangú bírálat. De a bírálatból is láthatjuk, hogy a fordítás sikerült, mert a nagy munkához képest a hiba elég kevés. Ezeket a hibákat különben Kolbenheyer Arany tanácsa szerint ki is javította, mert a nyomtatásban megjelent «Toldis Abend»-ben a hibákat már nem találjuk meg. Arany János és Anastasius Grün levele Kolbenheyer Mór dédunokájánál, Brunner László ev. lelkésznel, van Neunkirchenben.

Közli: NÉMETH SÁRI.

KÁRMÁN JÓZSEF MINT VERSSZERZŐ.

A pataki kézirattár 123. sz. kötete egy *Protocollum privatum castris Csábrágh* c. látogatókönyv, amelyben a vár látogatói, lapáttal való megcsapattatásuk után magyar, német, latin, tót versekben emlékeznek meg erről. A 81. levél b oldalán e vers olvasható:

Szent a Régiségnek tisztes Szer-tartása,
Minden Helynek maga kiszabott Szokása,
Akkor hervad Hazánk gyenge Virágzása,
Ha rég' Alkotványunk' történik bomlása.

Tiszteld a Szer-tartást, ne vond magad tüle,
Bár hibás, ne üzzél tsúfságot belüle;
Ha tréfa, engedjél, ne szaladj elüle,
A Csábrági Várban, ha mondják, hát dülj le!

20^d Aprilisben, 794.

Kármán Josef mpr.

Mélt. Uraság Vitze-fiscalissa.

Ez emlékkönyv 1731—1850-ig öleli fel a férfiak, nők, gyermekek «quietantiáit.»

Közli: GULYÁS JÓZSEF.

KAZINCZY KLÁRA VERSE?

A Figyelő XV. k. 358. lapján közölt vers (*Megcsalathozott apellata*) Kazinczy Klára művének van feltüntetve. A versfők azonban a Sárközi nevet adják.¹ Valószínű, hogy Horváth második feleségének, Sárközi Jusztinának a verse. Így őt is be kell iktatnunk a Göcseji Helikon írónői közé.

GULYÁS JÓZSEF.

EGY CSOKONAI-VERS EREDETI KÉZIRATÁRÓL.

A csurgói gimnázium nagykönyvtárának kéziratai közt van egy kis 8-r. rózsaszínborítékú füzet; mindössze nyolc lap s Csokonai Vitéz Mihálynak Sárközi Istvánné nevenapjára szerzett alkalmi költeményét tartalmazza. Ez a költemény megjelent az *Alkalmatosságra írt versekben* (1805),² a kézirata megvan az Akadémia 38. sz. kéziratos kötetében. Harsányi és Gulyás közli a lap alján azt a két versszakot is, amivel az akadémiai kézirat bővebb az első nyomtatott szövegnél.

A kézirat nemcsak hiteles (magának a költőnek írása, s alatta megvan a névaláírása is), hanem kétségtelenül eredeti szövege, legrégebbi ránk maradt kézirata Csokonai e versének, amelyet maga a költő nyújtott át 1798. július 7-én, Eszter-napján, mint névnapi ajándékot a vendégszerető Sárközi-ház úrnőjének. Erre vall az is, hogy a címlapon kalligrafikus betűkkel így áll a többi szövegtől eltérően a cím:

«Tekintetes Nemes és Nemes Csernelházi Csernel Eszter Ifjú-Asszonyáság Úri Nevének tiszteletére. Nagy-Bajombann. Julius 7-dik Napján. 1798.»

A kéziratot — sok egyéb irattal és könyvvel együtt — maga Sárközi István ajándékozta az intézetnek. Több-ezer kötet könyv és irat ajándékozásával, amit ő és családja összegyűjtött, ő vetette meg az intézet mai nagykönyvtárának alapját. Felesége, csernelházi Csernel Eszter, viruló fiatal-asszony volt a 18. század végső éveiben.

A vers szövege nagyjában azonos az akadémiai kézirat és a nyomtatott kiadások szövegével, csak a következő eltérések vannak benne:

Harsányi—Gulyás féle kiad. szövege.

A Csurgói kézirat szövege:

1. vsz. 2. sor: ... nagy világgal...	... szép világgal...
2. vsz. 4. sor: ... alig jövök meg...	... alig válok meg...
4. vsz. 3. sor: ... lepergetem...	... el pengetem...
5. vsz. 2. sor: ... A beléd szállt virtusoknak.	... A tőled nyert virtusoknak
« 4. sor: ... A köznemnek...	... a szép nemnek...
7. vsz. 2. sor: ... Hogy méltó udvarlást...	... Hogy egy complimentet...
8. vsz. 1. sor: ... No tehát ott kinn...	... Ám oda ki csak...
« 5. sor: ... Kit már Bakbus...	... Kit már a bor...

¹ Lásd Bartha Dénes, *A XVIII. sz. magyar dallamai*, 183. l.

² Harsányi—Gulyás, *Csokonai V. Mihály össz. munkái* I. r. 269—71 l.

Harsányi—Gulyás féle kiad. szövege.

9. vsz.	a csurgóiban
10. vsz.	« «
11. vsz.	« «
« 3. sor:	<i>Most már egyet...</i>
« 6. sor:	<i>Fejezvé...</i>
1. pótversszak:	1. sor: ... virágozzék...
« 2. sor:	... hozzék...
2. pótversszak:	a csurgóiban

A Csurgói kézirat szövege:

10. vsz.	9. vsz.
11. vsz.	9. vsz.
... Mindjárt egyet...	... <i>Esik meg...</i>
13. vsz.	... virágozzon...
... hozzön...	12. versszak.

A csurgói szövegben, lapalján még két sor olvasható más írással:

Jó lesz biz az igyünk, Isten úgy segéllyen.
Én is azt kívánom, éljen Eszter, éljen.

Mivel a tinta azonos, s az írás egykorú, nem lehetetlen, hogy valamelyik mulatózó vendég firkantotta oda a sorokat a 6. lap aljára.

ÉCSY Ö. ISTVÁN.

MOLNÁR BORBÁLA ELVESZETTNEK HITT VERSES REGÉNYE.

«Gvadányi József generális — írja Szinnyei (*Magyar írók*, IX. 178. l.) — 1797-ben írt Péteri Takáts Józsefnek és elküldé neki Molnár *Szerencsétlen szerelem* c. munkáját; a munkát megroszlálás végett Takáts aztán Bárótzinak adta át, hogy a kényesebb helyeket jelölje ki. A kézirat további sorsáról nincs tudomásom.» Ez a kézirat, amelynek előszava csakugyan 1797-ben, Sz. Mihály hava 27-én, Kolozsvárt kelt, Festetics herceg keszthelyi könyvtárában van. (II. 493. sz.) Takáts az ifjú Festetics László nevelője volt: magától adódik a föltevés, hogy Bárótzai javalló bírálata után ő hívta föl Festetics figyelmét Molnár Borbála munkájára. Erre vall, hogy a grófhöz intézett verses ajánlás szerint (Egeres, 1798. június 15.) a gróf ajánlotta magát tutorul, jótéteményeit megtételte, sőt «még többet is ígért». Arra is kéri a grófot, engedje meg, hogy a mű «homloka kérkedjen neveddel!» Festetics választát nem ősmérjük, de tudjuk, hogy a munka — amelynek címe *Szerencsétlen szerelem, avagy egy rüka szépségű és nagyszületésű jeles személynek a szerelemből származott, szerencsétlen és igen szívreható története, melyet bizonyos leírásokból versekbe szedett és világ eleibe botosított M. B.* — ezúttal nem jelent meg. Csak ezúttal nem. Szinnyei ugyanis, a kéziratot nem látván, nem tudhatta, hogy Molnár Borbálának *Szerencsétlen indulat vagy Sarolta és Sándor* c., Kolozsvárt, 1804-ben megjelent, maga is idézte munkája ugyanennek a verses regénynek kissé átdolgozott kiadása. Pintér Jenő (*Magy. irod. tört.* 1931. IV. 481. l.) nyilván azért gondolja, hogy a kötet «néhány bőkezű erdélyi mágnás költségén jelent meg», mert ajánlása Gr. Bethlen Gergelynek és B. Jósika Miklósnak szól. A munka, mint ez a kis részlet mutatja, a keszthelyi kézirathoz mérve kissé csiszoltabb:

Kézirat:

Egy Ifjú mulatott akkor a' Helységbe.

Mivel birt ő minden külső belső jóval,
Valami tsak közös lehet halan-
[dóval.Benne volt a' szépség 's a kedvesség
[tengere,
Mellyel mindenektől tiszteletet
[nyere.Beszédét tudomány sava meg 'hin-
[tette.'s leg szebb illendőség hangja
[mérseklette.

Kiadás:

Egy Ifjú mulatott akkor a' Helységben.

Mert itt a' szépséggel a' kellemetesség
Egygyesült, 's a' felsőbb rendű
[érdemesség.A' böltsesség 'sava beszédét hintette
'S leg szebb illendőség hangját
[mérseklette.

A kézírathoz új előszó készült, hőséből, Vincentzből Sándor lett, és a regényt egy prózai *toldás* rekeszti be. Érdemes az előszó egy mondatát idéznünk: «Hogy ha mi a' Nemzetünk között gyakran meg-eső emlékezetes történeteket szorgalmasan fel-keresnénk, nem igen volna szükségünk az idegen Románok olvasására.»

GÁLOS REZSŐ.

ÁNYOS PÁL EGY KÖLTEMÉNYÉNEK FORRÁSA ES ISMERETLEN LEVELE.

Ányos Pált meleg barátság fűzte Mészáros Ignáchoz,¹ több költeményt is intézett hozzá. Egy alkalommal elküldte barátjának *Battyáni Károly Eő Hertzege hálálán* c. költeményét, mely verseinek valamennyi kiadásában szerepel. A Mészárosnak küldött másolat (a helyesírásban, pontozásban és a ragok használatában mutatkozó kisebb eltéréseket nem számítva) teljesen megegyezik a Császár Elemér által kiadott akadémiai kézirat szövegével.² A vers után leírta Ányos az eddig ismeretlen német eredetű is. A két szöveget összehasonlítva, a magyart — mint Császár már a német forrás ismerete nélkül is állította — különösen első részében, szabad átdolgozásnak találjuk. A költemény második felében már jobban alkalmazkodik a német szöveghez, sőt egyes sorai szószerint is egyeznek azzal. A német minta a következő volt (szerzőjéről nem tesz említést Ányos):

Eine zartliche Feder hat den erfolgten Tod Fall des (Titel) Hochgeborhner (!) Herrn Herrn Karls, des H. R. Sz. fürsten von Bathány folgendermassen besungen.

Multis ille bonis flebilis occidit.

Horatz.

Noch seufzt die Harfe dort von blumigten Gestade

Des Isters Lichtenstein zurück,

Noch sieht man eingedrückt, des Schmerzes bitterm Pfade

In Deutschlands ernsten Blick.

Und ach schon wieder eilt dem kühlen Grabeshügel

Ein Liebling der Monarchen zu,

Und Traurigkeit umhüllt mit ihrem schwarzen Flügel

Das Land. O viel zu früh —

¹ Császár Elemér: *Ányos Pál*, 95., 107—8. l.² *Ányos Pál versei*. Császár Elemér kiadása, 1907. 90. l.

Entreisst die Vorsicht uns ihn, die so Theüre (!) Gabe,
 Wer kennt ihn, und wer klagt ihn nicht,
 Wem lockt die Danckbarkeit nicht Thränen bey dem Grabe,
 Und wer versagt die Pflicht?
 Sogar des Kriegers Aug, der einst in muntern Scharen
 Auf Batthyanens Winck gesiegt
 Denckt weinend nach, wie sie mit dem noch Sieger waren,
 Der itzt besieget liegt.
 Er seufzt: ach dieser Held oft stand er in dem Streite,
 Der Tod in Eisen eingehüllt
 Flog tausendmal um ihn, und nahm ihn nicht zur Beute,
 Sein Wunsch wird nicht erfüllt.
 Und auch das Vaterland, entfärbt von jenem Schrecken,
 Der es bey seinem Tod beschlich,
 Sinkt auf des Helden Grab, weint, nennt ihn, will ihn wecken.
 Allein es martert sich
 Umsonst. Zum erstenmal versagt er ein Verlangen
 Im Schosse der Unsterblichkeit —
 Thront nun sein grosser Geist und seine Scheutel prangen
 Mit Lorbern, zubereit
 Von jenem Gott, der ihm bestimmt, den Wunsch der milden
 Monarchin, und der Völcker Glück
 Zu grunden und des Keyßers (!) zartes Herz zu bilden.
 Ja ja auf dich zurück
 O Fürst lacht jedes Lob, das man mit frohen Zungen
 Entzückt den grossen Joseph ruft
 Und jeder Freudenstrom, durch ihn von Aug gezwungen
 Fleusst hin auf deine Gruft;
 Du drücktest ihm ins Herz die edle Menschenliebe,
 (Denn auch dein Geist war königlich)
 Darum bewundern wir aus Danck geflissene Triebe
 Am unsern Kayser dich.

Utána találjuk Ányosnak Mészároshoz írt levelét:

Elefánt, Kis-Aszszony Havának 2dik nap- 782.

Ime kedves Barátom Mind a' Német versek, mind a' Magyar fordítás;
 hogy ha tettzése szerént lesznek az Urnak, különösen fogok örvendeni, én
 leg alább híven dolgoztam rajtok, és mentől előbb lehetett el készítettem.
 — Igaz ugyan, hogy szorul szora nem fordítottam, de velejéből semmit sem
 hagytam el, helyett, helytel önnön gondolataimmal igyekeztem a munkát
 ékesíteni, más helyett pedig, a hol láttom, hogy több szavakkal, 's versekkel
 csak egyet mond a' német, rövidebb ki mondásba foglaltam, a' mint a'
 Magyar Poezis tulajdonsága parantsolta. — Töbnyire a' T. Aszszony kezeit
 tsokolom — és minden lehetséges alkalmatosságban meg akarom bizonyítani
 hogy meg másalhatatlanul vagyok a

Tekéntetes Urnak

Igaz szívű Baráttya, kész, köteles szolgálja

Ányos.

A két verset és a kísérőlevelet Mészáros Ignácnak: *Külömb külömb
 alkalmatosságokban mondott Jeles Beszédek és írott Nevezetes Levelek*
 c. kézirata tartotta fön (a Nemzeti Múzeum kézirattárában 164 Fol. Hung.
 jelzés alatt). A szöveg a kézirat 190/a—191/b lapjain olvashatók.

Közli: MAY ISTVÁN.

KÖNYVISMERTETÉS.

*Böle Kornél: Árpádházi Boldog Margit szenttéavatási ügye és a leg-
ősibb latin Margit-legenda. Budapest, 1937. 8-r. 44 l.*

Böle Kornélnak, a prédikátor-szerzet tudós tagjának, negyvennégy lapra terjedő füzeté régi irodalmunk szempontjából az értékes kiadványok közé tartozik. A szerző még 1932-ben hírül adta a Szent István Akadémiában, hogy rendje bolognai házában szerencsésen felfedezte azt a latin Margit-legendát, amelynek előkerülését mint a Jorg Valder német szövegének forrását 1907 óta várva vártuk. Most végre rövid ismertetés kíséretében köz-kézre került az egész szöveg. Megtudjuk, hogy a XIV. századbéli kéziratot, melynek 144-ik és a rákövetkező 21 lapja az értékes emléket tartalmazza, a bolognai dominikánus konvent archivumában «A» kódex néven őrzik, továbbá, hogy a kódexben a Margit-legendán kívül az 1276-iki tanúvallomások közül négy teljes és egy csonka fassio olvasható. Maga a legenda, természetesen, másolat az 1274—76 közt készült eredetiből vagy annak valamely másolatából, és egyes helyeiből világosan kitetszik, hogy az eredeti ama vén dominikánusok egyikétől származott, akiknek 1273-ban Margit disciplináló vesszejét és övét megmutatták. Az illető Böle szerint tudott olaszul, de magyar ember volt, mivel a dömések magyar tartományát «a mi provinciánk»-nak, Pest környékét «a mi vidékünk»-nek mondja és egy budai fiú történetét, aki szüleivel nagy betegen Sz. Margit sirjához zarándokolt, de már útközben visszanyerte egészségét, azzal fejezi be, hogy zarándoklásukat «cum cantu exultationis, ut moris est apud nos, perfecerunt.» Minden bizonnyal a tekintélyesebb testvérek közé tartozott — erre vall, hogy gyakran megfordult a király környezetében. Margit szent életét állítólag inkább látásból, mint hallomásból ismerte, viselt dolgai közül azonban mindössze egyről, a hideglelés János fráter gyógyulásáról említi, hogy «előtte» történt, holott a Szűz halálát követő miraculumokról szólva rendesen megjegyzi, hogy ő maga is jelen volt, vagy egyéb úton meggyőződött a dolog valóságáról.

Maga a latin legenda meglehetősen közel áll a Jorg Valderéhoz. Lap- és sorszám szerint feltüntetve a két szöveg első fele, a szorosan vett élet-rajzi rész a következőkép viszonylik egymáshoz¹:

¹ A dőlt számok a két legenda kiadásának (Horváth C., *A Margit legenda forrásai*, 1908. és Böle K. műve) lapjait, az állók a lapok sorait jelölik.

- J. V. 23: lat. 17, 1–8;
 « 24, 4–26, 28: lat. 17, 9–19, 6;
 « 26, 28–37: lat. 19, 8–20 és 33–36;
 « 26, 37–27, 4: lat. 19, 31–33;
 « 27, 4–10: lat. 20, 7–13;
 « 27, 12–16: lat. 19, 9–11;
 « 27, 16–22: lat. 19, 26–31;
 « 27, 24–26: lat. 19, 20–22;
 « 27, 28–34: lat. 19, 20–22;
 « 27, 34–28, 1: lat. 20, 27;
 « 28, 1–30: lat. 20, 27–21, 10;
 « 28, 36–29, 12: lat. 20, 21–27;
 « 29, 12–15: lat. 21, 25–27;
 « 29, 15–30, 17: lat. 22, 7–34;
 « 30, 20–37: lat. 21, 10–23;
 « 30, 37–31, 24: lat. 21, 27–22, 6;
 « 31, 24–32: lat. 22, 34–23, 9;
 « 31, 35–37, 16: lat. 23, 11–27, 7.

A kimutatásból nem tűnik ki, de megértéséhez okvetlen tudni kell, hogy a latin szöveg nincs fejezetekre tagolva, tehát nem is tartalmaz fejezetcímeket, mint a Jorg Valder fordítása. Ennek a körülménynek a számbavételével kiderül, hogy a német legendának egyetlen lényegesebb része sincsen, amelynek a latinban nem volna párja; viszont másfelől a latinban sem akad több számottevő hely kettőnél, amelynek a németben nem lehet párját találni.¹

Nagyobb és szembeszőkö az eltérés az anyag egymásutánját tekintve, azonban csupán a legenda első felében, az életrajzban. A második részt alkotó miraculumoknak mind a száma, mind a sorrendje itt is, ott is teljességgel ugyanaz. Különbség inkább az előadásban mutatkozik. A névtelen magyar már a tulajdonképpen való «vitá»-ban is szaporább beszédű a német fordítónál; a csodákban még jobban eltávolodnak egymástól. Jorg Valder szemmel láthatólag rövidsége törekszik, gyakran kivonatosan fordít, elhagyogatja a mellékkörülményeket, a történeteknek csupán a lényegét méltatja tollára. Végre a német fordítás abban is elüt a latin szövegtől, hogy benne a szerző csupán egyszer, a VIII. fejezet következő szavaiban lép előtérbe:

¹ V. ő. a) Et si quando cursum suum consuetum consummare non poterat maxime propter parentum suorum presentiam ac si non modicum in commodum passa donec recuperasset quod necessitate omiserat admodum tristabatur quod particula diei bona ipsam sine fructu preterisset. 19, 22–26. b) Audiebat avide temporibus opportunis verbum predicationis et patrum collationes, exempla et legendas sanctorum et precipule miracula gloriose virginis cui specialissima devotione adherebat intantum ut quandocunque eam nominari audisset vel ipsa eam nominasset caput suum ob reverentiam ipsius profundius inclinaret nec eam aliter nisi dei genitricem et beatam spem vocabat. 20, 2–7.

«Dise Kleider und gerten der disciplin hab ich pruder hans ein meister prediger ordens und andere tagte pröder nach irem abgang gesehen.»¹

Mindennek dacára egészen bizonyos, hogy az a deák szöveg, amelyből J. V. fordított, a latin legendának volt valamilyen változata. A fordítás ezt a szöveget Joannes Vercellensisnek tulajdonítja; de ez Böle szerint csak kegyes család, amelyet Jorg Valder követett el, hogy munkájának a tekintélyét fokozza. Persze egyébbre is lehet, sőt talán kell is gondolni. J. V., a bécsi perjel, nem volt utolsó embere a prédikátor-szerzetnek, bajosan adta a fejét hamisításra. Számba kell venni, hogy nem titkolja el a nevét, nyíltan elismeri a munkáját sajátjának, ország-világ előtt vállalja érte a felelősséget. Nem tart tőle, hogy hazugságon kapják, csalónak bélyegzik. Egész eljárása arra vall, hogy amit ír, jóhiszeműséggel írja; az «ego frater Johannes»-t már készen találta a kezében forgott deák szövegben és ez a szöveg már előtte mint Joh. Vercellensis legendája szerepelt a köztudatban.

A latin legenda megírásának érdemét, természetesen, nem lehet a névtelen öregtől elvitatni; de az sem lehetetlen, hogy János magisternek szintén volt valami köze a munkához. A kérdést mindenesetre korán volna még megoldottnak tekinteni. A dolog különben sem fontos és semmit sem változtat a biztos eredményen, hogy a névtelennel ismét szaporodott régi érdemes íróink, és munkájával középkori deák irodalmunk termékeinek sorozata. Ehhez járul, hogy a latin Margit-legendában kevesebb a hiba, mint J. V. fordításában, és szövege amazénál is jobban hozzáisimul a Ráskai Lea textusához. Egyébiránt a két emlék életrajzi felének egymáshoz való viszonyát legjobban a következő jegyzék mutatja:

Magy. leg.	1, 12—3, 7: lat. 18, 2—16;
«	« 3, 10—7, 6: lat. 18, 16—19, 9;
«	« 7, 9—10, 1: lat. 19, 9—29;
«	« 13, 5—8: lat. 19, 29—31;
«	« 18, 3—12: lat. 20, 2—7;
«	« 20, 9—22, 9: lat. 20, 8—24;
«	« 27, 1—32, 8: lat. 23, 11—24, 15;
«	« 34, 13—35, 9: lat. 24, 16—22;
«	« 35, 10—14: lat. 24, 22—23;
«	« 36, 1—4: lat. 24, 16;
«	« 36, 4—9: lat. 20, 24—27;
«	« 40, 7—10: lat. 20, 27—28;
«	« 41, 9—42, 12: lat. 20, 30—39;
«	« 43, 1—49, 4: lat. 20, 39—22, 12;
«	« 56, 10—57, 3: lat. 22, 13—16;
«	« 58, 8—9: lat. 22, 34—35;

¹ V. ö. a lat. 25, 27—30: Hanc vestem deliciarum et discipline virgam ipse magister ordinis frater Johannes et nos plures fratres seniores post transitum eius... vidimus.

- Magy. leg. 58, 12—59, 10: lat. 22, 20—28;
 « « 60, 12—62, 2: lat. 22, 38—23, 10;
 « « 80, 1—93, 8: lat. 24, 23—26, 24;
 « « 96, 9—97, 11: lat. 26, 24—31;
 « « 100, 12—102, 10: lat. 26, 31—27, 6.

A jegyzékből meg lehet állapítani, hogy a magyar szöveg a részek sorrendje tekintetében ép úgy eltérő a névtelen öregétől, mint akár a Jorg Valder fordítása, vagy a Ranzanus relatioja. A négy változat ebben a részben egyaránt különbözik egymástól. De a számok egyebet is megmutatnak, jelesül, hogy a latin legenda első felének anyaga szinte hiánytalanul megtalálható a magyar szöveg életrajzi részében.

Utóbb, a csodák sorrendje dolgában, a két emlék el-elválík, sőt a magyar épenséggel mellőzi a névtelen három miraculumát, de viszont a többinek előadásában annál szorosabb kötöttük az egyezés, még a leginkább összevissza foltozott történetek is világosan tükröztetik a latin előadását.

Teljesen bizonyos ezek után, hogy a magyar Margit-legendának azok a részei, amelyeket harminc évvel ezelőtt a Jorg Valder ismeretlen latin eredetijéből származtattunk, közvetlenül vagy közvetve a névtelen öreg dominikánus szövegére mennek vissza. És ugyancsak erre kell visszavinni néhány apró részletet, amelynek a német fordításban nem lehetett párját találni.¹

Röviden összefoglalva körülbelül ennyire rúg, amivel az ősi latin legenda fölfedezése előbbre vitte a magyar Margit-legendá kérdését. Kaptunk egy szöveget, amely helyenkint részletesebb a Jorg Valder német fordításánál és sokkal jobban vág a magyarhoz, de néhány sorát nem számítva,

¹ V. ö. Magy. 8, 8—10: mykeppen... mond vala. Lat. 19, 16—17—M. 18, 5—6: es példakat... choda teteleet. Lat. 20, 3—4 | M. 21, 10—13: Ezeknek okaert... jlyltetyk vala. Lat. 20, 17—19. | M. 62, 1—3: ez zegenfegben... zvkfegekben. Lat. 23, 9—10. | M. 142, 12—13; 143, 3—4: vgy hogy... terdeeben; az napnak... mulvan. Lat. 31, 17, 20. | M. 152, 2—4, 8—13: az ev orchayanak... huffa; menden faydalma... erdeme mya. Lat. 33, 25—26, 29—31. | M. 155, 11—13: es ez dologrol... byzonlagval. Lat. 34, 27. | M. 156, 9—13: ez dologban... bizonnal. Lat. 34, 31—36. | M. 157, 7; 159, 3—4; 160, 12, 14—16: es vala heet eztendevs... hogky mendeneftevl meg holt vala meg hydegedet vala... meg foztatot vala... zanto ebéd elevt... meg motatak... fem ferelm. Lat. 35, 1—33. | M. 162, 6—163, 4, 13—15; 164, 8—11: mert tely... kevzet; es az... mya; az zomhzedok... mvtatak meg. Lat. 36, 4—13, 17—19, 23—24, 30—32. | M. 165, 3—8; 166, 9—10; 168, 2—6: Vala nemely... meg zalla; nagy fok jdeyg... fonal; Oh... erdemerevl. Lat. 36, 36—39; 37, 1—2 | M. 171, 11—12; 172, 5—6: pofoganak tartomanyabol; hog kyknek... gevg napyg. Lat. 41, 1—11. | M. 172, 10—12, 14: az ev... meza: Ez azzonyallat... el kevltuen. Lat. 39, 11—12, 14. | M. 177, 8—15; 179, 1—3, 3—4, 5—10, 12—14; 180, 1—14; 181, 1—5: iffyv... fraterrevk; zent margyt... bodog lelket; Ez iffyv... mellette; Es gondolvan... akkoron; Azert... margyt azzonnak. Lat. 40, 13—18; 40, 26—27; 40, 22; 40, 19—25; 40, 27—39. | M. 187, 10—13; 188, 6—9: ky meg efkevek... eztendeiben. Lat. 42, 32—35, 41; 43, 1—2. | M. 189, 3—4; 190, 2, 5—7: Ky vala... felefege; egeffegben marada: ev velekt... ompud ban. V. ö. Lat. 43, 4—16.

semmit sem nyújt azokhoz a magyar részletekhez, amelyeknek forrását annak idején Garinusban, Ranzanusnál és egyebütt kerestük. Thienemann Tivadar rámutatott a szent-galleni német kézirastra, mint amelyben előfordul néhány ilyen részlet, de eleddig sem ennek, sem a vele együtt emlegetett többi kéziratnak sem szövege, sem az említetten kívül egyéb sajátosságai, sem esetleges kapcsolatai nem ismereteseek. Fölötte kíváncsós volna, hogy ez az állapot végre-valahára megszűnjék. Böle atyának hálával tartozik az irodalomtörténet, hogy kutatásainak értékes gyümölcsét nem rejtette véka alá.

-HORVÁTH CYRILL.

Rédey Tivadar: A Nemzeti Színház története. Az első félszázad. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1937. 8-r. 405 l.

A Nemzeti Színház jubileumi ünnepesei eddig is gyümölcsözők voltak a magyar színészettörténet számára. Az ötvenéves jubileumhoz kapcsolódik Székely József *Magyar játékszíne*, Váli Béla színészettörténeti munkája, s végül Bayer József alapvető műve a nemzeti játékszínről. A százéves jubileumnak eddig legjelentősebb terméke Rédey Tivadar szép könyve a Nemzeti Színház első félszázadáról.

Rédey Tivadar könyve egészen más célzattal készült, mint Bayer József tudományos alapvetése; nem szakköröknek szól, hanem a művelt nagyközönség széles rétegeihez; kevesebb annál és olykor mégis sokkal több: nem tudomány, hanem művészet. Művészetté emeli szerzőjének nemcsak nagy írói készsége, hanem művészi képzelete is: egy-két adatból az egészet képes rekonstruálni, mégpedig rendszerint annyira helyesen, hogy a tudományos kutatás az ő általa alkotott képet nem fogja lényegesen megváltoztatni, legfeljebb kiegészíteni, sőt sok esetben csak igazolni. Rédeyt erre a megérzésre elsősorban az a meleg, szinte személyes viszony képesíti, amelyben hőseihez áll. A Nemzeti Színház vezetői, színészei, sőt még drámaírói sem elvont alakok itt, hanem húsból és vérből való emberek — sokszor egészen megkapó képet rajzol róluk. Nemcsak addig érdeklik, amíg szerepet játszanak a Nemzeti Színház életében, hanem azután is. Elkísérjük Bartay Endrét, Orczy Bódogot önként vállalt külföldi száműzetésükbe, tört pályájuk végső állomásáig, ott állunk az első igazgató, Bajza József sirjánál, pedig már akkor réges-régen megszakadt minden összeköttetésük a Nemzeti Színházzal, mely ment tovább fejlődésének útján; de ebből a fejlődésből az ő életük már nem volt kitörülhető.

Mesteri jellemrajzaival sok, a köztudatban eddig helytelenül meggyökerezett halvéleményt igazít helyre. Teljes érdemében látjuk Bartay Endre működését, Simontsits János önzetlen munkáját, a sokat támadott Radnótfáy Sámuel küzdelmeit; de a legmesteribb képet talán Szigligeti Edéről rajzolja, aki negyven esztendőn keresztül szívének «valóban minden dobbanásával az intézet tisztességének emelésén és jövőjének biztosításán munkálkodott».

Rédey nem tudományos célkitűzéssel írta munkáját, de mégis lelkiismeretesen felhasznált minden részletmunkát, ami rendelkezésére állott. Sajnos, azonban ezeknek a munkálatoknak jórésze legfeljebb arra volt alkalmas, hogy félrevezesse. Tévedései — nem sok és nem lényeges — nagyrészt

forrásainak tévedései, de a lényegét és az egészet sohasem zavarják.¹ Tudományos lelkiismeretessége, mely a népszerű műben sem tagadhatja meg magát, annyira megy, hogy jegyzetek híján a szövegbe szövi bele a legfontosabb forrásmegjelöléseket, mégpedig olyan ügyes stílusfordulatokkal, hogy sohasem bántó, és sohasem ugrik ki a szövegből. Mesteri stílusa csak a műsorjellemzéseknél küszködik anyagával, ahol nem mellőzheti a statisztikai felsorolásokat. De ez a színészettörténetnek nem megoldatlan, hanem megoldhatatlan problémája, amelyen segíteni csak úgy lehet, ha a statisztikai adatok a műsorfüggelékbe kerülnek.

Rédeyt a színház történetében elsősorban a művészi teljesítmény érdekli, s ezzel megtalálta a népszerű színészettörténeti munka leghelyesebb nézőpontját. Nem megy a színpalak mögé, páholyból szemléli az előadást, de a kritikus éles szemével. Nem egyes előadásokat lát, hanem mélyebb összefüggéseket, változást és fejlődést. Behatóan foglalkozik a műsorral s így a színház előadásainak kapcsán 1887-ig átfut a magyar drámairodalom egész folyamán. Tisztán áll előttünk a magyar drámairodalom egész jelentősége a magyar színművészet szempontjából, s így új oldalról szemléljük a magyar drámai termést; másrészt kidomborítja a Nemzeti Színház szerepét a magyar drámairodalom kialakítása körül.

Egészen külön méltatást kíván a könyv gyönyörű képanyaga, amely még elevenebbé teszi Rédey előadását. Vannak képek, amelyek több lapnyi szöveget képesek pótolni. Itt van pl. Festetics Leó és Simontsits János képe egymás mellett; egy szempillantással érthetővé válik ennek a két embernek engesztelhetetlen ellentéte; anthropologiai szempontból nem is lehet két különbözőbb alkotású fejet elképzelni; bennük tükröződik ellentétük forrása: a két különböző temperamentum, jellem és világnézet.

Adósa csak egy embernek maradt ez a szép könyv, de hibáján kívül: Podmaniczky Frigyesnek épen csak a nevét említi meg. Pedig kevés vezetőjének köszönhet annyit a Nemzeti Színház, mint Podmaniczky Frigyesnek az alatt a tizesztendő alatt, míg intendáns gyanánt az élén állott. De Podmaniczky működéséről a napisajtó nem tudott semmit. Nagyjúri előkelőségével, finom önzetlenségével a háttérben tudott maradni, ő maga volt az alája rendelt szakigazgatók — Szigligeti Ede, Paulay Ede, Erkel Ferenc, Richter János — érdemeinek legfőbb előtérbe állítója. Hogy ezeknek az igazgatóknak a neve olyan fényesen ragyog a magyar színészet történetében, abban Podmaniczky Frigyesnek volt oroszlánrésze. De erről egyelőre csak leváltarak sárgult aktái beszélnek.

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN

¹ Így pl. a pesti nagy német színházat nem Pollák Mihály építette, hanem Aman, s nem Hentzi bombáinak lett áldozata, hanem 1847. február 2-án ismeretlen okból gyulladt ki (39. l.). *Faustot* 1844-ben Szigligeti fordításában készültek eljátszani, s a fordítás meg is van az Orsz. Széchenyi Könyvtár kéziratтарыban. (V. ö. J. Pukánszky-Kádár, *Goethes Faust auf der ungarischen Bühne*. Ung. Jahrbücher, 1934.) Paulay sosem volt főigazgató, még csak független szakigazgató sem. (382. l.)

Gyöngyösi István összes költeményei. IV. kötet. Közzéteszi *Badics Ferenc.* Budapest, M. T. Akadémia, 1937. N. 8-r. 432 l.

Badics Ferenc egyik utolsó élő képviselője tudományunk úttörő, építő nemzedékének. Legszebb erénye az a lelkiismeretesség és felelősségérzet, amellyel megoldotta minden vállalt feladatát. A közvetlen forrásokhoz igazodó, elfogulatlan tudós «ethosa» jellemzi emberi magatartását, egész munkásságát, kisebb dolgozatait, életrajzeit, kiadásait. Elejétől fogva az a meggyőződés vezeti, hogy — akár íróról, akár munkáról van szó — nem alkotunk magunknak megnyugtató képet az egészről mindaddig, amíg nem ismerjük minden részletét, nem derítettünk világosságot minden homályos vonatkozására. Rendületlenül hisz a tények bizonyító erejében, de ez a hite nem feledtetí el vele a tények mögött élő teremtő szellemet. Sohasem lépte át azokat a határokat, amelyeken túl léghíjas tér, bizonytalanság várja a kutatót. Az ember érzi, tudja, hogy itt szilárd talajon jár, hogy nem érheti csalódás vagy meglepetés, hogy nyugodtan rábízhatja magát Badics vezető kezére. Életének alighanem legmaradandóbb filológiai teljesítménye a most befejezett Gyöngyösi-kiadás.

E kiadás égetően időszerű, épen ma, amikor a «mágikus» műszavak burjánkorát éljük, és a barokk meg neobarokk özönvíz elnyeléssel fenyeget minden józan okosságot. Nem ártana, ha nemes pozitívizmusából minél több jutna a szellem felelőtlen útonjáróinak.

Badics évekig foglalkozott Gyöngyösi-szel: tisztázta a költő életének számos vonatkozását, rendet teremtett a kétes művek szerzősége körül. Olyan otthonos szövegeinek világában, mintha csak a kortársuk volna. A kiadás befejező, negyedik kötete Gyöngyösi-szel utolsó s egyúttal legterjedelmesebb művét, a *Charicliát*, tartalmazza. Kézirat híján az első (1700-i) kiadáson alapul és a szöveggondozás és szövegkritika legszigorúbb elveinek szemmel-tartásával készült. A későbbi kiadások közül csak Dugonicsét veszi figyelembe, ahol viszont szükségesnek mutatkozik, összeveti Gyöngyösi szövegét Czobor Mihály magyar verseivel és Stanislaus Warszewiczki (1556) latin Heliódoros-fordításával. Mindenütt meghagyja a Gyöngyösi-től használt, helyenként hibás alakú vagy elírt neveket, következetlen helyesírásával együtt. Ahol kétértelműséget talál, ott a többi munka rokon helyeinek segítségével állapítja meg a végleges szöveget és értelmet.

Apparátusa a legszükségesebbre szorítkozik. Általában elfogadja a *Chariclia*-kutatás megállapításait, de szilárdabb alapot vet nekik, megigazítja, kiegészíti őket. E szerint Gyöngyösi főforrásául Czobor Mihálynak németből (Zschorn) «magyar versekbe rendelt» feldolgozása szolgált. Úgy bánik a verses szöveggel, mint Czobor a Zschorn prózájával: egyfelől megrövidíti, másfelől mitológiai vonatkozásokkal és egyéb betoldásokkal bővíti, elhagyja anakronizmusainak egy részét, viszont másokat követ el helyettük. Mivel Czobor Heliódorosnak csak első öt könyvét ültette át magyarra, Gyöngyösi pedig nem ismerte Heliódorost, sem Zschornt: versének befejező részét ő maga költötte az ismert szöveg motivális elemeinek és helyzeteinek felhasználásával. Mindez nagyon valószínűnek, sőt meggyőzőnek látszik Badics óvatos és minden szempontot mérlegelő előadásában. De bizonyára ő maga sem tekinti végleges megoldásnak. Tudvalevő, hogy Gyöngyösi epikai leleménye

igen szűk határok között mozog, s ahol nem fordít, vagy nem merit egykorú ténytudásból, ott lírai áradozással pótolja a hiányzó epikumot, kifogyhatatlan nyelvi és allegorizáló képzeletére bizza magát. Bajosan hihető, hogy éppen utolsó éveiben, alkotó erejének fogytán, amikor nyelvi-motivális képzelete is lankadóban már csak a készből táplálkozik, ennyire győzte volna epikai lélekzettel. A VIII. rész végére írt figyelmeztető jegyzetében ugyan ezt mondja: «ezen Historia ennek előtte tsak eddig vólt írásban véve, az melly hogy tovább-is tsonkán ne légyen, a következő részek most adattak béfejezésére», de aki ismeri a XVII. század íróinak szavahihetőségét, forrásokat elhomályosító vagy leplező eljárását, az nem lát benne okvetlenül perdöntő bizonyítékot. Ehhez járul még a következő: Heliodoros gazdag európai életének folyamán két ízben avatkozott bele ihlető vagy formáló erővel a modern irodalmak sorsába. Első ízben a XVI. század második felében, amikor magába olvasztotta az Amadis-rajongás lendületét és a kései humanizmus tárgyi érdeklődését. Népszerűsége ekkor főleg a kiadások és fordítások nagy számában nyilvánult meg. Második virágkora összeesik a XVII. század utolsó évtizedeivel, amikor a diadalmas racionalizmustól elfojtott vagy mérsékelt képzelet mohón kap az *Aithiopikán*, mesés helyzetein, meglepő exotikus kalandjain. A «nagy» spanyol, német, francia, németalföldi regény utolsó képviselőinek Heliodoros a legtermékenyebb munkatársa. Rengeteg novella, regény, opera, dráma, balett, eposz utánozza vagy majmolja. Gyöngyösi mindenesről együtt lélekliz ezzel a korrall és divattal, ezért nem lehetetlen, sőt valószínű, hogy Czobor kéziratán kívül valamelyik verses Heliodoros-utánezat is megfordult a kezén. Ez egy csapásra megmagyarázná a Czobor szövegétől való eltéréseit. Ezekből a kapcsolatokból adódik különben a *Chariclia* történeti szerepe is: a *Keresztény Herkules* (1768), a *Kartigám* (1772) megjelenéseig egymaga pótolja a hiányzó «modern» és világi magyar regényt. Utolsó önálló kiadásával (1763) lezárul irodalmi izlésünk archaikus korszaka. Mindez összefügg Gyöngyösi európai forrásvidékének megvilágításával és így természetesen kívül esik Badics feladatkörén. A leglényegesebb mindenesetre, hogy Badics megteremtette Gyöngyösi tanulmányozásának és értelmezésének végleges filológiai feltételeit és ezzel a legnagyobb hálára kötelezte régi irodalmunk minden kutatóját.

TURÓCZI-TROSZTLER JÓZSEF.

Dr. Felegyházy József: Pázmány bölcselete. Budapest, a Pázmány Péter tudományegyetem Barátainak Szövetsége, 1937. 8-r. 229 l.

Pázmány Péter latin művei közt reánk maradtak dialektikája, Aristoteles I–VIII. fizikai könyvéhez írt magyarázatai és ugyancsak Aristotelesnek az égről, a keletkezésről s elmúlásról, továbbá a légköri változásokról írt könyveihez készített tractatusa. Felegyházy József e könyvek alapján összeállítja Pázmány bölcseletét, megrajzolja viszonyát mestereihez és megállapítja a bölcseleti munkák tudományos értékét. A munkájában elvégzett tudományos elemzésnek eddigi elmaradását nagy hiánynak érzi, mert «magyar

nyelven megszólaltattuk már Platont és Aristotelest, Descartest és Kantot, Nietzschet és Bergson, vagy breviariumot készítettünk tanaikból. Mennyivel illőbb akkor egy kiváló magyar bölcseletnek magyar nyelven való bemutatása.» Pázmánynak, a bölcseletnek, tehát nagyra szabja az értékét; nem egyszerű, tanítás céljából készített jegyzeteknek tekinti a kéziratokat, hanem «tudományos munkálkodásból született, a kor- és rendiszellem megengedte lehetőség szerinti önálló, magasfokú értéknek, a magyar szellem teremő ereje remek megnyilatkozásának, a magyar bölcelet egyik legjelentősebb alkotásának.»

Pázmány bölceleti művei gráci egyetemi tanításait foglalják magukban. Az évek, melyekben a tárgyalt előadásokat tartotta: 1597/98 és 1598/99. Az előadások tárgyát, sőt menetét is, a Jézus-társaság tanítási rendje szabta meg. A tanár nyomtatott tankönyvből és a saját leíratott előadásaiból kérte számon a tanított anyagot. Pázmány, tehát e műveit azért írta és iratta le, hogy tanítványai belőlük tanuljanak. Ez a művek értékének megszabásánál nagyon fontos mozzanat. De fontos annak a szemméltartása is, hogy maguk a nyomtatott tankönyvek mit és milyen fogalmazásban adtak. Annak tehát, aki e művek alapján akarja megírni Pázmány bölceletét, a Grácban használt bölceleti tankönyveket kell szem előtt tartania és az ezektől való eltéréseket kell számba vennie. Félegyházy azonban épen ezt a fontos megfigyelést szíeti el, mindössze öt lapot szentel a kérdésnek Fonseca könyvét vizsgálva, Toletus felhasználására csak egy lapot szán, a *Cursus Conimbricensis* felhasználásának is csak annyit. Pedig elsősorban ezek a tankönyvek adnak útbaigazítást annak a kérdésnek megoldásában, milyen olvasmányanyagra épít Pázmány. Így aztán lehetetlen ellenőrizni, hogy a 146—155. lapokon emlegetett írók közül kit ismert elsőkézből. Maga a szorgalmas szerző is rájuthatott volna erre a nehézségre; hiszen 157-ik lapján kiemeli, hogy a jezsuiták tanrendszere tiltotta Averhoest, a 150-ik lapon viszont az idézetek alapján természetesnek veszi, hogy «ezeknek (az averroistáknak) írásaihoz is nyugodtan nyúlhatott Pázmány». Vagy a 158-ik lapon abban is Pázmány önállóságát látja, hogy nem közli Aristoteles könyveit a maguk egészében, de viszont elfelejti, hogy a közlésnek nem is lett volna értelme, hiszen a tankönyvül használt Fonseca ugyis közölte.

Általában Félegyházy könyvének az a legnagyobb hibája, hogy eleve magasabb helyet jelöl ki Pázmány e munkáinak, mint amilyent Pázmány szánt nekik. Pázmány, ha kiadta volna e műveit, csak ezzel a pedagógiai céllal adta volna ki. És még egy dolog kíván itt meggondolást: Pázmány a maga dialektikáját 1597—98-ban adta elő, Grácba 1597 őszén érkezett; a tanítás és a kézirat elkészítése tehát csaknem teljesen egybeesik, a kézirat készülése közben kell végigtanulmányoznia azt a rengeteg bölcselőt, akiknek nyomát Félegyházy benne megtalálja, és a kiadás előkészítésekor mégis alapján változatlanul másoltatja le. Nem annak a bizonyossága ez, hogy negyven évvel később sem önálló bölceleti művet, hanem csak használható tankönyvet látott benne?

Félegyházy munkája a legteljesebb elismerést érdemli a szorgalomért, amellyel a kéziratokat feldolgozta. De alapvető hibája, hogy minden áron önálló bölceletnek veszi Pázmány tanítását és sokszor elfelejti, hogy a

jezsuita főiskola tankönyvéről van szó. Így történik meg pl., hogy föltétlenül humanista hatásnak tulajdonítja a szillogizmusok szükséztű tárgyalását, nem gondolva arra, hogy ez a tétel a jezsuita iskolában másutt kerül szóba. Az a fejezete, amely Pázmány eredetiségét fejtegeti, szinte használhatatlan, épen a kort és iskolarendszert felejtő tárgyalásmenet miatt. Vajon megemlítené-e ezzel a meggondolással, hogy Pázmány «ismeretelmélete nem veti fel azt a Kant óta sokat vitatott kérdést, hogy vajjon megismerő képességeink alkalmasak-e a valóság tárgyilagoss megismerésére?» Általában: a könyv túlméretezi az arányokat. Az «egészen új vonások» elkülönítése tájékoztatóbb lett volna. Így bizony sokszor nem tudjuk, mit is írjunk a bölcselő Pázmány érdeméül, mit forrásainak rovására. Íme egy példa: «Öröktől való teremtetést bölcséletileg lehetségesnek tart Szent Tamás, Pázmány szerint azonban ez lehetetlen.» De azt nem mondja meg, hogy ebben egyedül áll-e Pázmány felfogása. Így aztán a könyv olvasója alapiában csak azt veszi Pázmány teljesen önálló eljárásának, hogy «sohasem szószerint veszi át az idézeteket, hanem saját szavaival adja röviden azoknak lényegét.»

A nagy elmerüléssel és sok tanulmánnyal végzett munka azzal hibáz, hogy Pázmányt eleve önálló bölcselőnek tekintvén, bölcséletének bemutatásában olyan rendszert követ, amilyent valóban önálló bölcselővel szemben kell használni. Elmarad tehát az, amit világosan szeretnénk látni: a XVI. század végén divatozó jezsuita bölcsélet ismertetése és annak szemmel látható elkülönítése, amit ehhez a rendszerhez Pázmány ad, vagy amiben e rendszer általános divatos tanításaitól eltér. Az a hatalmas anyag, amelyet Félegyházy e munkájához áttanulmányozott, bőségesen elegendő lett volna e feladat megoldásához, de így, a túlságosan gondos felépítés épen ezeket a pontokat hagyta homályban. Pedig ettől függ értékelésének elfogadása, hogy a filozófus Pázmány legjellegzetesebb tulajdonságai: nagy képzettség, éles spekulatív és analízáló erő, biztos értékelés, nagy önállóság és erőteljes előadásmód. (216. l.

ALSZEGHY ZSOLT.

A Zalán Futásának első kidolgozása. Az eredeti kéziratból bevezetéssel kiadta: *Kozocsa Sándor*. (Régi Magyar Könyvtár 41. sz.) Budapest, a M. T. Akadémia, 1937. 8-r. 106 l.

Irodalomtörténetírásunk, mely újabban mindig elmélyedőbb figyelemmel fordul Vörösmarty egyénisége és költészete felé, csak a legnagyobb örömmel fogadhatja a *Zalán futása* első kidolgozásának kiadását. Kozocsa Sándor mintaszerűen végzett, minden részletre finom gondossággal kiterjedő munkájának köszönhető, hogy a szöveget a legkényesebb filológiai igényeket is kielégítő módon kaptuk meg. Amikor tisztelettel hajolunk meg a szemre talán nem mutatós, de szövegtörténeti szempontból igen értékes teljesítmény előtt, bizony önkénytelenül is arra kell gondolnunk, mennyire itt volna az idő egy új Vörösmarty-kiadásra. A Gyulai-féle szöveg, amelyet Deák Ferenc sugallt, pontosabb és teljesebb kiegészítésre szorulna, s azonkívül új elrendezésre is.

A Kozocsa kiadta kézirat nem teljes. A *Zalán futása* végleges formájára gondolva, csak az I., II., VI., VII., VIII. és X. énekből kapunk hosszabb-rövidebb részletet. Vörösmarty maga mindössze három ének-jelzést használ: első, második és utolsó ének. Nyilvánvaló, hogy ekkor még nem állt előtte világos részleteiben eposza tervezete. Az akadémia kéziratárának szövege (bár az egész hiányos) már VIII., IX. és X. énekről tud. Az eposzi felépülés gondolata tehát Vörösmarty lelkében soká fejlődött, míg ma ismert alakjáig eljutott. Ebben kell okát látnunk annak, hogy nem tudjuk pontosan évhez kötni a *Zalán futása* keletkezését.

Ha összehasonlítjuk a *Zalán futása* első kidolgozását későbbi, állandósult szövegével, sok érdekes részleteredményre bukkanhatunk. Így megtudjuk, hogy tervezett címe: *Árpád győzdelme a Titeli síkon* volt. Egyébként az eposz alapvonalai már tisztán kivehetők. A kettős cselekvény Ete—Hajna és a délszaki tündér szerelme, Árpád és Zalán küzdelme, Hadúr és Ármány beavatkozása mind a vázlatzerüségnél bővebb kidolgozással kapnak helyet. Az első tervezet kevesebb harci terhelést hordoz, mint a későbbiek, s ezt is a kifejeletben juttatja szerephez. Így az idillikus, naivabb részletek, a omantikus festés jobban kiemelkednek, nem nyomják el őket az egyhangú csataképek. Feltűnően vértelen a tervezetben a mitológia. A népmesei indítékok, melyeket Vörösmarty annyira szeret felhasználni, itt még hiányoznak. Egy helyen (73. l. 10—13. sor), mintha olvasmányai hatása alatt kialakult mítoszi felfogását hirdetné, melyet a kiadott szövegből azonban kihagyott:

mert minden népnek jó vagy rossz szelleme harczol,
és mikor a' rossz győz, beborúl szép napja, 's nevével
elvész a' nemzet, csak tettei' híre marad fenn.

Ennek megfelelően állítja be tervezetébe Hadúr és Ármány alakját. Egyébként az egész mitológián átláthatatlan köd ül.

Meglepő, mily sokat változtatott Vörösmarty a neveken. Az első kézirat és a végleges szöveg névsora majdnem teljesen más: Bazil—Philó, Phocion—Schedios, Kála—Csorna, Bogát—Bogács, Szombor—Hábor, Lisander—Leó, Pyglóta—Alexis, Peliasz—Médon, Pylota—Dares, Lamiász—Klonios, Licion—Lúkaon, Memnon—Bias, Jamvel—Ricsek, Jolta—Jóla, Budovány—Radován, Rollek—Rollán, Álmos—Ámos, Daresz—Hermes, Hrányi—Rányi, Kolma—Bajna—Hajna változtatásokkal találkozunk. A nevekért való ez a küzdelme jellemző marad későbbi munkáira is, és sejtetni engedi forrásaihoz való viszonyát.

Egyébként szövegeeltérések is sokszor feltűnnek az első elgondolásban. Vannak részletek, melyeket Vörösmarty nyomtatásban más helyre tett, vannak helyek, melyeket végleg elhagyott, a kiadásban újra átdolgozott, vagy kibővített. Különösen sokat változtatott sorokon, szórenden, egyes kifejezéseken, szavakon. A filológiai összevetés munkája itt azután már a művész alkotó lelkének legbelső területére jut el. Sokszor nem a kész szöveg értékes Vörösmartynál, hanem a zárójelbe tett út a kifejezésig. Néhol megáll, ihlete elfárad. Várja lelke mélyéből a megfelelő, az egyetlen szó megjövetelét. Kétszer, háromszor is leírja ugyanazt a kifejezést, hogy képzettsort indítson el vele, fokozza hangulaterejét. Mintegy ringatja a maga ritmus-hangzá-

sában, hogy így sodródjék ki belőle a vers lüktető menete. Pl. Etét így próbálja leírni:

bátorságra nagyobb
bátorságra nagyobb
bátorságra nagyobb,
a hadban, lelkére nagyobb, szépségre legelső.

Külön tanulmányt lehetne írni a fiatal Vörösmarty nyelvéről, derengő festői színeiről, ritmikus hangpompájáról, képzelete merengő tűnődéséről és heroikus feszültségéről. A későbbi Vörösmarty lelkének egész alaperezeete már itt megtalálható. Ahogy egy jelzöt kijavít, egy szón vagy kifejezésen változtat, egy szórendet ritmikusabbá finomít el, abban mind egy-egy jellemző adatát látjuk stílusművészetének, csodálatosan egyéni nyelvképzetének.

Szövegtörténeti tanulságot is ad a kiadás. Kozocsa gondos közlése helyesbít egy szót, mely eddig hibásan rögződött meg a kiadásokban:

O sorsdulta Zalán *lassúk* már a' te csatáid (17. l., 11. sor).

Az eddigi szövegek e helyén *lássuk* található.

Nehéz a kötetből elválni, annyiféle irányba hívja, vonzza az érdeklődést s oly sok felől nyújt termékenyítő tanulságokat. Mindenképen bizonyítja azt, hogy mily értékeül szolgál a Vörösmarty-irodalomnak.

BRISITS FRIGYES.

Megjegyzés.

Schöpfung Aladár: A magyar irodalom története a XX. században c. műről szándékunk volt ismertetést közölni, de Keményfy Jánosnak a Budapesti Szemle 247. kötetben megjelent két bírálata olyan alapos, kimerítő, s megállapításai annyira egyeznek fölfogásunkkal, hogy fölöslegesnek látnuk kiadni a kért ismertetést.

A szerkesztőség.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1937-ik év irodalomtörténeti munkássága

(Első közlemény.)

I. Általános rész.

Budapest. Kárpáti Aurél. Budapest a legújabb költészet tükrében. P. Napló. 297. sz.

U. az. Budapest a «Nyugatos» költészetben. U. o. 236. sz.

Medvei Emma Margit. Budapest a magyar szépprózairodalomban, különös tekintettel az 1830-as és 40-es évekre. 40 l.

Délvidék. (—y.) Vajdasági írók. P. Hírl. 53. sz.

Erdély. — Alán. — Halálra ítélték az erdélyi magyar színjátszást. Nemz. Ujs. 214. sz.

Boldizsár Iván. Az Erdélyi Fiatalok találkozója. Kat. Szemle. 674—678. l.

Balogh Edgár. A marosvásárhelyi találkozó. Korunk. 974—977. l. — **Ijjas Antal.** Nemz. Ujs. 232. sz. — *I. Pászortűz.* 350—351. l. — **Kemény János.** U. o. 359. l. — **Kovács László.** Erd. Helikon. 641—642. l. — **Pusztai-Popovits József.** Napk. 805—808. l. — *T-s.* Társadalomtudomány. 230—232. l. — **Vita Zsigmond.** Válasz. 700—703. l. — *Láthatár.* 392—412. l.

Debrecezy Sándor. A Székely Nemzeti Múzeum kéziratára magyar irodalomtörténeti szempontból. Debr. Szemle. 135—140. l.

Gaál Gábor. Drámabírálat Erdélyben. Korunk. 478—480. l.

U. az. Transzszilvániai-e vagy romániai magyar irodalom? Korunk. 214—217. l.

Ignác Rózsa. Erdélyi vándorszínészek nyomában. Uj Magyarország. 236. sz.

Jancsó Elemér. Magyar tudományos élet Erdélyben 1918-tól napjainkig. Láthatár. 13—20.; 74—80. l. Önállóan is: 17 l. — *Ism. A. P. Bp. Szemle.* 346. k. 124—125. l.

Járosi Andor. Színházunk karácsonyi játékkörének bemutatói. Pászortűz 69—70. l.

K. Marosvécsi napok. Erd. Helikon. 621—627. l.

Kállay Miklós. Szakadás készül az erdélyi irodalomban. Nemz. Ujs. 288. sz.

K. I. Fiatal erdélyi írók brassói estje. Pászortűz. 401. l.

Kozocsa Sándor. Erdély irodalmi életének húsz éve madártávlatból. Erdélyi Értesítő. Őszi sz.

Patkós György. A székely dráma. Magyarország. 202. sz.

Szenczei László. A fiatal erdélyi irodalom bemutatkozása. Korunk. 977—978. l.

Tusa Gábor. Az Erdélyi Múzeum Egyesületről. Erd. Helikon. 727—728. l.

Valentiny Antal. Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1936. év. Erd. Múzeum. 383—400. l.

Uj erdélyi antológia. Kolozsvár 177 [3] l.

Felvidék. Andreánszky István. A szlovenszói magyar irodalomról. Szocializmus. 40—41. l.

- Barta Lajos.* Szlovenszkói magyar könyvtemető. Korunk. 45—46. l.
Fábry Zoltán. Csehszlovákiai magyar irodalom, európai kultúra. Korunk. 273—276. l.
F. M. S. Magyar írók Csehszlovákiában. Népszava 241. sz.
Juhász Árpád. A csehszlovákiai magyar színház kérdéséhez. Korunk. 342—343. l.
Peéry Rezső. Szempontok a csehszlovákiai magyar irodalom fejlődéséhez. Korunk. 115—120. l.
Szombathy Viktor. A szlovenszkói magyar színészet kérdéséhez. M. Írás. 3. sz.
Tamás Lajos. A szlovenszkói magyar könyv. M. Minerva 129—130. l.
U. az. Szlovenszkói lélek és irodalom. Láthatár. 126—127. l.
 Szlovenszkói magyar elbeszélők. 271 l. — *Ism.* (B. Sz.) Ung. Jahrb. XVI. 300. l. — *Urr György.* Írott kö. 119. l.
 Szlovenszkói Magyar Írók Antológiája. 1—3. köt. Szerk. Dallos István és Mártonvölgyi László. Nyitra. — *Ism.* Csuka Zoltán Láthatár, 347—348.; 350—351. l. — *r. Kat. Szemle.* 752. l. — *Nemz. Ujs.* 30. sz. — (B. A.) Magyarság. 144. sz.
Katolikus irodalom. Balásházy Péter. Katolikus irodalom és optimizmus. Élet. 771—772. l.
Fábián István. A katolikus irodalom problémái. Fialat Magyarság. 115—116. l.
Semethay József. Beszéljünk őszintén a katolikus irodalomról és katolikus könyvkiadásról. Ujkor. 1. sz.
Könyvnap. Császár Elemér. Könyvnap gondolatok. Diárium. 73—74. l.
Illés Endre. Könyvek az utcán. Uj Magyarság. 122. sz.
Kunszery Gyula. Könyvnap után. M. Protestánsok Lapja 113. l.
Nógrády Zoltán. A könyvnap bukása. M. Kultúra. 362—363. l.
Preszly Elemér. A magyar könyv ünnepe. P. Hírl. 121. sz.
Tamás Lajos. A szlovenszkói magyar könyv a budapesti könyvnapon. Láthatár 282—283. l.
Tanár. Könyv és korsó. Napk. 824—825. l.
Veres Péter. Könyvnap után. Gondolat. 194—195. l.
 A könyvnap után. Ujs. 126. sz.
Kritika. Fejtő Ferenc. Marxizmus és irodalmi kritika. Szociálistizmus 460—462. l.
U. az. Közönség és kritika. U. o. 36. sz.
Harmos Károly. Kritikus és kritikaszter. M. Írás. 494—496. l.
József Attila és Németh Andor. A költő és a kritikus. Cobden 80. l.
Kemény István. Kritikusok a vádlottak padján. P. Napló. 4. sz.
Koczoghy Ákos. Kitartott kritika. M. Út. 22. sz.
Koronkay István. A kritika védelmében. Korunk Szava. 366. l.
M. p. b. És a kritikai hang tisztaságáért. Gondolat. 339—340. l.
Németh Andor. A kritikus és a költő. Toll. 61—65. l.
Szász Menyhért. Az irodalmi kritika és a sajtó. 9—10. sz.
Lira. Dóczy Jenő. Lírai pangás. Uj Magyarság. 30. sz.
Domokos Péter Pál. Régi csiki népdalok. Erd. Múzeum. 319—338. l.
Halász Gábor. A líra ellenforradalma. Nyugat. I. 293—298. l.
Jacobi Lányi Ernő. Az ismétlés a magyar népdalban. Ethnographia. 24—30. l.
Juhász Géza. A magyarság a népköltészetben. Válasz. 736—745. l.
Kilián Zoltán. A vers újjászületése a rádióban. M. Szemle. 29. k. 101—104. l.
Komlós Aladár. A lírai versről. Toll. 198—205. l.
Lőrinczy György. A vers válsága. Új Idők. I. 962. l.
Marék Antal. Dunántúli lírikusok. Vasi Szemle. 3—7. sz.
Pénzes Balduin. Az úgynevezett «almanachlíra.» 110 l. — *Ism.* — *Nemz. Ujs.* 242. sz.
Szegő Endre. A líra a dobogón. Nyugat. II. 116—121. l.

- Turóczi-Trostler, Josef.* Ungarische Lyrik der galanten Zeit. P. Lloyd. 99. reggeli sz.
- Varjú János.* A szombatosok költészete. 80 l.
- Új magyar lira. Szerk.: Wallentinyi Samu. Kassa. — Ism. Tamás Lajos. M. Irás. 582—583. l. — Sándor László. Korunk. 906—908. l.
- Nemzeti Színház. B. A.** A százéves Nemzeti Színház emlékkiállítás. Magyarság. 272. sz.
- Bory István.* Nemzeti Színház és kisebbségi kérdés. Nyugat. II. 45—49. l.
- U. az.* A Nemzeti Színház Pest vármegye alapította. M. Hirl. 259. sz.
- Éber János.* A tanító Nemzeti Színház Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 71. k. 126—128. l.
- Herczeg Ferenc.* Száz év tanulságai. P. Hirlap. 248. sz.
- Hevesi Sándor.* Százestendő-e a Nemzeti Színház?! Új Idők. II. 260—262. l.
- Illés Endre.* Van-e még Nemzeti Színház? Nyugat. I. 387—389. l.
- J. s.* A Nemzeti Színház tragédiája. P. Napló. 126. sz.
- Kárpáti Aurél.* Van-e még Nemzeti Színház? P. Napló. 77. sz.
- Kéký Lajos.* A Nemzeti Színház első művésznemzedéke. Bp. Szemle. 246. k. 129—158. l.
- Kolba Gyula.* A százéves Nemzeti Színház emlékkiállítás. Nemz. Ujs. 272. sz.
- Németh Antal.* A lerombolt Nemzeti Színház — az építendő Nemzeti Színház. Cobden. 27—29. l.
- U. az.* A Nemzeti Színház és a klasszikusok. Tükör. 629—633. l.
- P. J.* A Nemzeti Színház mérlege. Új Magyarság. 132. sz.
- Pukánszky Kádár Jolán.* Nemzeti Színházunk és a közvélemény a XIX. században. Bp. Szemle. 246. k. 187—212. l. Önállóan is: 28 l.
- Rédey Tivadar.* A Nemzeti Színház első jubileuma. Bp. Szemle. 246. k. 179—186. l.
- U. az.* A Nemzeti Színház eszméje színészetünk bölcsőkorában. Diárium. 107—109. l.
- U. az.* A Nemzeti Színház megnyitása. Tükör. 634—638. l.
- U. az.* A Nemzeti Színház ünnepén. Napk. 697—698. l.
- U. az.* Magyar klasszikusok a Nemzeti Színházban. Napk. 841—845. l.
- Schöpfung Aladár.* A Nemzeti Színház és a kritika. Tükör. 646—648. l.
- Sebestyén, Karl.* Nationaltheater 1937. P. Lloyd. 138. reggeli sz.
- Szász Károly.* A Paulay-korszak. Tükör. 638—641. l.
- Szélpál Árpád.* Nemzeti Színház — száz évvel ezelőtt. Népszava. 190. sz.
- Szigeti László.* A Nemzeti Színház első művésznemzedéke. M. Hirl. 185. sz.
- Szilágyi Pál.* A Nemzeti Színház első éveiből. Tükör. 652—656. l.
- Wallasz Jenő.* A Nemzeti. Ujs. 280. sz.
- Zsolt.* Három Nemzeti Színház. P. Hirl. 242. sz.
- Az új Nemzeti Színházért. Bp. Hirl. 265. sz.
- Nemzeti Színház jubileuma. Magyar Bálint.** A százéves Nemzeti Színház. 78 l. — Ism. Kenyeres Imre. Diárium. 182. l. — P. Napló. 248. sz.
- Balassa Imre.* Kat. Szemle. 549—552. l. — *Csongor.* 8 Órai Ujs. 242. sz. — (d. a.) Új Magyarság. 272. sz. — *Gajáry István.* Ujs. 242. sz. — *Galamb Sándor.* Élet 867—868. l. — *Illés Endre.* Új Magyarság. 190. sz. — *Kállay Miklós.* Nemz. Ujs. 242. sz. — *Kárpáti Aurél.* P. Napló. 190. sz. — (—l—ó.) Népszava. 243. sz. — *Németh Antal.* Pászortűz. 407—408. l. — *Németh Antal.* Bp. Hirl. 190. sz. — *Pekár Gyula.* Koszoru. 3. k. 129—133. l. — *Polgár István.* Írott kö. 174—177. l. — *Preszly Elemér.* P. Hirl. 190. sz. — *Pünkösti Andor.* Ujs. 70. sz. — *Rédey Tivadar.* Diárium. 157—159. l. — *r.* 8 Órai Ujs. 190. sz. — *r. r.* Koszoru. 4. köt. 28—30. l. — *Schöpfung Aladár.* Nyugat. II. 202—204. l. — *Szent-Iványi, Béla von.* Ung. Jahrb. 17. k. 317—318. l. — *szp. á.* Népszava. 273. sz. — *Tamás Ernő.* P. Hirlap Vas. VIII. 15. és IX. 15. sz. — *Vajthó László.* Prot.-Szemle. 449—451. l. — *Wallasz Jenő.* Ujs. 244. sz. — *Zsolt Béla.* Ujs. 190. sz. — P. Hirl. 242. sz. — M. Hirl. 242. sz.

Nyugat. *Bresztovszky Ede.* A «Nyugat» és a magyar irodalom. Népszava. 132. sz.

B. N. I. A Nyugat jubileuma. Irott Kö. 115. l. — (—*dor.*) P. Llyoyd. 1. reggeli sz. — *Kárpáti Aurél.* P. Napló. 2. sz. — (—*l — ó.*) Népszava. 1. sz. — *Marconnay Tibor.* Kelet Népe. 42—43. l. — *Marék Antal.* M. Minerva. 240—241. l. — (n. b.) M. Hirl. 2. sz. — (r —*ó.*) Koszorú. 99—100. l. —

Szalatnai Rezső. M. Írás. 2. sz. — *Korunk Szava.* 47—48. l. — P. Hirl. 2. sz. *Elek Artur.* Hogyan indult el egy irodalmi folyóirat. (A harmincéves Nyugat első lépései.) Ujs. 6. sz.

Farkas Lujza. A Nyugat és a századeleji irodalomforduló. — *Ism.* P. Llyoyd. 183. esti sz.

Fábián István. A tegnapi és mai Nyugat. M. Kultúra. II. 171—174. l. *Hatvany Lajos.* Pár sor a «Nyugat»-hoz. Népszava. 282. sz.

Nyugat szerkesztői. Harmincadik évfolyam. Nyugat. I. 1—3. l.

Pogány Béla, M. A «Nyugat» a történelmi fejlődés ítélőszéke előtt. Gondolat. 274—280. l.

Regény. *Illés Endre.* Regényhősök születése és halála. Új Magyarország vas. mell. a 293. számhoz.

Kállay Miklós. Regény és idill. Nemz. Ujs. 16. sz.

Kárpáti Aurél. A diadalmas regény. P. Napló. 282. sz.

Laczkó Géza. A történelmi regény. Nyugat. II. 239—257. l.

Miklóssy Lajos. A modern magyar regény. Pécs. 62 l. — *Ism.* *Literatura.* 423. l.

Rass Károly. A mi regényirodalmunk. Kolozsvár. Erdélyi Tudományos Füzetek. — *Ism.* *Hungarus Viator.* Debreceni Szemle. 255. l.

Sándor István. Regények a szerelemlről. M. Szemle. 30. k. 94—104. l. — *Ism.* G. L. Erd. Múz. 378. l.

Szabó M. Erzsébet. Fialat leányok a magyar regényirodalomban. Angolkisasszonyok kecskeméti róm. kat. leánygimn. ért. — *Ism.* N. S. Irodört. 178. l.

Szirák Ferenc. A paraszt és a parasztélet rajza regényirodalmunkban. Kat. Szemle. 455—470. l.

Zarek Ottó. Néhány szó az irodalmi életrajzregényekről. P. Napló. 230. sz.

Sajtó. *Aradi Zsolt.* A mai Magyarország sajtója. Fialat Magyarország. 124—127. l.

Baráth Tibor. Histoire de la presse hongroise Paris. — *Ism.* (H. v. R.) Ung. Jahrb. 17. k. 363. l.

Lakatos L. Lajos. A magyar őshirlapok bibliográfiájához. M. Könyvszemle 341—343. l.

Mahotka Jenő. Szépirodalmi folyóirataink története az abszolutizmus korában. 43 l. — *Ism.* (A. Cz.) Ung. Jahrb. 17. k. 343. l.

Nagy Lajos. A mai magyar sajtóról. Szép Szó. 4. köt. 91—100. l.

Raichle, Walter. Das ungarische Zeitungswesen in seinem Werdegang. Geistige Arbeit. 22. sz.

Zsoldos Benő. Az első magyar riporter. Új Idők. I. 552. l.

Színház. *Balassa Imre.* A Színház. Képes Krónika. 37—38. sz.

Bálint Lajos. A dramaturg munkája. Tükör. 286—287. l.

Császár Edit, M. A Budai Népszínház megalakulása. Domanovszky Sándor Emlékkönyv. 109—124. l.

Erődi Jenő. Hetvenöt esztendeje nyílt meg a budai Népszínház. A pesti városháza. 1936. 11. sz.

Galamb Sándor. Árpád ébredése. Magyarország. 190. sz.

Hankiss János. A színház megújódása. Napk. 331—334. l.

Hernádi Lajos. Francia darabok a debreceni színpadon 1880-tól 1935-ig a helyi lapok kritikáinak tükrében. Homok. — *Ism.* Bb. Irodört. 174. l.

Hevesi Sándor. Színház. — *Ism.* Aczél Lőrinc. Új Idők. II. 917. l.

Ignotus, Hugo. Bühne und Dichtung. P. Llyoyd. 216. reggeli sz.

Ignotus Pál. Színház. M. Hirl. 202. sz.

Kárpáti Aurél. Színház — a színház körül. P. Napló. 22. sz.

- Kelenváry László.* Magyar színészet — magyar kultúra. Fáklya. 9. sz.
Nagypál István. Független színpad. Gondolat. 215—216. l.
Pataky József. Pillanatkép 1830-ból, a régi színház életéből. Pástor-tűz 341. l.
Possonyi László. A színházi üzlet rabszolgái. Ujkor 2. sz.
U. az. Egy színház halálára. [Budai Színkör.] M. Hirl. 271. sz.
R. P. Irodalom és színház. M. Hirl. 19. sz.
(s. g.) A Vigszínház. Literatura. 144. l.
Tamás Ernő. A magyar színészet úttörőinek nyomában. Literatura. 225—227. l.
Valkó László. Irodalom és művészet a budapesti színházakban. Pástor-tűz 93—94. l.
Zilahy Lajos. Színház és film. Uj Idők. II. 781—783. l.
Zsidóság. *Keszi Imre.* A zsidóság magyar irodalmi szerepe a XX. században. Libanon. 105—109. l.
Zsoldos Jenő. A zsidó a XVIII. századvég drámájában. U. o. 63—65. l.
 Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. Szerk.: Szemere Samu.
 — *Ism.* Zsoldos Jenő. Libanon. 160—161. l.
 Kelet és nyugat között. Zsidó fiatalok antológiája. — *Ism.* Lőrinczi László. Erd. Helikon. 705—706. l.
 Zsidó fiatalok antológiája. — *Ism.* Varga László. Korunk. 280—282. l.
1935/36-os színházi évad. *d. j.* Négy színházi est. Pástor-tűz. 151—152. l.
Fejtő Ferenc. Színházi esték. Népszava. 277. sz.
Galamb Sándor. A Nemzeti Színház 1936/37-es évadja. Magyarország. 140. sz.
Herczeg Ferenc az évadról, a színházról, filmről, rádióról és a fiatalokról. Uj Idők. II. 437—438. l.
Járosi Andor. Két bemutató. Pástor-tűz. 477—478. l.
U. az. Kapunyitás a Magyar Színházban. U. o. 352—353. l.
U. az. A Nemzeti Színház idei mérlege. P. Napló. 138. sz.
Kéký Lajos. Egy év magyar drámatermése. Bp. Szemle. 247. k.
 225—239. l. és Akad. Ért. 185—200. l.
Puskás Lajos. Színházi szemle. Ország Utja. 3. sz.
Schöpplin Aladár. A színházi évad végén. Nyugat. II. 67—69. l.
U. az. Színházi tükör. Tükör. 206—208. l.
v. l. Bemutatóáradat a budapesti színházakban. Pástor-tűz. 45. l.
Alaxa Ambrus. Ujpest és Rákospálot a irodalmi élete. M. Szemle. 31. köt. 163—171. l.
Angyal Endre. Az osztrák barokkromantika magyarországi hatásához. EPhK. 241—246. l.
Angyal Pál. A tragikum és a büntetőjog. Bp. Szemle 245. k. 280—312. l.
Arvay József. A Königsbergi Töredékek versalakja. Erd. Múz. 380. l.
Avar Gábor. A szabad könyv. Szocializmus. 337—341. l.
(B.) Magyar antológia olaszul. P. Napló. 293. sz.
Babits Mihály. A humanizmus és korunk. Apollo. 1—5. l. Németül: P. Ljovd. 70. reggeli sz.
U. az. Az Ignotus-ügy. Nyugat. I. 159—160. l.
Bajza József. A szigetvári hős a horvát népepikában. IK. 10—21. l.
Bakos József. A filológia árnyékában. Szabolcsi Szemle. 39—57. l.
Balás Piri Aladár. Magyar-szerb irodalmi kapcsolatok. Pécs. 52 l.
Bálint György. Jégtablák, könyvek, koldusok. (Tanulmányok és bírálatok.) — *Ism.* Nagy Lajos. Szép Szó. 5. k. 93—94. l. — Nagypál István. Nyugat. I. 448—449. l. — Fodor József. Toll. 138—139. l. — Radnóti Miklós. Gondolat. 206—207. l. — Bresztovszky Ede. Népszava. 145. sz. — Bródy Lili. Est. 118. sz. — Szántó Rudolf. P. Napló. 115. sz. — S. M. Hirl. 120. sz.
Bálint Sándor. Karácsonyi vallásos népszokások. Irott Kö. 12—20. l.
U. az. Népiünk imádságai. Regnum Egyháztört. Évk. 19—47. l.
Balogh Edgár. A társadalomrajztól a társadalmi vallomásig. Korunk. 261—264. l.

- U. az.* Kincskereső magyar humanizmus. /Korunk. 249—252. l.
- Barabás Gyula.* Irodalom. Népszava. 43. sz.
- Baránszky-Jób László.* A magyar szépróza története szemelvényekben. (Tanítás problémái. 18.) 558 l. — *Ism.* Haraszthy Gyula. Diárium. 171. l. — S. I. Erd. Múz. 376. l. — Fábian István. Napk. 618—619. l. — Halász Gábor. Nyugat. II. 135—137. l. — Josef Turóczy-Trostler. P. Lloyd. 167. esti sz. — P. Napló. 161. sz. — B. Magyarság. 196. sz.
- U. az.* Cél és módszer viszonya az irodalomtanításban. Keresk. Szakokt. 44. köt. 302—305. l.
- Barát Endre.* Régi magyar íróink. M. Hirl. 19. sz.
- Baráth Tibor.* L'Histoire en Hongrie. (1867—1935.) Paris. 170 l. — *Ism.* K. S. Láthatár. 182—183. l.
- Bárdosi Németh János.* Élet és irodalom. (Tanulmányok.) Szombathely. 63 l. — *Ism.* r. gy. Kat. Szemle. 749—750. l. — Pallós Kornél. M. Kultúra. II. 45. l. — Katona Jenő. Magyarság. 225. sz.
- U. az.* Nemzedékek. Írott Kő. 247—248. l.
- Barta Lajos.* A magyarországi parasztirodalom csődje. Korunk 1—5. l.
- Báttaszéky Lajos.* Írók élete a régi Pesten. Bp. Napló. 535—538. l.
- Belokhorszky Ferenc.* Irányított irodalomtörténet. Szabolcsi Szemle. 184—185. l.
- Benedek Marcell.* Irodalomesztétika. 174 l. — *Ism.* Haraszthy Gyula. IK. 97. l. — Kardos László. Nyugat. I. 450—452. l. — —o—s. Műhely. 36—38. l. — Dóczy Jenő. Új Magyarság. 14. sz. — ba. Magyarság. 196. sz.
- Bevilaqua-Borsodi Béla.* Irodalmi kávéházak. Tükör. 336—340. l.
- Bikácsi László.* Egy korszak irodalmi élete. (1861—67.) 58 l. — *Ism.* Kenyeres Imre. IK. 429. l.
- Bisztray Gyula.* Utazás a Balaton írói körül. M. Szemle. 30. k. 248—258. l.
- Boldizsár Iván.* Magyar irodalom idegen nyelven. M. Szemle. 30. k. 239—247. l.
- Boronkay Antal.* Az osztrák és a magyar történeti ballada. 106 l. — *Ism.* Solt Andor. IK. 211. l. — S. I. Erd. Múz. 376—377. l. — Kiss Tamás. Napk. 626—627. l.
- Clauser Mihály.* A huszonöt éves irodalomtörténet. Napk. 107. l.
- Csapláros István.* Theophile Gautier és a magyarok. 46 l. — *Ism.* Sárkány Oszkár. Napk. 555. l.
- Csekey István.* Karlsbad legrégibb irodalmi emlékének öt magyar fordítása. Literatura. 316—317. l.
- U. az. és Diósy Géza.* «Hirhedett zenésze a világnak.» (Egykorú versek Liszt Ferenchez.) Szeged. — *Ism.* Hankiss János. Debr. Szemle. 47. l.
- Dános Erzsébet.* A balladai közhely. Ethnographia. 49—53. l.
- Dékány András.* Rádió-szindarab. Tükör. 65—66. l.
- Dénes Klarissza.* A rajz kialakulása irodalmunkban. 29 l. — *Ism.* (F. P.) Ung. Jahrb. XVI. köt. 298. l.
- Dénes Szilárd.* A pesti utca neve az irodalomban. M. Nyör. 3—5. l.
- Dénes Tibor.* Az új tragikus érdeklődés. Kat. Szemle. 404—411. l.
- Dömötör, Alexandre.* Le romantisme du brigandage en Hongrie. Nouv. Revue de Hongr. 56. k. 511—521. l.
- Dömötör Tekla.* A passziójáték. (Minerva-könyvtár. 104.) 96 l. — *Ism.* Kn. Irodört. 128. l.
- Ecker Irma.* A kalocsavidéki magyarság vallásos népköltészete. Ethnographia. 30—39. l.
- Elek Oszkár.* Homeros és Ossian. IK. 366—377. l.
- Enyvvári Jenő.* Szépirodalmi ritkaságok a Fővárosi Könyvtárban. Bp. Napló. 317—319. l.
- Erdős Jenő.* A pestbudai kávéházak irodalmi tanulsága. Szép Szó. 5. k. 472—474. l.
- U. az.* Histoire d'un village en chansons. Nouv. Revue de Hongr. 57. k. 306—313. l.
- U. az.* Petits métiers d'autrefois. U. o. 34—42. l.

- F. A. Hogyan dolgozott a cenzúra a szabadságharc bukása után? Népszava. 190. sz.
- Fábián István. A századvég öröksége. Élet. 1155—1156. l.
- U. az. A szellemi Magyarország. Fiatal Magyarság. 2—4. l.
- U. az. Kapitalizmus és írói egyéniség. Napk. 522—526. l.
- Faragó József. A magyar a finn irodalomban. Fáklya. 5—6. sz.
- Farkas Geiza. Kisebbségi magyar írók körútja. M. Minerva. 120. l.
- Féja Géza. A régi magyarság. A magyar irodalom története a legrégibb időktől 1772-ig. — Ism. G. G. Korunk. 896—897. l. — Jankovich Ferenc. 710—711. l. — Németh Andor. Ujs. 190. sz. — B. Gy. Magyarország. 221. sz. — Supka Géza. Népszava. 202. sz. — (sós.) M. Hirl. 207. sz. — P. Lloyd. 226. reggeli sz.
- U. az. Örsekváltás. Literatura. 285—286. l.
- Fejtő Ferenc. A háború utáni magyar irodalom. Szép Szó. 5. k. 289—299. l.
- U. az. A magyar irodalom és a magyarság. Szép Szó. 4. k. 63—74. l.
- U. az. Irodalmi problémák. Népszava. 82. sz.
- Fekete Miklós. Az életrajz szerepe a magyar irodalomtörténet tanításában. Keresk. Szakokt. 45. köt. 163—167. l.
- Ferenczi Sándor. Az alsófalvi «rovásírásos» emlék. Erd. Múz. 339—349. l.
- Fest Sándor. Adalékok az első magyar bibliafordítás kérdéséhez. Studies in english Philology. II.
- Floznik György. A boldogság és a szenvedés költészete. Vasárnap. 473. l.
- Fodor Éva. Nyugat-gondolat a magyar irodalomban. 96 l.
- Forgács Antal. Budapesti Baedeker Halottak napjára. Új Idők. II. 648—649. l.
- Földéák János. A «harmadik nemzedék» irodalma. Szocializmus. 373—376. l.
- Földváry Erzsébet Klára. A magyar Béranger-kultusz. Pécs. 82 l. — Ism. Császár Elemér. IK. 209—210. l. — Bb. Irodört. 173—174. l. — Kardos László. Nyugat. I. 310. l. — Henri Tronchon. Nouv. Revue de Hongrie. 56. k. 376—377. l. — Lelkes István. EPhK. 409—412. l.
- Gajtkó István. A XVII. század katolikus imádság-irodalma. 68 l. — Ism. Fehér Ede. M. Kultúra. 221. l. — Angyal Endre. Műhely. 154—156. l. — t. P. Lloyd. 81. reggeli sz.
- Galamb Sándor. A magyar dráma története 1867—1896-ig. I. k. 384 l. — Ism. Perényi József. Irodört. 125—127. l. — Solt Andor. IK. 424—426. l. — S. J. Erd. Múz. 377. l. — Th. G. Élet. 922. l. — Schöpplin Aladár. Nyugat. II. 374—375. l. — (ö.) Képes Krónika. 35—36. sz. — n. P. Lloyd. 161. reggeli sz. — B. A. Magyarság. 126. sz.
- Gáldi László. Költészet és háború. Vasárnap. 155—156. l.
- Gálos-Rezső. Még egyszer a székely néphalladokról. IK. 1936. 243—245. l.
- U. az. Tiedge kozákdalának ismeretlen fordításai. IK. 407—408. l.
- Gárdonyi Albert. Magyar író és könyvkiadó a XVIII. sz. végén. M. Könyvszemle. 339—341. l.
- Gárdonyi Klára. Biedermeier a magyar költészetben. 46 l. — Ism. Solt Andor. IK. 210—211. l. — Szabó Richárd. Prot. Szemle. 82—83. l. — P. Lloyd. 41. reggeli sz.
- Gedeon Jolán. A «nyugatos» franciáság előzményei. Irodört. 49—65. l. Önállóan is: 19 l. — Ism. P. Lloyd. 138. reggeli sz. — M. Hirl. 126. sz.
- Gockler Imre. Szent István király a magyar irodalomban. Pécs. 104 l. — Ism. — ry. Irodört. 176. l. — Clauser Mihály. M. Kultúra. II. 126. l.
- Gosztonyi Lajos. Kufstein rabjai. M. Hirl. 155. sz.
- Gömöri Jenő Tamás. Emlékezés a Modern könyvtárra. Literatura. 328—329. l.
- Grözinger M. József. Irodalomtörténet és filozófiatörténet. Libanon. 109—116. l.
- Gulyás József. Ismeretlen verstördék a XVII. század második feléből. IK. 305—306. l.

- György Lajos.* A magyar közönség szórakoztató olvasmányai száz évvel ezelőtt. Erd. Múz. 30—318. l.
- U. az.* Anekdóta. Vasárnap. 14—16. l.
- Halász Gábor.* Magyar költők. Tükör. 276—278. l.
- U. az.* Régi magyar levelestádából. Tükör. 31—35. l.
- Halmi Bódog.* Fejek. 128 l. — *Ism.* B. L. Irodört. 171. l. — Zsigmond Ede. Szocializmus. 388—384. l. — sz. Ujs. 190. sz. — P. Hirl. 164. sz. — (—m—) P. Napló. 173. sz.
- U. az.* Pesti irodalom. Bp. Napló. 121—123. l.
- Hankiss, Jean.* Défense et illustration de la Littérature. Paris. 204 l. — *Ism.* Kerecsényi Dezső. Irodört. 75—76. l. — Keresztury Dezső. IK. 315—316. l.
- U. az.* Nemzeti irodalom és egyetemes irodalom. Napk. 425—429. l.
- U. az.* Storia della letteratura ungherese. Torino 356 l. — *Ism.* Koltay-Kastner Jenő. IK. 312—315. l. — Várady Imre. Láthatár. 380—384. l. — Fűsi József. Napk. 545—546. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 27—28. sz. — P. Lloyd. 87. reggeli sz. — Uj Magyarság. 110. sz.
- U. az.* Talán a sok veszély tette a magyar irodalmat oly vonzóvá és eredetivé. Uj Magyarság. 293. sz.
- U. az.* — *Molnos Müller:* Anthologie de la Poésie Hongroise. Paris. 240 l. — *Ism.* Kardos László. Válasz. 122—124. l. — Daniel-Rops. Nouv. Revue de Hongr. 57. k. 156—160. l.
- Harsányi Lajos.* Uj irodalmunk. Nemzeti Ujs. 225. sz.
- Halvany Lajos.* Írók egymásközt. Ujs. 144. sz.
- Herczeg Ferenc.* Könyvek. P. Hirl. 7. sz.
- U. az.* Szabadtéri játékok. U. o. 161. sz.
- Hofbauer László.* Döbrentei Gábor Erdélyi Múzeumának szellemtörténeti iránya. Erd. Múz. 358—359. l.
- Horváth János.* Kisfaludy Károly évtizede. 74 l. — *Ism.* Farkas Gyula. IK. 199—201. l. — (s. i.) Kat. Szemle. 175—176. l.
- U. az.* Magyar versek könyve. 592 l. — *Ism.* ss. Irodört. 71—72. l. — Keresztury Dezső. IK. 309—312. l. — Szirák Ferenc. Kat. Szemle. 303. l. — Vajthó László. Napk. 258—260. l. — Keményfy János. Bp. Szemle. 245. k. 122—125. l. — Kenyeres Imre. Argonauták. 71—76. l. — Máté Károly. Diárium. 85. l. — Kerecsényi Dezső. M. Szemle. 30. k. 42—47. l. — Hankiss János. Debr. Szemle. 150—151. l. — Eckhardt Sándor. EPhK. 110—112. l. — Bánhegyi Jób. Pannonh. Szemle. 153. l. — Baránszky-Jób László. Prot. Szemle. 250—251. l. — József Attila. Szép Szó. 5. k. 90—92. l. — H. I. M. Írás. 585—586. l. — Gáldi László. Vasárnap. 75—76. l. — Szerb Antal. Válasz. 324—325. l. — Semjén Gyula. M. Kultúra. 281. l. — Kardeván Károly. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 70. k. 406—407. l. — Komlós Aladár. Toll. 87—89. l. — Fábián István. Fiatal Magyarság. 79—80. l. — Csongor. 8 Órai Ujs. 48. sz. — Ujs. 87. sz. — (p.) Bpsti Hirl. 36. sz. — —n. P. Lloyd. 36. reggeli sz. — Illés Endre. Uj Magyarság. 130. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 60. sz. és Képes Krónika. 29—30. sz. — M. Hirl. 70. sz.
- Hungarus Viator.* Irodalmi ritkaságok. Debr. Szemle. 255—256. l.
- Husztí József.* Humanista kézirati tanulmányok. Szeged. 79 l. — *Ism.* (L. S.) Ung. Jahrb. 17. köt. 342. l.
- U. az.* Orazio nella letteratura ungherese. Roma. 17 l. — *Ism.* Császár Elemér. IK. 95—96. l.
- Ignotus.* Ignotus-ügy és Babits-eset. Szép Szó. 4. köt. 149—154. l.
- U. az.* Irodalom és tehetség. M. Hirl. 282. sz.
- Ignotus Pál.* Eliszaposodott irodalom. Szép Szó. 5. k. 51—65. l.
- U. az.* Magyar író feladatai. M. Hirl. 277. sz.
- Illés Endre.* A férfikor és a költő. Uj Magyarság vas. mell. 236. számhoz.
- U. az.* Elfelejtett szerzők. Tükör. 648—652. l.
- U. az.* Irodalmi névnapok. U. o. 6—9. l.
- Illés Gyula.* Írók a tömeg előtt. Nyugat I. 318—319. l.
- Jancsó Elemér.* A magyar szabadkömüvesség irodalmi és művelődéss-történeti szerepe a XVIII. században. Kolozsvár. 281 l. — *Ism.* Alszeghy

Zsolt. Irod. tört. 23—24. l. — Gálos Rezső. IK. 322—323. l. — Nagy László. Láthatár. 42—43. l. — Szabó Richárd. Prot. Szemle. 262—263. l. — Fejtő Ferenc. Szép Szó. 5. k. 276—277. l. — Szerb Antal. Nyugat. I. 309. l. — Kemény Gábor. Korunk. 181—183. l.

Jenei Ferenc. A középkori magyar irodalmi műveltség nyomai Győrött. Győri Szemle. 20—34. l. Önállóan is: 17 l.

Jóó Tibor. Az új magyar irodalomszemlélet. M. Szemle. 31. k. 387—396. l.

József nádor iratai. 1792—1809. Kiadja: Domanovszky Sándor. VIII, 769, 888, VIII, 959 l. — Ism. Gálos Rezső. IK. 205—208. l.

Juhász Gergely. Klopstock magyar utókor. 127 l. — Ism. (F. P.) Ung. Jahrb. 17. köt. 346. l.

Kalek, Heinrich. Siebenbürgen in der Literatur. Geistige Arbeit. 22. sz.

Kállay Miklós. Az Árpád-királyok a magyar nemzeti irodalomban. Nemz. Ujs. vas. mell. 293. számhoz.

Kallós Zsigmond. Regősdalaink rejtélye. Szombathely. 76 l. — Ism. (F. P.) Ung. Jahrb. 17. k. 342. l.

Kántor József. Beszámoló a kisebbségi magyar írók októberi estjéről. Láthatár. 426—428. l.

Karinthy Frigyes. Politika és irodalom. P. Napló. 166. sz.

Kárpáti Aurél. A menekülő lélek. (Tanulmányok.) — Ism. Marék Antal. M. Irás. 3. sz.

Karsai Géza. A jezsuita iskoladráma. Pannonh. Szemle. 374—375. l.

U. az. A színjátszás vallásos gyökerei. Regnum Egyháztört. Évk. 48—68. l.

U. az. Győrszentmártoni népszínhátékok. Győri Szemle. 70—83. l.

U. az. Törzsi és táji irodalomtörténet. M. Szemle. 29. k. 344—352. l.

Kassák Lajos. Könyv és kultúra 1936-ban. Népszava. 7. sz.

Kéký Lajos. Jelentés Budapest székesfőváros kultúrtörténeti jutalmának odaítéléséről. Akad. Ért. 47—51. l.

Kelemen Ferenc vitéz. A magyar politikai szónoklat története a múlt század első felében. 32 l.

Kemény István. Irodalmi beszámoló 1936-ról. Literatura. I—IV. l.

U. az. Régi magyar írók foglalkozásai. Új Idők. I. 356—357. l.

Kenyeres Imre. Intellektualizált irodalom. Diarium. 21—24. l.

U. az. Világirodalom — nemzeti irodalom. U. o. 89—93. l.

Kerecsényi Dezső. A mecénástól a közönségig. Tükör. 112—114. l.

Kerekgyártó Imre. Kelet térhódítása a magyar irodalomban. Kat. Szemle. 349—354. l.

U. az. Költők az asszonyokról. Nemz. Ujs. 138. sz.

Keresztúry, Dezső. Spirit of Hungarian Literature. The Hungarian Quarterly. Téli sz.

U. az. Ungarn. Ein Novellenbuch. Breslau. 346 l. — Ism. tg. Kat. Szemle. 434. l. — I. Szemlér Ferenc. Pásztortűz. 200—201. l. — Kerecsényi

Dezső. Prot. Szemle. 549—550. l. — Réty Andor. Erd. Helikon. 151—152. l. — Szerb Antal. Válasz. 251—252. l. — Új Magyarország. Vas. mell. 163.

számhoz. — I. Nemz. Ujs. 30. sz.

Kézai Béla. Irodalom, amelyet tűz égetett és vérár mosott el. Nemz. Ujs. vas. mell. 293. számhoz.

Kézdy Béla. Irodalmi és szociális eszme. Újkor. 15. sz.

Kilián Zoltán. Új rádióműfajok. Napk. 505—507. l.

Klímes Péter. Bécs és a magyar humanizmus. — Ism. P. Lloyd. 60. reggeli sz.

Koltay-Kastner Jenő. Leopardi Magyarországon. EPHK. 334—349. l.

Komlós Aladár. A szavaltásról. Nyugat. II. 109—116. l.

U. az. Der Kitsch. P. Lloyd. 155. reggeli sz.

U. az. Magyar irodalom a háború után. Toll. 101—123. l.

U. az. Írók és elvek. (Irodalmi tanulmányok.) — Ism. Tolnai Gábor. Napk. 838—839. l. — Fejtő Ferenc. Szép Szó. 5. k. 470—472. l. — Kardos

László. Nyugat. II. 450—452. l. — (sós.) M. Hirl. 242. sz.

- Kordás Ferenc.* Népiség és irodalom. Kelet Népe. 1—3. l.
- Kovács László.* Az irodalomtudós munkája. Erd. Helikon. 789—791. l.
- Kovalovszky Miklós.* Irodalmunk Páris-szemlélete a háború után. (Apolló-könyvtár. 9. sz.) 108 l.
- Kozáky István.* A haláltáncok története. I. A mulandóság ábrázolásai történeti fejlődésükben. 343 l. — *Ism. Révay József.* Bp. Szemle. 246. k. 127—128. l. — *Kardos Tibor* EPhK. 405—409. l.
- Kozocsa Sándor.* A magyar irodalom élete. Fáklya. 2—3. sz.
- U. az.* Az 1935-ik év irodalomtörténeti munkássága. IF. 58. sz. 56 l. — *Ism. Tolnai Gábor.* M. Könyvszemle. 83. l. — *Rubinyi Mózes.* P. Napló. 42. sz. — *P. Lloyd.* jan. 16. esti sz. — *Merényi Oszkár.* Keresk. Szakokt. 556. l.
- U. az.* Az 1936-ik év irodalomtörténeti munkássága. IK. 98—112.; 212—228.; 324—340.; 431—444. l.
- U. az.* Irodalomtörténeti kiállítások. M. Könyvszemle. 70—71. l.
- U. az.* Tíz év a magyar irodalmi bibliográfia szolgálatában. Könyvpiac. 9. sz.
- Kőhalmi Béla.* Az új Könyvek könyve. 170 író és tudós vallomása olvasmányairól. 398 l. — *Ism. Rubinyi Mózes.* Irodrtört. 78—79. l. — *Tolnai Gábor.* M. Könyvszemle. 82—83. l. — *Komlós Aladár.* Toll. 69. l. — *Nagy-pál István.* Gondolat. 132—133. l. — *Kállay Miklós.* Képes Krónika. 5—6. sz. — *Dóczy Jenő.* Új Magyarország. 6. sz. — *Fejtő Ferenc.* Népszava. 13. sz. — *Radnóti Miklós.* M. Hirl. 36. sz.
- U. az.* Magyarország a világirodalomban. Literatura. 257. l.
- Lázár Béla.* Rákóczi a magyar költészetben. Új Idők. I. 474—476. l.
- L. B. Francia kritikusok a magyar költőkről.* Koszorú. 237—238. l.
- (L. B.) «Tűzbe felét!»* Koszorú. 101—104. l.
- Lengyel Katalin.* Baudelaire magyar kritikusi és fordítói. Pécs. 84 l. — *Ism. Bb.* Irodrtört. 174. l.
- Lovass Gyula.* A húzévesek és az irodalom. Korunk Szava. 341—342. l.
- Lovrich Gizella.* A tárcsa a magyar irodalomban. 64 l. — *Ism. Literatura.* 303—304. l.
- Lukács Imre.* Új magyar költők. Korunk. 375—377. l.
- m. a.* Írók a vádlottak padján. Napk. 768—769. l.
- Makay Gusztáv.* A halál költészete a magyar lírában Vörösmartytól Adyig. Pécs. — *Ism. Sziklay László.* Szabolesi Szemle. 191. l.
- Márai Sándor.* A könyv. P. Hirl. 58. sz.
- U. az.* Pesti kávéház. U. o. 93. sz.
- Márfy Oszkár.* Palpiti del cuore magiaro nella sua letteratura. Antologia in versione italiana. Torino. 348 l. — *Ism. Kiss József.* Irodrtört. 178—179. l. — *Hamvas József.* Prot. Szemle. 493—495. l. — *P. Lloyd.* 207. reggeli sz. — *Nemzeti Ujs.* 242. sz.
- Máté Károly.* A könyv és közönsége. Diarium. 1—3. l.
- Merényi Oszkár.* A magyar irodalom gazdasági alapjai a XIX. században. Keresk. Szakokt. 44. k. 379—394. l. 45. k. 104—120. l.
- U. az.* Kiadástudomány. Műhely. 128—145. l.
- Mészöly Gedeon.* Van-e az Ómagyar Mária-siralomnak más latin foirása, mint a Löweni kódex planctus-szövege? Nyelvtud. Közl. 1936. 1—3. sz.
- Mezei Gábor.* A Baumgarten-díj. M. Minerva. 41—42. l.
- Mitrovics Gyula.* Jelentés a Berzeviczy Albert-díj odaítéléséről. Akad. Ért. 39—47. l.
- m. k.* Fia! írók antológiája. Napk. 631. l.
- Molnár Béla.* Karlsbad legrégibb irodalmi emlékének öt magyar fordítása. Literatura. 248—249. l.
- Muratori, Giacomo.* Canti di Ungheria. Verona. XIV l. — *Ism. Gárdonyi Klára.* Kat. Szemle. 434. l.
- Nagy András.* Vélemény a szavalókórusokról. Vasárnap. 228—232. l.
- Nagymihály Sándor.* Honoráriumok a magyar irodalom hőskorából. Nemz. Ujs. 271. sz.
- Németh Andor.* A magyar irodalom és Európa. Szép Szó. 4. k. 74—80. l.

- U. az. Magyar anthológia franciául. Ujs. 277. sz.
Németh Imre. Az irodalmi pörök. P. Napló 256. sz.
Neufeld Béla. Két nemzedék találkozása. Gondolat. 166—168. l.
N. N. A Kisfaludy-Társaság díja. Napk. 180—181. l.
 (—Ö.) Lesz-e gyümölcs a fán? Koszorú. 161—163. l.
Palágyi Lajos. Írók sorsa. Libanon. 1. l.
Pallós Kornél. XVIII. századvégi szerzetesíróink és a felvilágosodás.
 87 l. — *Ism.* Solt Andor. IK. 210. l. — *Gyenis András M.* Kultúra. II. 44. l.
Payr Sándor. Az elveszett csepregi Graduál. Prot. Szemle. 132—135. l.
Pekár Gyula. Három elnöki megnyitó. Koszorú. 113—118. l.
Pintér Jenő. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság megalapítása. Irodort.
 1—8. l.
Pongrácz Kálmán. Kisebbségi és többségi irodalom. Láthatár. 241—248. l.
Rába László. Egységes nemzetszemlélet a magyar irodalomban! Szabolcsi Szemle. 182—184. l.
Radnóti Miklós. Költészet és valóság. P. Napló. 42. sz.
Ravasz László. Protestáns irodalom. Prot. Szemle. 49—51. l.
Relle Pál. Az irodalom megfagyott gyermekei. H. Hirl. 30. sz.
Reményik Zsigmond. Az író — mesterségéről. Korunk. 760—764. l.
Rónay György. Irodalomszemléletünk kérdéséhez. Korunk Szava. 429. l.
 U. az. Misztika az ellenreformáció magyar irodalmában. Kat. Szemle.
 647—655. l.
Roosz, Hildegard von. Der nationale Gedanke in der modernen ungarischen Literatur. Geistige Arbeit. 22. sz.
R. P. A. A magyar író erszénye. M. Hirl. 144. sz.
Rubinyi Mózes. Irodalom és filozófia. P. Napló. 19. sz.
 U. az. Költő a filmen. Irodort. 187—189. l.
S. A. A Baumgarten-alapítvány tíz éve. Tükör. 131. l.
 U. az. Kisfaludvták. Tükör. 204—205. l.
Sacsek, Lothar. Die Entwicklung der ungarischen Literaturwissenschaft. Geistige Arbeit. 22. sz.
Sági István. A Löweni glosszákhöz. M. Nyelv. 249—251. l.
Sándor László. Az írói gyónáskényszer kérdéséhez. Korunk. 159—165. l.
Sárkány Oszkár. A tájékszerny változásai a magyar költészetben. Petőfi. 96 l. — *Ism.* S. J. Erd. Múz. 377—378. l.
 U. az. Szent Maurus és a Zobor-hegyi remeték legendája. Napk. 88—92. l.
 U. az. Újabban előkerült kéziratok az Orsz. Széchényi Könyvtár kéziratárában. M. Könyvszemle. 338—339. l.
Schöpfung Aladár. A magyar irodalom története a XX. században. 312 l. — *Ism.* Bence István. Irodort. 167—169. l. — *Keményfy János.* Bp. Szemle. 247. k. 86—106. l. — *Schöpfung Aladár válasza.* U. ott. 243—254. l. — *Keményfy viszontválasza.* U. ott. 377—384. l. — *Ignotus Pál.* Szép Szó. 5. k. 51—65. l. — *Rónay György.* M. Kultúra. II. 123—124. l. — *Illés Endre.* Nyugat. I. 399—405. l. — *Nagypál István.* U. ott. I. 406—408. l. — *Illyés Gyula.* U. ott. II. 71—72. l. — *Vas István.* U. ott. II. 129—132. l. — *Ujvári László.* Korunk. 713—716. l. — *Thurzó Gábor.* Korunk Szava. 571. l. — *M. Pogány Béla.* Gondolat. 274—280. l. — *Zsolt Béla.* Toll. 157—159. l. — *Hevesi András.* Tükör. 524—525. l. — *Kállay Miklós.* Képes Krónika. 27—28.; 39—40. sz. és Nemz. Ujs. 219. sz. — *Tóth Béla.* M. Ut. 34—35. sz. — *Fejtő-Ferenc.* Szocializmus. 278—280. l. — *Németh Andor.* Ujs. 126. sz. — *Wallasz Jenő.* U. ott. 127. sz. — *n P. Lloyd.* 120. reggeli sz. — *Németh Károly.* Bp. Hirl. 132. sz. — *Kemény István.* P. Napló. 126. sz. — *Lendvai István.* Magyarság. 144. sz.
 U. az. Az írók népszövetsége. Tükör. 597—598. l.
 U. az. Elavult a dramaturgia. Nyugat. II. 375—376. l.
 U. az. Irodalmi pályadíjak. Tükör. 53—54. l.
Schreiber Erzsébet. Zola és a magyar irodalom. Pécs. 89 l. — *Ism.* (Kk.) Ung. Jahrb. 17. köt. 347. l.

- Sebestyén, Charles.* The Cult of Shakespeare in Hungary. The Hungarian Quarterly 3. k. 1. sz.
- Segesdy László.* Írók egymás ellen. Bp. Napló. 362—365. l.
- Semetkay József.* Új szellem és új alakok a regényben. Irott Kö. 140—151. l.
- s. g.* A magyar bor dicsérete költők száján. Literatura. 325—327. l.
- U. az.* Különvélemény a Tész-memorandum dolgában a magyar irodalmi életéről. Literatura. 297—300. l.
- Sikabonyi Antal.* Magyarok Kufsteinban. Tükör. 481—484. l.
- Solymossy, Alexandre.* Le château tournant sur une patte de canard. Nouv. Revue de Hongr. 56. k. 414—424. l.
- U. az.* Contes et légendes hongroises. Paris. 494 l. — Ism. Csuka Zoltán. Láthatár. 45. l. — Sándor István. M. Kultúra. I. 93—94. l.
- Stripsky Hádor.* A Régi Magyar Könyvtár gyarapodása 1912 óta. Irodört. 36—38. l.
- Sulica Szilárd.* A magyar irodalom és művelődés hatása a román irodalom és művelődés fejlődésére. Szeged. 59 l. — Ism. Gáldi László. Láthatár. 291—292. l. — Archivum Europae Centro-Orientalis. 3. köt. 272—275. l.
- Szabó Miklós.* Kispapok és a magyar irodalom. 64 l. — Ism. K. O. Pannonh. Szemle. 227. l.
- Szabolcsi Bence.* A kurucvilág dalairól. Énekszö. 5. sz.
- U. az.* Az ómagyar Mária-siralom dallama. Argonauták. 46—61. l.
- Szalczér Hilda.* Ifj. Dumas Sándor a magyar irodalomban és a magyar színpadon. Pécs. 92 l. — Ism. Bb. Irodört. 174. l. — Paul Rónai. Nouv. de Hongr. 57. k. 378—379. l.
- Száz Sándor.* A pozsonyi rádió magyar műsora. M. Írás. 1. sz.
- Szemere, Ladislaus.* Ungarische Dichtungen. — Ism. Kiss Tamás. Napk. 619—621. l.
- Szentpétery Imre.* A bölcsészettudományi kar története. 716 l. — Ism. Hajnal István. Századok. 329—332. l. — Gyulai Ágost. IK. 83—87. l.
- Szenczei László.* Az «Yggdrasil» és a magyar költészet. Erd. Helikon. 781—784. l.
- Szerb Antal.* A dilettáns. Új Idők. II. 299—300. l.
- Sziklay János.* Rövid életűek-e az írók és hírlapírók. Sajtó. 11—12. sz.
- Sziklay László.* Szlovák—magyar irodalmi kapcsolatok. Láthatár. 214—223. l.
- Szinnyei Ferenc.* Az irodalmi élet a Bach-korszakban. IK. 245—259.; 341—353. l.
- Szilás Ilona.* II. Rákóczi Ferenc a magyar irodalomban. 62 l.
- Tamás Ernő.* A népszínmű vasárnap délutánjai a Budai Színpadban. P. Hírl. Vas. VII. 11. sz.
- Tamás Lajos.* A Toldy-Kör története. M. Minerva. 250—254.; 282—286.; 309—314. l.
- Thienemann Tivadar.* Klasszicizmus. Apollo. 109—113. l.
- Thurzó Gábor.* A húszévesek költői. Napk. 466—470. l.
- U. az.* A magyar novella. Erd. Helikon. 367—370. l.
- Timár Kálmán.* Az Érdy-kódex első említése. M. Nyelv. 169—170. l.
- U. az.* A Nagyszombati-kódex ismertetése. M. Nyelv. 330—331. l.
- U. az.* A nürnbergi Margit-legenda. IK. 82. l.
- U. az.* Dunántúli magyar kódexek sorsa. Pécs. 48 l. — Ism. Rónay György. Kat. Szemle. 369. l. — G. E. Pannonh. Szemle. 223. l.
- Tolnai Gábor.* A Franklin-társulat multja. Magyar írók könyve. 156—166. l.
- U. az.* Újabb adalék a XVI. századi magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem történetéhez. M. Könyvszemle. 160—162. l.
- Török Sophie.* Húszéves költőkről. Nyugat. I. 145—146. l.
- Trócsányi Zoltán.* A XVI. század magyar bibliafordítói. Prot. Szemle. 517—527. l.
- Turóczi-Trostler József.* A magyar szellem útja. Tükör. 105—108. l.

- U. az. Kaffeehaus und Geistesgeschichte. P. Lloyd. 159. esti sz.
 U. az. Keresztény Seneca. EphK. 25—75. l. Önállóan is: 54 l. — Ism.
 Elek Oszkár. Libanon. 94—96. l.
 U. az. Ének a barátságról. Libanon. 169—189. l. Önállóan is: Libanon
 Füzetek, 10. sz. 24 l.
 U. az. Laus Podagrae, az köszvénynek ditsireti. 12 l. — Ism. Tr. Z.
 M. Könyvszemle. 358—359. l. — ry. Napk. 554. l.
 U. az. Tizenhetedik-századi irodalmunk idegen eredetű műveihez.
 IK. 304—305. l.
 Ujváry Lajos, L. A világháború az ifjúsági irodalomban. Diárium.
 16—18. l.
 (u. l.) Hatszáz magyar író. Korunk. 656—657. l.
 Vajda János ifj. Dada, expresszió és szürrealizmus. Literatura. 265
 —267. l.
 U. az. Futurizmus; prolet-lira; epigonkor. U. o. 287—290. l.
 U. az. Kortárs irodalomtörténetet ír. U. o. 305—310. l.
 Vajtai István. Nemzeti irodalmunk szerepe a nevelésben és a pálya-
 választásban. M. Kultúra 110—113. l.
 Valjavec, Fritz. Die Entwicklung der ungarischen Geschichtsschreibung.
 Geistige Arbeit. 22. sz.
 Várkonyi Nándor. Eszmék, esszék. Pécs. 108 l. — Ism. Műhely. 176. l.
 Vas Olga. A misztika hatása kódexirodalmunkra 76 l.
 Váth János. A Balaton a magyar költők dalaiban. 64 l. — Ism. Irott
 Kő. 255—256. l. — Literatura. 334. l.
 Veres Péter. A magyar társadalom válsága az új magyar irodalomban.
 Válasz. 725—731. l.
 U. az. Az írói magatartás értelme és változatai. Korunk. 515—522. l.
 U. az. Nemzeti irodalom. Kelet Népe. 8. sz.
 Vikár Sándor. A református Énekeskönyv és a gyülekezeti éneklés.
 Prot. Szemle. 298—305. l.
 Vita Zsigmond. Nemzeti hivatástudat irodalmunkban. Fáklya. 9. sz.
 Waldapfel József. A pesti Ephemerides megszűnése. IK. 64—67. l.
 U. az. Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből (1780—1830.) (1935.)
 — Ism. Elek Oszkár. Libanon. 128—130. l. — Réz Henrik. Századok. 255. l.
 Willer József. Byron és a magyar eposz. 66 l. — Ism. (F. P.) Ung.
 Jahrb. 17. köt. 347—348. l.
 x. y. z. Literarische Kleinkunst. P. Lloyd. 154. reggeli sz.
 Zagiba Ferenc. Tranoscus és a magyar egyházi ének. M. Írás. 579—581. l.
 Zerinváry Szilárd és Orosz Iván. Körösvidéki költők antológiája.
 Szarvas. 96 l. — Ism. Pálma László. Irott kő. 125. l. — Új Magyarság. 36. sz.
 — F. T. Új Idők. I. 106. l.
 Zlinszky Aladár. Művészi hangfestés és hangutánzás. Bp. Szemle.
 246. k. 294—320. l., 247. k. 29—46.; 186—208. l. Önállóan is: 68 l.
 Zombory György. Milyen véleménye lehet egy csak csehül beszélő
 embernek irodalmunkról? M. Írás. 395—404. l.
 Zsoldos Jenő. Jeruzsálem pusztulása a magyar irodalomban. Libanon.
 91—92. l.
 Aurora. Hazai almanach. Kiadá Kisfaludy Károly. Összeállította és
 bevezetéssel ellátta: Kenyeres Imre. 89 l. 34 kép- és egy kótamell.
 A Berzsényi Társaság évkönyve. Kaposvár. 96 l. — Ism. S. K. Kat.
 Szemle. 623. l. — Pallós Kornél. M. Kultúra II. 222. l.
 Az erdei lak. Bp. Hírl. 179. sz.
 A halál himnusza. 32 l. — Ism. Majthényi György. Napk. 126. l. —
 Korunk szava. 43. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 5—6. sz.
 Hungaria. (Magyar novellisták angolul.) — Ism. Szerb Antal. Válasz.
 251—252. l.
 A jezsuita iskoladráma. II. köt. Szerk.: Takács József. — Ism. Alszeghy
 Zsolt. Irod. tört. 172—173. l. — Rónay György. Kat. Szemle. 366. l. — Ger-
 gely László. M. Kultúra. 191. l.

Költők beszélnek a tavasz lázában fogant első versükről. Új Magyar-ság 70. sz.

Magyar szépirodalom német nyelven. Napk. 72. l.

A Napkelet olvasóihoz. Napk. 464—466. l.

A «nyugatosság» harminc éve. Esti Kurir. 1. sz.

Öten. (Antológia. Vöörös Miklós, Bányász László, Dobai Béla, Matusz Gyula és Kallós Erzs. versei.) Győr. — Ism. Zalai Fodor Gyula. Napk. 693. l.

Pallas Debrecina. Dolgozatok a Debreceni Kollegium Tanárképző Intézetének 10 éves fennállása alkalmával. Szerk.: Zsigmond Ferenc. Debrecen. VIII, 540 l. — Ism. Solt Andor. IK. 92—95. l. — Alszegehy Zsolt. EPhK. 269—270. l. — Törös László. Orsz. Középisk. Tanárégyes. Közl. 70. köt. 412—414. l.

Petőfi nyomdokán. Az aszódi ev. reálgimn. ifjúságának írásai. Aszód. 144 l. — Ism. M. Szemle. 30. köt. 2. sz. XI. l. — Literatura. 159. l.

Poèmes Hongrois. Traduits par Georges Philippe Dhas. — Ism. Galambos G. Ferenc. Napk. 690—691. l.

Szent Mór- emlékkönyv. Szerk.: Vargha Damján. Pécs. 464 l. — Ism. ss. Irod. tört. 28—29. l. — Timár Kálmán. IK. 90—92. l. — Michel Károly. Kat. Szemle. 175. l.

A Szép Szó csehszlovákiai útja. Szép Szó. 5. k. 375—379. l.

Új Magyar Költők. II. Bevezette: Makkai László. (A tanítás problémái. 16.) 132 l. — Ism. Belohorszky Ferenc. Szabolcsi Szemle. 61—62. l. — Thurzó Gábor. Napk. 466—470. l. — Koczogh Ákos. Prot. Szemle. 205—207. l. — Radnóti Miklós. Nyugat. I. 144—145. l. — Szerb Antal. Válasz. 325—326. l. — Komlós Aladár. Toll. 33—34. l. — Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 87. reggeli sz. — Márai Sándor. P. Hirl. 44. sz. — Rb. M. P. Napló. 104. sz.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek.*

I. Tudományos művek.

Banfi, Florio: Raffaello Maffei in Ungheria. Roma. É. n. 29 l.

Csekey István: Liszt Ferenc származása. M. T. Akadémia. 1937. 39 l. Táblázatokkal.

Dömötör Sándor: Dunaszentgyörgyi írókról. Pallas. 1937. 23 l.

Dömötör Sándor: Dunaszentgyörgy népe. Magyar Társaság falukutató intézete. 1937. 39 l.

Gáldi, Ladislás: Contributions à l'étude des lexiques latins—hongrois du moyen âge. Szerző kiadása, 52 l.

Gönczi Ferenc: Somogyi gyermek. Csurgó. É. n. 312 l.

Gyömrei Sándor és Vértessy Miklós: Baross Gábor. Atheneum, 1937. 184 l.

Hevesi Sándor: Színház. Singer és Wolfner. N. 8-r. 146 l.

Huzella Tivadar: Lenhossék Mihály, egyénisége. Knyomat az Orvosképzés 1937.-ből. 235—242. l.

* A Budapesti megjelent munkáknál a hely, az 1938-ban kiadottaknál az idő, a 8-r.-űknél az alak megjelölését elhagytuk.